1162/I 1010

Nr. 14 SERIA TEOLOGICĂ Nr. 14

Diacon Dr. GRIGORIE T. MARCU
Profesor la Academia teologică „Andreiană"

SAUL DIN TARS

CU O PREFAȚĂ DE PREA SFINȚIA SA
D. D. NICOLAE COLAN
EPISCOPUL VADULUI, FELEACULUI ȘI CLUJULUI

Donată Ne Consistoriu
1939.

SIBIU, 1939

1010

TIPARUL TIPOGRAFIEI ARHIDIECEZANE — SIBIU

IN LOC DE PREFAŢĂ: O SCRISOARE

IUBITE PĂRINTE GRIGORIŢĂ,

Coalele calde — abia scăpate de sub teascurile harnicei Tipografii Arhidiecezane — ce mi-ai trimis, mi-au umplut inima de bucurie. Mai întâi fiindcă ele glăsuiau despre Saul din Tars şi-a doua oară fiindcă erau scrise de tine.

Desigur ştiai că viaţa şi personalitatea uriaşului vestitor al Evangheliei lui Hristos a fost unul dintre cele mai dragi subiecte ale dăscăliceştilor mele îndeletniciri; şi mai ştiai că pasiunea unor asemenea îndeletniciri nu se stinge cu una cu două. Aşa şi este.

Va spune însă, poate, cineva: Înţeleg pasiunea cuiva pentru „omul cel nou" care s'a născut pe drumul Damascului, pentru Apostolul Pavel care cele dinapoi uitându-le spre cele dinainte a alergat spre răsplata chemării celei de sus a lui Dumnezeu *(Fil. 3, 13—14); dar ce rost poate să aibă pasiunea pentru „omul cel vechiu", pentru Saul care* a trăit după eresul cel cu cercare al fariseilor *(F. Ap. 26, 5)?*

Şi totuşi.

Oamenii stârnesc osebita luare aminte a semenilor lor în două cazuri: când sunt foarte buni sau când sunt foarte răi; când sunt fierbinţi sau când sunt reci, nu când sunt căldicei, *cum erau Laodichenii*

despre cari ne vorbeşte Apocalipsa sfântului Apostol şi Evanghelist Ioan în capitolul al treilea. Cu oamenii căldicei nu poţi purcede la nici o treabă. Ei nu trezesc în sufletele noastre decât indiferenţă sau — uneori — dispreţ. De aceea îi şi lăsăm să-şi trăiască viaţa lor măruntă, ştiind că nu pot nici strica nici drege viaţa altora.

Saul din Tars n'a fost însă un om dintre aceştia. El ardea de dorul de a sluji cu râvnă pe Dumnezeul legii sale şi de a se oşti cu devotaţii închinători ai lui Hristos. Epoca vieţii lui trăite după rânduielile eresului fariseic a fost tot atât de învolburată ca şi cea cheltuită în slujba Evangheliei Domnului şi Mântuitorului nostru Iisus Hristos.

Iată pricina pentru care viaţa lui Saul din Tars este, principial, tot atât de interesantă ca şi viaţa lui Pavel, ucenicul Domnului. Şi tot aceasta este pricina pentru care rodul ultimei tale zăbave ştiinţifice este menit să alcătuiască una dintre cele mai interesante şi mai folositoare lecturi. Subliniez (creştineşte vorbind), şi folositoare căci numai celce cunoaşte personalitatea precreştină a sfântului Apostol Pavel e în stare să-şi lămurească pe deplin uriaşa personalitate a marelui „nebun" pentru Hristos.

Ştiu că sunt oameni, cari cred că Apostolul Pavel nu mai are nimic de împărţit cu Saul din Tars. Ba are. Căci Saul a intrat în slujba lui Hristos cu întreaga comoară a însuşirilor sale personale. Convertirea nu i-a schimbat decât scopul strădaniilor sale, idealul vieţii. Din jidoveasca sa născare a păstrat, fatal, nestăpânita pornire spre faptă. Mediul cultural

1010

întru care a crescut i-a împrumutat limba greceasca şi distincţia atică. Iar conştiinţa veşnic trează a cetăţeniei sale romane i-a deschis toate drumurile vastului imperiu, pe care sf. Pavel l-a cutreerat în lungul şi latul lui, spre a surpa din sufletele oamenilor idolii păgâni şi a zidi în ele o singură statue vie, atot covârşitoare: a lui Hristos, Domnul şi izbăvitorul lumii.

Iată deci că viaţa fariseului Saul din Tars este un foarte preţios auxiliar exegetic al vieţii sfântului Apostol Pavel.

Dar trebue să recunoaştem că înfăţişarea vieţii bentaminitului din Tarsul Ciliciei este o întreprindere dintre cele mai grele. Ea se aseamănă cu misiunea arheologului care din câteva resturi de temelie şi din câteva frânturi de columne trebue să reconstruiască un templu sau un palat din antichitate.

Intr'adevăr materialul informativ pe care ni-l îmbie Noul Testament şi scrierile sfinţilor părinţi asupra vieţii lui Saul este din cale afară de sărac. Iar literatura profană a timpului este şi mai puţin darnică în această privinţă. Cu atât mai mare este vrednicia ta, iubite Părinte Grigoriţă, că din aceste zgârcite vestigii ai izbutit să rezideşti, cu viziune de artist şi cu pricepere de arhitect, viaţa marelui ucenic al rabbanului Gamaliel, ucenic pe care l-ai aşezat în justa atmosferă religioasă, culturală şi socială a epocii în care a vieţuit — făcând în felul acesta o lucrare de erudiţie care te cinsteşte. Indătinatele semne ale acestei erudiţii le-ai dosit — cuminte — la sfârşitul cărţii, ca să nu sperie sau să nu încurce pe vr'un cititor mai refractar subsolurilor ştiinţifice. Te-ai ferit şi de tepeneala stilului scrobit. Bine ai făcut. Unui

tînăr nu-i stă bine să scrie cu scrobeală, mai ales când vrea să înfăţişeze viaţa lui Saul din Tars, viaţă care se cere zugrăvită cu vioiciunea şi însufleţirea cu care a fost trăită.

Pentru aceste pricini şi pentru cele pe cari alţii le vor mai arăta, citirea cărţii ce mi-ai trimis mi-a prilejuit o adevărată încântare. Ingădue-mi s'o socotesc drept cea mai bună prefaţă la cartea despre „Omul cel vechiu şi făptura nouă în teologia paulină“, *carte pe care ştiu c'o ai gata şi care la fel cu cea despre care-ţi scriu, va cinsti* Seria teologică *gospodărită cu atâta prestigiu de I. P. S. S. Mitropolitul nostru Nicolae.*

Cluj, la sărbătoarea sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel din anul Domnului 1939.

Cu dragoste şi binecuvântări

† NICOLAE
episcop

CUVÂNTUL AUTORULUI

Gândul întocmirii unei monografii privitoare la viaţa şi activitatea sfântului Apostol Pavel, m'a ispitit demult. Acum şase ani, urmând îndemnului pe care mi l-a dat I. P. Sf. Mitropolit NICOLAE al Ardealului de a-mi închina toată viaţa Studiului Biblic al Testamentului Nou, gândul acesta a putut fi pornit pe calea înfăptuirii. Părinteasca purtare de grije cu care m'a onorat statornic Inaltul Ierarh, mi-a înlesnit dobândirea orientărilor şi procurarea materialului necesar în acest scop la Universităţile şi bibliotecile atât de bine înzestrate din Atena şi Breslau. Agoniseala aceasta am încercat s'o valorific, parţial, în cadrul cursurilor de Introducere şi Exegeză a Testamentului Nou pe cari le-am ţinut în ultimii trei ani, în calitate de profesor suplinitor, studenţilor Academiei teologice „Andreiane“ din Sibiu.

Având gata o parte din această lucrare, m'am hotărât s'o public acum, căci cum scrii în tinereţe n'o să mai scrii niciodată. Apoi însuşi subiectul lucrării e un om tânăr şi tinerii se 'nţeleg mai bine întreolaltă.

Dar această hotărâre a izvorât şi din alte consideraţiuni. Personalitatea sf. Apostol Pavel e mai mare decât o epocă de istorie; ea umple veacurile. Apostolul neamurilor este unul dintre oamenii rari a căror viaţă a fost frântă'n două printr'un eveniment unic, precipitat. Deoparte-i Saul din Tars, iar de cealaltă Pavel Apostolul lui Iisus Hristos. Pragul care desparte pe omul „fără Hristos“ de sfântul care vieţuieşte „în Hristos“, este minunea de pe drumul Damascului. Noi ne-am concentrat atenţiunea, deocamdată, asupra celui dintâi. Convertirea şi apostolatul vor urma, cu ajutorul lui Dumnezeu, la vremea lor.

Despre viaţa şi activitatea sf. Apostol Pavel, la noi s'a scris puţin. Eruditа monografie a dlui Prof. Dr. Vasile Gheor-

ghiu (S. Apostol Paul. Viaţa şi activitatea sa. Partea I: Dela naştere până la finea călătoriei a doua misionare; Cernăuţi 1909), dela apariţia căreia au trecut tocmai treizeci de ani, s'a epuizat demult. Intr'aripatul tablou biografic pe care ni l-a dăruit I. P. Sf. Mitropolit Dr. Nicolae Bălan (Pavel Apostolul lui Iisus Hristos. Col. „Problemele vremii" nr. 3; Sibiu 1931), e pe punctul de-a se epuiza şi el. Lucrarea aceasta râvneşte să ducă mai departe propovăduirea înaintaşelor ei.

Ea se adresează nu numai preoţimii şi studenţilor noştri în Teologie, ci şi intelectualilor mireni. Ca atare, m'am străduit să fac expunerea vioaie şi atrăgătoare. Din aceeaşi pricină am urnit şi „subsolul" la sfârşitul cărţii. Ceice doresc informaţiuni suplimentare, le vor afla acolo — cu oarecare osteneală, fireşte. In schimb, ceilalţi cititori vor fi simţitor uşuraţi în lectura cursivă a textului.

Exprim cele mai respectuoase mulţumiri I. P. Sf. Mitropolit NICOLAE al Ardealului, care a binevoit să primească această lucrare în selecta colecţie „Seria Teologică", izvorâtă din nepotolita Sa râvnă de înălţare a Bisericii noastre prin cultură teologică.

P. Sf. Episcop NICOLAE COLAN al Vadului, Feleacului şi Clujului — ale cărui devotate străduinţi desfăşurate vreme de patrusprezece ani de zile la catedra de Studiul Biblic al Testamentului Nou dela Academia teologică „Andreiană" din Sibiu Dumnezeu şi Chiriarhul meu, mi-au rânduit favoarea de-a le continua — îi datoresc, alături de prefaţa cu care a binevoit să onoreze lucrarea aceasta, o seamă de îndrumări concrete pe cari le preţuesc cu atât mai mult cu cât ele purced dintr'o minte luminată şi o inimă caldă care m'a ţinut totdeauna aproape de dragostea ei. Pentru care pricină exprim P. Sf. Sale toată recunoştinţa mea.

Sibiu, la Praznicul Sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel, 1939.

Diacon Dr. GRIGORIE T. MARCU

CUPRINSUL

	Pag.
Prefaţa P. Sf. Episcop Nicolae Colan	III—VI
Cuvântul autorului	VII—VIII
Cuprinsul	IX
INTRODUCERE	1— 3
I. BENIAMINITUL DIN TARSUL CILICIEI	4— 23
1. Data naşterii	4— 5
2. Giscala sau Tarsus?	5— 8
3. Tarsus – οὐκ ἄσημος πόλις	8— 17
4. Instrucţia primită în casa părintească	17— 23
II. IN IERUSALIM LA PICIOARELE LUI GAMALIEL	24— 40
1. Instrucţia în şcolile rabinice	25— 35
2. Cunoscut-a pe Mântuitorul în trup?	35— 40
III. PRIGONITORUL CREŞTINILOR	41— 51
1. Părtaş la lapidarea sf. arhidiacon Ştefan	41— 46
2. Rolul lui Saul din Tars în prigoana care a urmat	46— 51
IV. OMUL SAUL DIN TARS	52— 73
1. Înfăţişarea lui Saul din Tars	52— 56
2. Meseria lui Saul din Tars	56— 59
3. Fost-a căsătorit?	59— 64
4. Boala lui Saul din Tars	64— 73
V. ZESTREA CU CARE INTRĂ ÎN CREŞTINISM	74— 89
1. Saul din Tars şi cultura greco-romană	74— 84
2. Saul din Tars şi iudaismul	84— 89
ÎNCHEIERE	90— 92
Note	93—119
Registrul textelor biblice	120—122
Registrul numelor	123—126

DE ACELAȘI AUTOR:

- RĂTĂCIȚI NEȘTIIND SCRIPTURILE. Despre folosul citirii Sf. Scripturi și despre tâlcuirea ei (Biblioteca populară „Veniți la Hristos" Nr. 3), Sibiu 1938, 32 p. Lei 6·—

- PROFESORUL Dr. V. GHEORGHIU. Omul și opera („Contribuțiuni la Studiul Testamentului Nou în Biserica ortodoxă română" Nr. 1), Sibiu 1939, 36 pag. Lei 25·—

- UN FRAGMENT DIN ISTORIA RECUNOȘTINȚEI ARDEALULUI ORTODOX FAȚĂ DE MITROPOLITUL A. ȘAGUNA (Extras din revista „Biserica Ortodoxă Română"), București 1939, 13 pag. Lei 15·—

INTRODUCERE

Dacă în prefață se îndătinează să se vorbească despre urzirea unei lucrări, în introducere se desvăluesc ideile esențiale pe cari le va desfășura ea, se stabilesc punctele cardinale cari guvernează întregul studiului și se alcătuiește planul de lucru.

O încercare asupra tinereții celuice avea să devină Apostolul lui Iisus Hristos — după prăbușitoarea experiență a întâlnirii lui cu Mântuitorul lumii, întâmplată pe drumul care duce dela Ierusalim la Damasc — va trebui să se reazime mai cu dinadinsul pe puținele date pe cari și le va rememora el însuși în atâtea momente dramatice ale sclipitoarei sale cariere misionare, și abia în rândul al doilea pe informațiunile ce ni le furnizează istoria profană a vremii. Cele dintâi vor alcătui osatura studiului nostru, iar celelalte — umplutura. Tencuiala care va împreuna laolaltă aceste elemente de proveniență felurită, va fi de cele mai multe ori rodul deducțiunilor noastre, cărora va trebui să le vină uneori într'ajutor imaginația. Natura subiectului — care-i dificil la superlativ — ne impune această procedură. Altă cale de urmat nu există atâta vreme cât puținătatea datelor în chestiune nu va fi augmentată prin noui relațiuni asupra tinereții lui Saul din Tarsus. Ori posibilitatea ivirii dincotro-va a acestora, pare cu desăvârșire exclusă. Zelul cercetătorilor a epuizat tot materialul care putea fi pus la contribuție în scopul lămuririi acestui fragment din viața omului care a

atins excepţionalul cu mult înainte de-a umplea lumea greco-romană cu sclipirile geniului său apostolesc.

Să credem totuşi că măruntaiele pământului, cari conservă atâtea documente referitoare la cele trecute vremi, ne pregătesc surprize şi'n această chestiune? Deus scit! Deocamdată, noi suntem avizaţi să utilizăm, atâta cât este, materialul informativ asupra căruia se apleacă toţi biografii Apostolului neamurilor.

Eu sunt Iudeu, născut în Tarsul Ciliciei,[1] *cetăţean al unei cetăţi care nu este neînsemnată; am fost crescut în acest oraş (scil. Ierusalim) învăţând la picioarele lui Gamaliel să ţin cu străşnicie legea părintească, plin fiind de râvnă pentru Dumnezeu (F. Ap. 21, 39 şi 22, 3), pe care-L slujesc — ca şi strămoşii mei — într-un cuget curat (II Tim. 1, 3); la opt zile am fost tăiat împrejur; sunt din neamul lui Israil, din seminţia lui Beniamin, evreu din evrei; în ce priveşte legea: fariseu; în ce priveşte râvna: prigonitor al Bisericii; în ce priveşte dreptatea cea din lege: fără de prihană în vieţuirea mea (Fil. 3, 5. 6; II Cor. 11, 22; F. Ap. 23, 6); spoream în iudaism mai presus decât mulţi din neamul meu, cari erau de vârsta mea şi aveam fierbinte râvnă pentru datinile mele strămoşeşti (Gal. 1, 14); am trăit ca fariseu, adică după principiile eresului celui mai straşnic al legii noastre (F. Ap. 26, 5). Prin naştere, eu sunt cetăţean roman" (F. Ap. 22, 28).*[2]

Iată biletul de identitate cu care avea să se prezinte mai târziu în faţa cititorilor, detractorilor şi prigonitorilor săi Pavel Apostolul lui Iisus Hristos. Cu toată sgârcenia relaţiunilor pe cari ni le oferă, el constitue totuşi cel mai apreciabil isvor — unicul isvor

pentru reconstituirea vieţii precreştine a viitorului Apostol. Comparată cu ştirile ce ni s'au păstrat despre ceilalţi Apostoli ai Domnului — a căror viaţă dinaintea chemării la apostolat este, cu rari excepţii, „une page blanche" — fişa personală a lui Saul din Tarsus pare mai mult decât suficientă pentru reconstituirea nevoilor lui.

Examinând cu atenţiune datele de mai sus, constatăm pe deoparte că Saul din Tarsus revendică pentru sine o patrie întreită, la care ţine cu dragoste fierbinte şi cu destulă mândrie: *poporul iudeu*, sânge din sângele său şi carne din carnea sa; *oraşul grecesc* a cărui înaltă atmosferă culturală şi socială a respirat-o din copilărie, şi *imperiul roman*, de care-l lega dreptul pe cât de râvnit pe-atât de onorabil de cetăţean roman.[3]

Pe de altă parte, aceeaşi succintă autobiografie ne înlesneşte urmărirea exactă şi ordonată a desvoltării firesti a tânărului Saul. Viaţa lui precreştină este împărţită între Tarsul Ciliciei şi Ierusalim. Tot ce-a deprins el în aceste două metropole ale lumii vechi atât sub raport religios moral, cât şi cultural-social, explică în bună parte ostenelile sale de mai târziu — şi mai presus de toate, ne dau măsura exactă a zestrei cu care intră în creştinism. O seamă de alte chestiuni suplimentare intră, ca partea în întreg, în aceste compartimente zărite de noi în viaţa lui Saul din Tarsus.

I. BENIAMINITUL DIN TARSUL CILICIEI

1. DATA NAŞTERII

In general, stabilirea cronologiei vieţii sf. Apostol Pavel ridică o mulţime de dificultăţi. Aceste dificultăţi sunt mai pronunţate tocmai în studierea vieţii precreştine a Apostolului, care ne preocupă pe noi aici. Acordul învăţaţilor în această chestiune, reprezintă pur şi simplu un dezacord notoriu. Cei mai mulţi cercetători se mărginesc la stabilirea aproximativă a datelor evenimentelor de după convertirea de pe drumul Damascului,[4] ignorând complectamente sau ocolind pe cele premergătoare. Intre acestea e şi data naşterii lui Saul din Tarsus, asupra căreia ne lipseşte orice indicaţie sigură. In consecinţă, suntem constrânşi să nu părăsim domeniul ipotezelor şi'n loc de certitudini, să ne mulţumim cu probabilităţi.

Tot ce putem şti în această chestiune, este că Saul din Tarsus a fost mai tânăr decât Mântuitorul Hristos. Unica dovadă ne-o servesc F. Ap. 7, 58, unde citim că martorii cari asistau la lapidarea sfântului arhidiacon Ştefan „şi-au pus hainele la picioarele unui tânăr (νεανίας)[5] ce se chema Saul". Sf. arhidiacon Ştefan a luat cununa martiriului cam între anii 32—35. Deci la această dată, Saul va fi avut vârsta de 25—30 ani. La vremea când scrie Epistola către Filimon — primăvara anului 63 d. H. — Apostolul se socoteşte „bătrân",

πρεσβύτης (Filim. 9). Ceeace arată că — potrivit concepţiei vremii despre vârsta oamenilor — trebue să fi avut atunci cel puţin 60 ani. Dacă este aşa, atunci rezultă că data naşterii lui trebue aşezată în jurul anilor 2—5 d. H.[6] şi anume, cât mai aproape de norocul întrupării Domnului nostru Iisus Hristos.[7]

In ce priveşte locul naşterii lui Saul, a fost oarecând discuţie dacă acesta-i

2. GISCALA SAU TARSUS?

Discuţia a pornit dela spusele fer. Ieronim, care susţinea că Saul din Tarsus este originar din Giscala, în Galilea. Familia lui ar fi emigrat la Tarsul Ciliciei abia după naşterea viitorului Apostol al neamurilor, în urma cuceririi de către Romani a Giscalei.

Pentruca să putem formula o opinie cu temeiu în această chestiune, va trebui să purcedem în prealabil la examinarea textelor respective din opera fer. Ieronim.

In scrierea sa *De viris illustribus*,[8] el zice aşa: „Paulus apostolus... de tribu Benjamin et oppido Iudaeae Giscalis fuit, quo (scil. Giscala) a Romanis capto *cum parentibus suis* Tarsum Ciliciae commigravit".

Textul e clar: Saul s'a născut în Giscala devreme-ce-mi se spune că a emigrat la Tarsus „cum parentibus suis". Dar întrucât Apostolul va preciza în mod expres că locul naşterii lui e Tarsul Ciliciei (cf. F. Ap. 22, 3), e de tot clar că noi nu putem sta pe gânduri când e vorba să alegem între mărturisirea lui şi cea a fer. Ieronim. Acesta din urmă a săvârşit o eroare. Toţi biografii ai Apostolului, apreciind opinia fer. Ieronim în lumina istoriei profane a vremurilor neotestamentare, s'au grăbit să afirme că greşala acestuia e

mult mai mare decât pare la prima vedere. Şi iată de ce! Giscala, dupăcum mărturiseşte Iosif Flaviu (De bello judaico V, 2. 5), a fost cucerită de Romani în anul 67 d. H., adică la aproximativ şaizeci de ani după naşterea lui Saul şi probabil în anul morţii sale. F. Godet[9] — la care ne referim noi în special — foarte sigur că l-a dat gata pe fer. Ieronim cu această descoperire, se întreabă apoi: trebue să presupunem oare că Giscala a mai fost cucerită odată de Romani înainte de isbucnirea războiului care a dus la dărâmarea Ierusalimului? Istoria — zice el — nu face nici o menţiune de această cucerire.

Dar eroarea făcută de fer. Ieronim nu-i atât de grosolană pe cât pare. Cu câţiva ani mai 'nainte de-a scrie De viris illustribus, fer. Ieronim preciza în comentarul său la Epistola către Filimon,[10] că numai părinţii lui Saul erau din Giscala. Iată textul: „Quis sit Epaphras, concaptivus Pauli, talem fabulam accepimus: Aiunt *parentes apostoli Pauli de Giscalis* regione fuisse Iudaeae: et eos, cum tota provincia Romana vastaretur manu, et dispergerentur in orbem Iudaei, in Tharsum urbem Ciliciae fuisse translatos: parentum conditionem adolescentulum Paulum secutum".

Înţelesul fragmentului acestuia depinde de interpretarea pe care o vom da finalului lui: „parentum conditionem adolescentulum Paulum secutum". Să deducem din el că atunci când părinţii lui Saul au emigrat la Tarsus, fiul lor i-a urmat? Aceasta ar însemna că Saul era născut deja la vremea aceea. Eruditul biograf ortodox român al sf. Apostol Pavel, V. Gheorghiu,[11] clarifică definitiv această spinoasă chestiune, rostindu-se astfel: „Cu acestea a zis, că tânărul Paul

a urmat în aceleaşi condiţiuni de traiu, în care au fost transpuşi părinţii săi, sau cu alte cuvinte, el a crescut ca fiul unor părinţi, cari în urma împrejurărilor funeste, cari au venit asupra orăşelului Giscala din Iudea, au fost deportaţi de aici la Tarsul Ciliciei. Deci s'a născut Paul după aceste cuvinte ale lui Ieronim nu în Giscala, ci în Tarsul Ciliciei, după ce părinţii lui au fost deportaţi într'acolea".

Noi subscriem fără rezerve soluţia învăţatului român. Din mai multe motive:

a) Faţă de cele ce ni le-a spus în comentarul la Epistola către Filimon, opinia din De viris illustribus — deşi ulterioară — trebue să cadă, fiindcă opera aceasta este de-o superficialitate recunoscută.[12]

b) In anul 4 î. H. legiunile romane ale lui Varus au purtat un războiu crâncen împotriva Iudeilor. Iosif Flaviu îl menţionează pe scurt în lucrările sale (De bello judaico II, 5. 1; Antiquitates judaicae XVII, 10. 9). Dacă nu aminteşte nimic de soarta Giscalei, aceasta nu însemnează că ea n'ar fi căzut în mâinile războinicilor romani.[13]

c) Ceice-i atribue fer. Ieronim cu tot dinadinsul eroarea menţionată, săvârşesc o mare nedreptate faţă de eruditul părinte apusean. Se ştie doar că fer. Ieronim a excelat îndeosebi prin studiile sale biblice. Aşa fiind, cu greu am putea crede că el a ignorat ceeace spune Apostolul însuşi referitor la locul naşterii sale.[14] In sfârşit

d) marele Patriarh Fotie[15] cunoaşte şi el, independent de fer. Ieronim, tradiţiunea după care familia lui Saul s'a mutat din Giscala în Tarsul Ciliciei, unde s'a născut apoi viitorul Apostol al lui Iisus Hristos.

Astăzi este îndeobşte admis în cercurile învăţaţilor că:

a) familia lui Saul este originară din Giscala Galileii;

b) cuvintele Apostolului: „eu sunt bărbat iudeu, născut (γεγεννημένος) în Tarsul Ciliciei" (F. Ap. 22, 3),[16] curmă orice discuţie în privinţa locului naşterii sale.

Cele mai proeminente figuri ale creştinismului tuturor vremurilor — Domnul şi Mântuitorul nostru Iisus Hristos şi cel mai zelos propovăduitor şi plinitor al Evangheliei Lui — se trag aşadar κατὰ σάρκα din Galilea neamurilor.

Să vedem aici o pură întâmplare? Sau mai degrabă lucrarea Providenţei dumnezeieşti care a orânduit lucrurile în chipul acesta?

Noi înclinăm spre ultima presupunere.

3. TARSUS — ΟΥΚ ΑΣΗΜΟΣ ΠΟΛΙΣ [17]

Alături de însuşirile native — şi după ele — mediul în care vieţuieşte cineva îi hotărăşte în măsură covârşitoare formarea personalităţii. Se ştie de cât credit se bucură în vremea noastră propoziţiunea: „omul este produsul mediului său". Departe de noi gândul de-ai tăgădui îndreptăţirea. Ea este adevărată şi pentru Saul din Tarsus. Dar numai atât. Pentrucă Pavel Apostolul lui Iisus Hristos este creaţia altor împrejurări, cu totul independente de mediul în care i s'a plămădit fiinţa în anii tinereţii — cum se va vedea mai încolo.

Tarsul naşterii şi copilăriei beniaminitului Saul, este cu totul altceva decât o localitate mai mult pe harta vastului imperiu roman. O seamă de condiţiuni, cari de cari mai favorabile, au făcut din această aşe-

zare omenească o veritabilă lumen Asiae şi o metropolă din cele mai răsfăţate ale imperiului cezarilor. Insaşi situaţia lui geografică parecă vrea să-i arate că natura i-a dăruit cu mâinile amândouă protecţia ei generatoare de prosperitate multilaterală şi trainică.

Aşezat pe vatra mănoasă a şesului cilician, desmierdat la miazăzi de Marea Mediterană care-i trimitea zefirele ei şi corăbii încărcate cu belşugul a două lumi, ocrotit la miazănoapte şi apus de culmile ninse ale munţilor Taurus iar la răsărit de lanţul munţilor Amanus,[18] oraşul Tarsus făcea mai degrabă impresia unei fortăreţe inexpugnabile decât a unui focar receptor şi reflector de cultură înaltă. Şi el a fost de fapt, atât una cât şi cealaltă. Piraţii Levantului răsbeau până la porţile lui cel puţin tot atât de anevoios ca şi vânturile aspre dela miazănoapte cari isbeau neputincioase în coastele masive ale Taurus-ului.

Originea oraşului Tarsus se pierde 'n negura vremilor.[19] E discutabil dacă a fost sau nu întemeiat de Asirieni, sub a căror stăpânire e absolut sigur că a stat mai multă vreme. Către anul 860 î. H., el este menţionat sub numele de Tarzi, de Salmanasar, pe obeliscul negru din Nimrud.[20] In veacul VI î. H., ajunge sub dominaţia Medo-Perşilor. Aflându-se în calea celebrului marş spre Indii al lui Alexandru cel Mare, oraşul Tarsus stabileşte (334 î. H.) primul contact cu spiritul elin, căruia îi va rămânea tributar de-acum înainte. In urma politicei de elenizare a Seleucizilor — al cărei exponent fusese maicuseamă Antiohus IV Epifaniu (175—164 î. H.) — o mulţime de Iudei se stabilesc aici. Oraşul ia, în cinstea regelui seleucid, numele de Antiohia (dela Cidnus).

De sub dominaţia grecească, Tarsus trece în veacul I î. H. sub stăpânirea Romanilor. La 64 î. H. Pompeius îl decretează capitală a provinciei Cilicia. Iulius Caesar are atenţiuni speciale faţă de acest oraş prosper. Tarsienii, mândri de protecţia marelui general — care, după aprecierea competentă a lui Th. Mommsen, a fost singurul geniu pe care l-a odrăslit Roma, cel din urmă om de valoare pe care l-a dat lumea veche şi primul şef al întregei civilizaţii romano-eline[21] — hotărăsc să schimbe numele oraşului lor în Iuliopolis. La 15 Martie 44 î. H., Caesar este ucis mişeleşte în senat. Adversarii lui triumfă, iar asupra celorce i-au fost credincioşi se descarcă furia conjuraţilor. Tarsus cunoaşte acum răsbunarea cumplită a lui Gaius Cassius. Primejdia nu durează mult. Marcus Antonius, credinciosul locotenent al lui Caesar, devenit triumvir (43 î. Hr.) alături de Octavianus şi Lepidus şi stăpân absolut peste Orientul roman (40 î. H.),[22] se sili să vindece rănile Tarsului, proclamându-l urbs libera, cu drepturi proprii şi cu privilegiul scutirii de dăjdii pentru importul şi exportul de mărfuri. Octavianus, care după moartea lui Antonius (30 d. H.) rămâne stăpânul unic şi necontestat al uriaşului imperiu roman, îi întăreşte aceste privilegii[23] şi-l ridică la rangul de metropolă.

La adăpost de dintele agenţilor naturii şi de urgia oamenilor, copleşit de favorurile mai tuturor stăpânitorilor săi vremelnici, oraşul Tarsus era oarecum predestinat spre o viaţă pacinică, singura capabilă să asigure stări de înflorire ca cea de care se bucura el la vremea când, între zidurile sale, viitorul Apostol al neamurilor deschidea ochii spre vederea luminii zilei.

Această înflorire era deopotrivă de remarcabilă

atât sub raport economic şi politic, cât şi în ordinea culturală şi religioasă.

Populaţia oraşului, la începutul erei noastre, era polietnică. Iudeii[24] şi băştinaşii (asiaticii) covârşiau, imprimând Tarsului un pronunţat colorit de oraş oriental. Locuitorii lui se cifrau — după Ramsay[25] — la circa 500.000 suflete.

Ocupaţiunea de căpetenie a Tarsienilor era negustoria. Aşezarea prielnică a oraşului trebuia să aducă după sine desvoltarea unei vieţi industriale şi comerciale de primul rang. Prin mijlocul lui curgea râul navigabil Cidnus, care făcea legătura cu Marea Mediterană. Apele lui primeau corăbiile cari veneau încărcate cu mărfuri din toate părţile imperiului roman, iar pe de altă parte distribuiau cantităţi imense din preţiosul lemn de construcţie al munţilor Taurus, care era concentrat aici pentru a lua calea mărilor.

Căile de comunicaţie terestră nu-i erau mai puţin favorabile. In veacul I al erei noastre, reţelele de drumuri ale Asiei mici erau în perfectă stare.[26] O cale comercială şi strategică totdeodată traversa Asia mică dela apus la răsărit. Pornind dela Troia, ea se îndrepta către Pergam, Sardes şi Filadelfia. La Laodicea, calea aceasta se întâlnea cu cea care venea dela Efes, ca să se bifurce apoi. O ramură cobora la Atalia, în Pamfilia, iar cealaltă străbătea Antiohia Psidiei, Iconium, Listra şi Derbe, răsbătând apoi prin Porţile ciliciene la Tarsus. De-acolo, ea se continua prin şesul cilician, trecând prin Porţile siriene ale munţilor Amanus în Orientul îndepărtat.

Tarsus zăcea aşadar la confluenţa a două lumi. Porţile ciliciene erau fereastra care dădea înspre lumea

greco-romană, iar Porţile siriene îi înlesneau accesul spre răsăritul semitic-babilonic. Mai adăugăm la cele zise calitatea lui de oraş comercial liber cu toate privilegiile ce decurg din ea şi avem atunci măsura exactă a prosperităţii şi animaţiei acestui oraş răsfăţat.

Situaţia politică-socială a locuitorilor lui, nu era deloc mai prejos faţă de starea materială prosperă a oraşului. Iudeii şi băştinaşii asiatici se bucurau de deplinătatea drepturilor cetăţeneşti. Posedarea acestora era o condiţie sine qua non pentru dobândirea dreptului de cetăţean roman. Acesta reprezenta suprema onoare la care putea râvni un supus al cezarilor. O mulţime de privilegii erau împreunate cu el. Pe lângă acestea, faptul că el se acorda de către stăpânirea romană cu multă sgârcenie, îl făcea şi mai dorit.[27]

Tarsienii se pare că au început să fie înzestraţi cu dreptul de cetăţean roman încă de pe vremea lui Pompeius, iar Iulius Caesar, Marcus Antonius şi Octavianus Augustus — a căror atitudine favorabilă faţă de oraşul Tarsus am avut prilejul s'o subliniem mai sus — trebue să fi continuat a-l distribui cu destulă generozitate. Altfel nu ne-am putea explica faptul că familia lui Saul îl poseda încă înainte de naşterea acestuia.

Desigur că prosperitatea şi vaza de care se bucurau cetăţenii oraşului Tarsus au fost acelea cari au contribuit în mai largă măsură la desvoltarea înaltei sale culturi, care ajunge la culminaţie tocmai în veacul I al erei noastre. Cu această cultură aleasă, cu morala sa austeră şi abia după aceea cu religia sa se impune oraşul Tarsus în istoria profană a lumii vechi. Pavel Apostolul lui Iisus Hristos îi va agonisi suprema faimă: aceea de-a fi dat creştinismului pe cel mai strădalnic

propovăduitor şi plinitor al Evangheliei mântuirii neamurilor.

Lumea greco-romană excela la începutul erei noastre prin o bună administraţie, prin cultură filosofică şi, în ordinea religioasă, printr'un politeism agonizant. Prima era specialitatea stăpânitorilor romani. A doua era maicuseamă creaţia Grecilor. Iar decadenţa politeismului păgân fusese cauzată de năvala religiilor de mistere ale Orientului la Roma, mânate într'acolo fie ca „pradă de războiu" în urma carelor de triumf ale învingătorilor romani, fie printr'o infiltraţie lentă, pentru care unificarea politică şi administrativă a imperiului oferea cele mai prielnice condiţiuni. „Dignus Roma locus quo deus omnis eat" — zicea Ovidiu.[28]

Istoriografii vremii aceleia subliniază în unanimitate un fenomen foarte curios. Romanii, excelenţi luptători şi organizatori, au cucerit Orientul. Acesta, la rândul său, a cucerit Roma. Era aici ceva mai mult decât un schimb de idei şi de civilizaţie: triumful integral al spiritualităţii răsăritene asupra apusului. Exponentul acestui răsărit devenit din supus biruitor — pe altă cale decât cea a armelor — n'au fost religiile de mistere ale Orientului, ci filosofia greacă. Cele dintâi au intrat ca parte în întregul sincretismului religios preconizat de împăratul Augustus, care a dat greş precum se ştie. Filosofia greacă însă, a biruit pe toată linia. Perceptele ei răsunau în agorele romane, unde şarlatanii făceau o concurenţă serioasă filosofilor de vocaţie. Ea pătrunsese în casele patricienilor prin acei pedagogi ai aristocraţiei romane, cari erau ceva mai mult decât nişte dascăli de elineşte: reprezentanţi veritabili ai suplului spirit eladic. Ea răsbise până şi'n palatele cezarilor şi

anume, tocmai prin doi din cei mai strălucîţi fii ai Tarsului păgân. Cum vom vedea.

Dintre numeroasele curente filosofice cari circulau în lumea greco-romană, stoicismul ajunsese în Tarsus la o adevărată hegemonie, imprimând oraşului caracterul său de seriozitate şi de severă moralitate.[29] Reprezentanţii săi cei mai iluştri au fost Atenodorus din Tarsus şi Nestor, amândoi perceptori imperiali.

Atenodorus[30] (74 î. H.—7 d. H.) era fiul ţăranului Sandon din satul Canana de lângă Tarsus. De aici numele lui de Atenodorus Cananites. A fost discipolul marelui Poseidonius. Impăratul Octavianus Augustus, în tinereţe, a şezut la picioarele lui în Apolonia (Epirus), i-a ascultat învăţăturile şi i-a urmat poveţele toată viaţa. Patru ani a petrecut filosoful tarsian la Roma. Pe la anul 15 î. H. s'a reîntors în patrie copleşit de onoruri — Octavianus îl numea „prietenul meu" — şi încărcat de aur, luând parte activă la purtarea trebilor obşteşti ale oraşului şi bucurându-se de-o vază excepţională. După moarte, tarsienii i-au ridicat un templu (Heroon), care devenise loc de pelerinaj. Ziua morţii lui era serbată an de an, cu multă cinste.

Perceptele morale ale lui Atenodorus — „pentru fiecare om conştiinţa este dumnezeul său"; „poartă-te cu oamenii ca şi când te-ar vedea Dumnezeu şi vorbeşte cu Dumnezeu ca şi când te-ar auzi oamenii" etc. — au devenit bun comun, au circulat şi au înrâurit în chip simţitor — şi eficace — asupra concetăţenilor săi.

Ideile lui Atenodorus din Tarsus le cunoaştem numai din filosofia lui Seneca (3? î. H.—65 d. H.) asupra căruia a exercitat o influinţă covârşitoare.

Celălalt filosof stoic din Tarsus, Nestor, a fost

perceptorul lui Marcellus şi (probabil) al viitorului împărat Tiberius.

Tarsus poseda şi o Universitate[31] celebră, care cultiva în primul rând retorica. Instrucţia începea cu copiii dela vârsta de 6—7 ani. Dela 12 ani începea învăţarea gramaticii şi geometriei, iar dela 14 ani filosofia.

Pe teren cultural, Tarsus rivaliza cu Atena şi Alexandria. Un contimporan al sf. Apostol Pavel, geograful Strabon, susţinea că Tarsus le-a întrecut pe acestea. După el, nici o altă cetate a lumii vechi nu dispunea de atâtea şcoli şi de atâţia dascăli ca Tarsus. şi în vremece Roma, Alexandria şi alte centre culturale erau pline de învăţaţi tarsieni, aici mai toţi studenţii şi profesorii erau băştinaşi.[32]

Religia tarsienilor reprezenta un mozaic de credinţe importate din Persia, Grecia, Frigia, Siria şi Egipt. Se pare însă că ei au acordat zeităţelor străine mai mult o ospitalitate binevoitoare şi mai puţină adoraţie din inimi purceasă. Ormuz, Mithra, Adonis, Heracles, Atena, Cibela şi Isis îi interesau prea puţin pe aceşti zeloşi închinători ai zeului localnic Baaltars (Stăpânul Tarsului), căruia îi era subordonat zeul Sandan (contopit mai târziu cu grecul Heracles). Sandan era zeul vegetaţiei şi geniul bun al agricultorilor. Pe monedele vremii, el apare îmbrăcat ţărăneşte. In fiecare an, într'o anumită zi, chipul zeului era purtat în procesiune prin oraş, şi apoi ars pe rug. Moartea lui reprezenta nimicirea vegetaţiei de către soarele torid al verii. Invierea lui, care se serba cu un entuziasm debordant, simboliza reînvierea naturii, reînverzirea pământului.

Ideia morţii şi învierii zeilor era ceva caracteristic pentru religiile de mistere ale Orientului. Cere-

moniile religioase organizate de tarsieni în onoarea lui Sandan, reprezintă una din variantele ei, aşa cum Sandan însuşi nu este altceva decât o variantă a lui Osiris sau Attis.

Alături de înfloritoarea sa viaţă comercială, de cultura sa superioară şi de templele sale, Tarsus se mai mândrea cu o seamă de amintiri romantice, legate de unele celebrităţi ale antichităţii.

Oraşul Tarsus era mândru de-a putea socoti ca cea mai preţioasă comoară a sa mitologica lance a lui Apollo.[33]

Am amintit mai 'nainte că 'n drumul său spre Indii Alexandru cel Mare a poposit aici. Undeva, în apropierea frumoasei cataracte a râului Cidnus, situată în vecinătatea oraşului, se zice că şi-ar fi aşezat tabăra marele căpitan. Infierbântat de marş şi de friptoarea soarelui, Alexandru cel Mare s'a aruncat în apa glacială a râului ca să se răcorească. După câteva minute, zăcea ca mort în mâinile bravilor săi Macedoneni. Puţin a mai lipsit — zice Holzner[34] — ca splendida expediţie a cuceritorului să se sfârşească aici. Istoria lumii ar fi luat atunci alt curs.

Pe Cidnus în sus, urca la anul 41 î. H. corabia luxuriantă a Cleopatrei VII. Celebra stăpână a Egiptului, înconjurată de o strălucire cum tarsienii n'au mai văzut, venea cu alaiul unei afrodite să cucerească inima romanului Marcus Antonius. Şi în sfârşit, aici a rezidat oarecând, ca guvernator al Ciliciei, Marcus Tullius Cicero.

Tarsus se mai bucura de privilejul de-a adăposti între zidurile sale câteva locaşuri de preamărire a unicului şi adevăratului Dumnezeu. Din sânul închi-

nătorilor Lui, se naşte aici cel căruia Tarsus îi datoreşte favoarea de-a fi intrat şi de-a fi pomenit cu cinste pururea în istoria creştinismului — adică 'n istoria veşniciei.

4. INSTRUCŢIA PRIMITĂ IN CASA PĂRINTEASCĂ

Spuneam mai 'nainte că în Tarsus exista la 'nceputul erei noastre o numeroasă colonie de Iudei. Atunci, ca şi astăzi şi ca 'n toate vremurile, Iudeii, în oricare parte a lumii i-ar fi mânat soarta sau dorul după o stare mai bună, duceau întreolaltă o viaţă de-o pilduitoare solidaritate. Ei continuă să ţină cu destulă credincioşie la linia de conduită care guvernează întreagă istoria lor: se supun Legii mozaice, vieţuiesc în mijlocul altor neamuri şi totuşi separaţi de ele, menţin legătura cu Ţara sfântă făcând pelerinajii la Ierusalim cu prilejul sărbătorilor mari şi plătind regulat dajdia templului[35] şi nutresc nădejdi mesianice.[36] De-o asimilare a lor de către neamurile cu cari trăiau laolaltă, nici nu poate fi vorba. Exclusivismul iudaic excludea orice concesiuni în această privinţă.[37]

Iudeii din Tarsus alcătuiau o corporaţie proprie, cu aceleaşi drepturi ca şi indigenii. In alcătuirea acestei corporaţii — care era un fel de stat în stat — intrau aşanumitele φυλαι (triburi, seminţii). Apartenenţa la una din aceste seminţii, era absolut necesară pentru dobândirea calităţii de membru al unei cetăţi antice.

Saul din Tarsus era odrasla unei familii iudaice cu vechi tradiţii şi cu deplinătatea drepturilor cetăţeneşti. In laborioasa-i carieră apostolească, el va spune nu odată şi nu fără un sentiment de mândrie patriciană: ἐγὼ Ἰσραηλίτης

εἰμί, ἐκ σπέρματος Ἀβραάμ, φυλῆς Βενιαμίν (Rom. 11, 1; comp. şi Fil. 3. 5—6).

A opta zi după naştere, a fost circumcis şi i s'a dat numele Saul, care se tâlcueşte „cel dorit".[38] Alături de acesta, mai purta şi numele greco-roman de Παῦλος-Paulus.[39]

Despre părinţii săi n'avem ştiri mai amănunţite. Tatăl lui trebue să fi fost un om serios, tăcut, drept, religios şi de-un pronunţat puritanism moral. Să deducem din cele ce citim în Efeseni 6, 4 că el va fi fost de-o severitate împinsă până la asprime?... că nu se prea pricepea să-i organizeze fiului său o copilărie însorită?[40]

Despre mama lui Saul ştim şi mai puţin. Apostolul nu aminteşte nicăeri de ea. Lucrul acesta ne face să credem — cunoscută fiind înrâurirea covârşitoarea pe care o au mamele oamenilor geniali asupra lor şi recunoştinţa duioasă pe care ei le-o poartă — că ea trebue să fi murit curând după naşterea ilustrului ei fiu.[41]

O soră a lui Saul era măritată în Ierusalim (cf. F. Ap. 23, 16). Alţi membri ai acestei familii de burghezi înstăriţi şi bine văzuţi[42] nu cunoaştem.

Instrucţia lui Saul începe în casa părintească. Ea se va fi făcut cu respectarea riguroasă a sistemului de educaţie farisaic.

Mai 'nainte de-a păşi la expunerea ritualului după care se făcea această educaţie, trebue să ne lămurim asupra concepţiei care stătea la baza ei.

Cititorului contimporan, cuvântul „fariseu" îi evocă numai decât un tip omenesc ipocrit, prefăcut, nesincer. Uzul împins până la abuz care s'a făcut de el pentru

ilustrarea unor anumite atitudini suspecte şi superficiale, l-a compromis cu totul. Nu lipsesc nici chiar teologi de-aceia cari au pierdut aproape cu desăvârşire — sau ignorează voit — sensul curat, genuin al acestui cuvânt care — îndrăsnim a o spune făţiş — este sinonim cu oricare din calificativele: riguros, pedant, conştiincios, scrupulos şi altele de acest fel. Căci ce altceva însemnează numele „peruşim" — cu care probabil că i-au poreclit la 'nceput adversarii lor şi pe care aceşti „separatişti" au sfârşit prin a-l converti din cuvânt de ocară în apelativ al grupării lor — decât un ordin quasi-călugăresc,[43] o tovărăşie ce-şi propusese să trăiască o viaţă de sfinţenie şi de plinire integrală a voii lui Dumnezeu articulată în Legea mozaică? Impăgânirea pricinuită de contactul cu „neamurile", filoromanismul şi raţionalismul saducheilor, slăbirea conştiinţei religioase a norodului încercat de pacostea robiilor succesive în care a zăcut — reprezintă tot atâtea realităţi inconciliabile cu idealul farisaic, care-şi propunea să reabiliteze viaţa iudaică în toată puritatea ei iniţială. In acest scop ei apelau la Lege şi la virtuţile poporului ales. Cenzori implacabili ai scăderilor tuturor păturilor societăţii iudaice[44] — conducători politici, preoţi şi oameni de rând — ei înţelegeau să premeargă cu exemplu, să-şi pilduiască concepţia lor despre viaţă cu propriul lor traiu. Nici o altă fracţiune iudaică nu avea o atât de rotundă conştiinţă de rasă ca fariseii. Influinţa lor asupra norodului era covârşitoare.[45] Râvna lor întru păstrarea specificului iudaic, privită prin prisma intereselor poporului ales — adică obiectiv — nu mai poate părea nimănui ca fiind o scădere, ci dimpotrivă. Din aceleaşi consideraţiuni îngustimea lor de spirit, exclusivismul

lor intolerant, este scuzabil, aşa cum scuzabilă şi explicabilă este părtinirea mamei faţă de ceea ce are ea mai drag pe lume. Dacă iudaismul şi-a păstrat caracterul său legalist cu toate depresiunile sufleteşti îndurate de acest popor în veacurile postprofetice, când cerul şi-a încuiat oarecum izvorul consolărilor încurajatoare cu care-l asista mai 'nainte, aceasta se datoreşte maicuseamă zelului farisaic care n'a pregetat să provoace chiar revoluţii sângeroase atunci când arma cuvântului s'a dovedit ineficace.

Aşa trebue văzut fariseismul genuin: ascultător până la moarte faţă de Legea mozaică şi zelos în a supune întregul popor creşterii în şi după această Lege.

De discreditul care va ajunge să apese asupra tagmei lor, numai ei sunt vinovaţi. Impingând râvna lor legalistă până la exces şi până la ridicol, ei au depreciat starea farisaică, iar cuvântul care o exprimă a cules... ponosul.

Greşala lor esenţială nu constă în faptul că au situat Legea mozaică în centrul preocupărilor şi acţiunilor lor, deoarece ştim că Legea e dreaptă şi sfântă şi bună, ci altundeva. Neglijând începutul cu începutul comandamentele *morale* ale Legii, ei au deplasat punctul de greutate asupra prescripţiilor *ceremoniale*. Ei ajung să considere actele cultice şi rânduelile de curăţire drept singura pavăză sigură împotriva amestecului cu „neamurile". Râvna insului singuratic în împlinirea tuturor prescripţiilor Legii devine momentul hotărâtor al vieţii concepute de ei. Din faptul dimineţii şi până 'n noapte, fariseul meditează fără răgaz asupra prescripţiunilor cu cari a fost augmentată şi ajustată porunca Legii. Rugăciunile sale, ţinuta corpului în timpul rugăciunii şi alte detalii inutile, erau regulate cu stricteţe după timp şi loc.[46] Amănuntul farisaic ajunge să copleşască esenţialul mozaic încât, mai târziu, când aceste reguli accesorii ajung să fie codificate, se putea spune despre ei că nu mai sunt în stare să vadă Legea din pricina prea voluminosului Talmud.[47] Cazuistica, ritualismul, formalismul, mecanicismul câştigă teren în paguba convingerilor clare şi sincere. Implinirii Legii de dragul lui Dumnezeu, îi ia locul cea făcută de faţa oamenilor. Duhul care face viu este tăbărât de litera care ucide. Pentru care pricină, Mântuitorul Hristos le va putea spune cu toată dreptatea că's „morminte văruite"... (Mat. 23, 27).

Fost-a tatăl lui Saul din Tars asemenea acestora? Sau în fariseismul lui avem să vedem puritatea iniţială a credinţei membrilor acestui eres?

Părerile sunt împărţite. Noi ne alăturăm celorce subscriu la ultima din ele.[48] Şi anume, nu de dragul de-al scoate pe Saul din Tars fariseu cum noi l-am fi voit. Nu! Intre caricatură şi adevăr, ne pronunţăm fără ezitare pentru acesta din urmă.

Din mai multe motive cugetăm aşa cum am spus:

1. In Ierusalim, Saul din Tars e discipolul lui Gamaliel al cărui legalism robust vom avea prilejul să-l subliniem.

2. Lui Timotei (II, 1, 3) Pavel Apostolul îi va scrie că pe Dumnezeu îl slujeşte ca şi strămoşii săi, întru cuget curat.

3. Prea cu apăs pune accentul pe „duh" şi prea detestă „litera care ucide" (II Cor. 3, 6) ca să putem crede că la baza acestei aprecieri pe care o face Pavel

Apostolul n'ar zăcea ceva din zestrea cu care a intrat în creştinism Saul din Tars.

4. Din cele ce citim în F. Ap. 23, 6—9, parcă ar reieşi că în vremurile neotestamemtare sămânţa fariseismului cu cuget curat nu era stârpită cu totul. Deşi în jurul Apostolului s'a creat o atmosferă de gravă ostilitate, care ameninţa să-i fie fatală, fariseii din sinedriu îi iau apărarea, înclinând să creadă că pârâtul târât la judecată a putut sta de vorbă cu un duh sau cu un înger. Şi atunci, dacă este aşa — şi considerând şi argumentele aliniate mai sus — ce ne-ar putea împiedeca să credem că familia lui Saul aparţinea aceleiaşi categorii de farisei drepţi cu care Apostolul se întâlneşte pe aceeaş poziţie în disputa iscată cu prilejul incidentului pomenit?

La temelia sistemului de educaţie iudaic stătea familia. Intr'aceasta zace secretul tăriei lor.[49] Şi mai mult decât atât: mândria lor.

Ritualul după care se făcea creşterea odraslelor în familiile farisaice, era destul de complicat.[50] In primul rând, pruncul Saul va fi deprins în casa părintească limba aramaică.[51] La vârsta de 5 ani, tatăl său l-a introdus în lectura Testamentului Vechiu. Cu toatecă Iudeii din Diaspora se serveau chiar şi'n cultul sinagogal de versiunea alexandrină (LXX) a Bibliei, nu pare exclus ca tânărul Saul să fi deprins şi limba ebraică, fie acasă, fie la şcoala iudaică de pe lângă sinagogă. Aceasta cu atât mai vârtos cu cât visul tatălui său era să-l facă rabbi.

La vârsta de 10 ani, pe lângă lecturile biblice de-acasă şi dela sinagogă, începea studiul „Legii orale", memorizarea nenumăratelor percepte pe cari rabinii le-au

dedus din — sau mai precis: le-au întemeiat pe — Legea mozaică.[52]

Paralel cu acestea, tânărul Saul a învăţat şi limba greacă. Aceasta însă nu acasă, nici la şcoala sinagogală sau la cele elineşti, ci pe stradă, venind în contact cu camarazii săi de joc. „La şcoală ca şi 'n familie, Biblia era unica carte, punctul de plecare şi termenul ultim al oricărei ştiinţe. Autorii profani erau proscrişi din instrucţia iudaică. Nici retorii, nici grămaticii, nici filosofii din Tarsus n'au jucat un rol direct în formaţia intelectuală a lui Saul".[53] Cum vom vedea mai încolo.

Cu atâta însă, n'am epuizat în întregime zestrea cu care Saul pleacă din casa părintească către Ierusalimul lui Gamaliel.

II. IN IERUSALIM LA PICIOARELE LUI GAMALIEL

Primii cincisprezece ani ai lui Saul se scurg împărțiți între casa părintească și școala sinagogală. Dela această vârstă, Tarsul cel tare'n știință — ale cărui ulițe le-a cutreierat de-atâtea ori — nu-l mai încape, pentrucă Saul era iudeu — și anume părtaș al celui mai strașnic „eres". Rânduiala castei îi îndruma pașii aiurea. Tânărul fariseu trebuia să se 'ncălzească la rugul gloriei Israelului. Până la Tarsus răsbeau numai razele lui...

Până'n preziua catastrofei dela anul 70, toate drumurile Iudeilor mergeau la Ierusalim. De-atunci încoace, purced într'acolo gândurile lor plânse. Cuvintele sunt neputincioase să tălmăcească atașamentul sufletului iudaic față de această cetate sfântă. Roma imperială n'a colectat niciodată atâta simpatie ca acest Sion nemuritor, iar Meca mahomedană nici atât. Doar sub pașii zoriți ai pelerinilor creștini cari de două mii de ani încoace sârguesc mereu să-și plece genunchii la Sfântul Mormânt mai dudue atât de magnific pământul ca pe vremea când din cele patru stihii ale lumii mii de iudei aleargau să prăznuiască Paștile la umbra Templului.

Iată de ce socotim că pe Saul din Tars îl va fi mânat într'acolo ceva mult mai puternic decât părinteasca vrere de-al face rabin. Sufletul lui, în care ex-

cepționala râvnă farisaică a tatălui său a turnat picătură cu picătură dorul după vederea „cetății stătătoare" pe Sion, nu se putea să nu fi fost cuprins de vâltoarea care le împingea ca niște resorturi tainice pe împrăștiatele mădulare ale poporului ales spre inima patriei *lor*. Această ipotetică credință a noastră se preface în certitudine când ne gândim că'n vremea petrecerii sale în Ierusalim, râvna farisaică a lui Saul se aprinde și arde vâlvătae, depășind și umbrind cu totul sârguincioasele sale nevoințe din metropola Ciliciei. Intr'adevăr, faptul că primul său biograf, Luca „doftorul prea iubit" (Col. 4, 14), nu găsește necesar să ne comunice nimic despre copilăria-i petrecută în Tarsus în vremece din isprăvile sale ierusalimitene ne relatează câteva, e mai mult decât semnificativ.

In lumea cea nouă care-l aștepta să-i călească ființa, să-i înmulțească știința și să-i înfierbânte zelul farisaic, Saul din Tarsus se avântă cu tot freamătul tinereții lui. Și desigur cu încrederea cetățeanului roman care știa că toate ușile acelei formidabile mașini care era imperiul cezarilor îi stau deschise. Insoritele cuvinte pe cari le va scrie ulterior Filipenilor (3, 13—14) săi dragi, poatecă se potrivesc de minune pentru ilustrarea acestui salt dela Tarsus la Ierusalim: „uitând celece sunt în urma mea, alerg înainte" la umbra templului și la picioarele vestitului Gamaliel.

1. INSTRUCȚIA IN ȘCOLILE RABINICE

O vie animație caracteriza viața ierusalimiteană la vremea când Saul din Tarsus vine aici ca să-și desăvârșească instrucția și să ajungă plin de toată plinătatea lui Dumnezeu. Templul irodian, cu strălucirea sa

arhitectonică şi cu splendorile cultului său pedeoparte, iar pe de alta renumiţii învăţători de Lege cari îşi risipeau generos înţelepciunea, întruneau în cetatea spirituală a Iudaismului, pe lângă închinătorii ocazionali, mult popor tânăr însetoşat după agonisirea de învăţătură înaltă şi dornic să trăiască litera Legii în preajma casei lui Iahve.[54]

Dintre nenumăraţii rabini cari colectau simpatiile tineretului ierusalimitean pe vremea Mântuitorului, Şammai şi Hillel împărţeau frăţeşte numai celebritatea, nu şi opiniile lor dăscăleşti. Deosebirile de vederi dintre ei nu priveau Legea mozaică, pe care amândoi o ţineau în desăvârşită cinste. Ele se reduceau la amănunte lipsite de însemnătate. Şammai era mai pedant, mai riguros, mai formalist, câtă vreme Hillel se arăta destul de liberal în vederile şi'n deciziunile sale. Dacă chestiunile asupra cărora aceşti doi corifei ai rabinismului angajau dispute pasionate şi interminabile nouă celor de azi ne par adeseori hazlii şi puerile,[55] apoi nu trebue să uităm că altul era efectul pe care-l aveau asupra contimporanilor lor. Şammai şi Hillel reprezentau ceva mai mult decât două celebrităţi de posibilităţi egale. Fiecare târa după sine cete întregi de discipoli înflăcăraţi cari erau gata oricând de pricire cu cei din tabăra cealaltă, din „şcoala" adversă. Animozităţile acestea ţineau de tradiţia şcolilor rabinice. Rivalitatea dintre adepţii uneia şi alteia din ele degenera câteodată în încăierări sângeroase. După spusele lui Iosif Flaviu,[56] la 'nceputul erei noastre, rabinii Iuda şi Matia erau urmaţi de nişte armate veritabile.

La vremea când tânărul Saul din Tarsus descinde în Ierusalim, certurile acestea s'au mai temperat. Beli-

geranţii se pare că au căzut de acord să încheie un armistiţiu. Partea leului i-a revenit şcoalei lui Hillel, căreia prestigiul indiscutabil al conducătorului ei îi asigurase superioritatea faţă de celelalte. Rabinul Gamaliel era vedeta vremii. Toţi ochii erau aţintiţi spre el, cu respect şi cu admiraţie. Preferinţele lui Saul puteau să se'ndrepte într'altă parte, câtă vreme sufletul lui înflăcărat l-a purtat toată viaţa pe culmi?

Renumitul învăţător de Lege al lui Saul era probabil fiul unui oarecare Simon şi nepotul lui Hillel. A dus o viaţă de pilduitoare ascultare faţă de Legea părinţilor săi, respectând cu sfinţenie înţelesul măritului nume pe care-l purta.[57] Ataşamentul său cald şi devotat faţă de instituţiunile poporului ales, era întregit de atitudinea mai mult decât corectă pe care o avea faţă de „neamuri". Înţelept şi tolerant în toate zilele vieţii sale, el a moştenit nu numai sângele lui Hillel, ci şi ideile lui. Tălmăcind Legea mai „în duh" decât atâţia alţii dintre rabinii vremii sale, Gamaliel se silea să insufle ucenicilor săi mai multă îngăduinţă în relaţiile lor cu elinii. In această privinţă, maestrul însuşi le premergea cu exemplu. El nu detesta pe ceice învăţau elineşte, nu întorcea capul când întâlnea în drum o femeie păgână, răspundea bucuros la salutul celor netăiaţi împrejur chiar în zilele sărbătorilor lor idoleşti şi îngăduia ca din spicele uitate'n hotar de secerătorii iudei să se'nfrupte şi săracii păgânătăţii, în rând cu paserile ceriului. S'a silit din toate puterile să curme abuzul pe care bărbaţii iudei îl făceau cu legea divorţului, proteguind victimele lui — adică pe femei.[58] O tradiţie veche — care nu pare a fi vrednică de crezare — îi atribue cunoaşterea limbii şi literaturii gre-

ceşti. Dintre cei o mie de ucenici ai săi, se zice că jumătate s'ar fi ocupat cu studiul Legii mozaice, iar restul cu înţelepciunea greacă.[59]

Faţă de apostolii Domnului a manifestat aceeaşi atitudine omenoasă şi înţelegătoare. Membru influient al sinedriului, el le ia apărarea pe faţă şi le obţine eliberarea, rostind aceste drepte cuvinte pe cari suntem siguri că orice creştin le citeşte cu o tresărire de caldă recunoştinţă faţă de clarvăzătorul bărbat: „Nu vă legaţi de aceşti oameni, ci daţi-le bună pace căci dacă această punere la cale sau acest lucru este dela oameni, se va nimici, iar de este dela Dumnezeu, nu veţi putea să-l nimiciţi; ca nu cumva să vă aflaţi în luptă chiar cu Dumnezeu" (F. Ap. 5, 38—39).

O tradiţie veche — pe care ne-au păstrat-o sf. Părinţi Clement Romanul, Ioan Hrisostom, Patriarhul Fotie ş. a.[60] — susţine că Gamaliel a sfârşit prin a primi botezul dreptei credinţe. Nu ştim cât credit i se poate acorda. Un lucru însă e absolut sigur şi anume că vor fi fost destui creştini luminaţi cari apreciind atitudinea sa mai mult decât binevoitoare faţă de propovăduitorii Evangheliei mântuirii şi meditând îndelung asupra înţelesului cuvintelor Mântuitorului: „Cine nu este împotriva noastră este pentru noi" (Marcu 9, 40; Luca 9, 50), l-au socotit cu sufletul alături de ei şi vrednic de-a fi considerat, barem nominal, mădular al Trupului lui Hristos. Să nu se uite un lucru: despre purtarea generoasă a lui Gamaliel faţă de Biserica Domnului — pe care cu intervenţia sa a scutit de-o prigoană ce i-ar fi cauzat pagube ireparabile — avem mărturia indubitabilă a Testamentului Nou, pe când bunăoară despre pretinsa corespondenţă dintre Mântuitorul şi Avgar to-

parhul Edesei, care a ispitit pe atâţia fruntaşi ai creştinătăţii să-i acorde încrederea lor,[61] nu se poate spune acelaşi lucru.

Ne-am fi aşteptat ca sentimentele filoeline ale lui Gamaliel să-i împuţineze sau chiar să-i îndepărteze simpatia străşnicului „eres" al cărui membru era. Dar aşa ceva nu s'a întâmplat. Dimpotrivă! Contimporanii lui l-au copleşit cu onoruri, iar posteritatea avea să-i cânte vârtutea. Intr'adevăr, de unde până la el învăţătorii de Lege erau distinşi cu titlul de *rab* (maestru) sau *rabbi* (învăţătorul meu), elita ierusalimiteană simte nevoia să creieze pentru idolul ei un apelativ superior acestora, care să tălmăcească cât mai fidel admiraţia ei: Gamaliel devine primul *rabban* (învăţătorul nostru) al iudaismului.[62] După el, numai şase inşi vor mai purta acest titlu atât de râvnit.[63] Nici unul însă nu i-a egalat înţelepciunea, nici unul nu i-a eclipsat gloria, nici unul nu s'a apropiat măcar de neîntrecuta-i faimă.

Sunt oameni cari îşi datoresc gloria lipsei de concurenţă. Este ştiut că talentele sunt ca paserile călătoare: se ivesc în cârduri, iar înaintea şi în urma lor e pustiu orizontul.[64] Atâtea fragmente de istorie reprezintă doar un vid apăsător. E o tendinţă organică a acestei bătrâne ştiinţe de-a suplini lipsa geniilor prin promovarea mediocrităţilor la locuri şi onoruri nevisate şi nemeritate de ele. Prăpăstioasele povârnişuri dintre vremi trebuesc umplute oricum, câtă vreme natura însaşi se străduieşte să aducă la acelaşi nivel văile şi culmile. Nu în acest înţeles trebuesc luate spusele Mişnei, care avea să scrie despre învăţătorul lui Saul: „de când Gamaliel a murit, respectul pentru Lege a pierit; cu el au pierit neprihănirea şi evlavia".[65] Nu! Gamaliel

n'a fost mare în lipsa altor mari, ci tocmai prin comparaţie cu alte celebrităţi.[66]

Data isbăvirii sale din trupul vieţii acesteia nu ne este cunoscută. Ceea ce se ştie sigur, e că „strălucirea Legii" — cum l-a poreclit Talmudul — s'a stins înainte de asfinţitul splendorii Templului.[67]

Ce-a învăţat Saul dela el, parecă ar fi lesne de priceput. El se va fi înfruptat din roadele instrucţiei rabinice a vremii. De vederile largi, de spiritul tolerant şi clarvăzător al maestrului său, Saul din Tars — dupăcum vom vedea — s'a molipsit mai puţin, s'a ţinut la distanţă. Mai târziu, Pavel Apostolul poatecă-şi va fi amintit adeseori de el şi-i va fi dat dreptate. Vârsta şi vremea corectează destule prejudecăţi. In cazul de faţă, aceste corective aveau să fie simţitor augmentate prin intervenţia unui factor nou: minunea de pe drumul Damascului.

Locurile de întâlnire ale rabinilor vremii cu entuziaştii lor ascultători erau agorele cetăţilor, răspântiile uliţelor, aleele grădinilor şi câte odată săli destinate exclusiv îndeletnicirilor cărturăreşti. Invăţăceii făceau cerc în jurul maestrului, aşezaţi jos, după obiceiul oriental, iar dascălul lua loc pe o estradă aşafel potrivită încât să-i vadă şi să fie văzut de toţi. Manualele lor, cărţile lor, — mai bine zis *cartea* — se reduceau la Biblie. Legea şi Proorocii constituiau începutul şi sfârşitul oricărei instrucţiuni rabinice şi întreagă biblioteca acestor râvnitori de înţelepciune. Tot ce nu ţinea de acestea — istorie profană, geografie, matematică, retorică, filosofie — era prohibit şi ignorat.[68]

Pe cât de puţine erau materiile de studiu, pe-atât de complicată era tehnica învăţământului. In centrul

lui stătea Tora, Legea. Din aceasta, printr'o procedură exegetică numită *midrasch* (cercetare), se extrăgea doctrina *(Haggada)* şi dreptul *(Halacha)* iudaic,[69] credinţa şi morala, învăţătura şi viaţa, cunoaşterea şi purtarea. Inseparabilă de acestea era istoria poporului ales.

Regulele exegetice haggadice erau de-un arbitrariu care îngăduia justificarea oricărei teze cu un loc sau altul din cartea Legii. Interpretarea literală a textului sfânt nu mai ispitea pe nimeni. Acesta trebuia să servească, să sprijine, să acorde girul său regulelor de comportare în viaţa de toate zilele pe cari le-au ticluit fariseii şi cărturarii. Nu răspundea prompt acestei solicitări? Textul era violentat şi maltratat pânăce oferea ceea ce se aştepta dela el. Rabinul avea un talent special în a scoate din orice premise cele mai bizare concluzii — firește, cu ignorarea totală a regulelor logicei.

Cât de departe a mers această desfrânată manipulare a cuvântului biblic, se ştie. Cutare sentinţă farisaică era în conformitate cu Legea nu pentrucă ar fi emanat din aceasta, ci fiindcă autorul ei ţinea cu orice preţ să-i găsească o justificare în Lege. Dacă nu găsea, născocea una şi chestiunea era aranjată.

Cât loc mai rămânea în această mare de artificii pentru spirit şi pentru inimă, e lesne de ghicit. Rabinismul vrând să sprintenească, să dee mai multă supleţă iudaismului, l-a osificat, l-a petrificat, l-a făcut din izvor de viaţă făgăduitor jug cu anevoe de purtat, sarcină cu neputinţă de cărat.

Toată erudiţia pe care rabinii o desfăşurau înaintea lor, învăţăceii o încredinţau memoriei. Uzajul însemnărilor era necunoscut. Capabilitatea elevilor şcolilor ra-

binice se măsura după puterea de înregistrare şi de reproducere cât mai fidelă a lecţiilor maestrului — şi anume cu propriile lui cuvinte. Cel mai apreciat elogiu de care se putea împărtăşi un discipol al rabinilor era acela de-a fi fost comparat cu o cisternă bine cimentată, care nu lasă să prelingă din ea nici o picătură de apă.[70] Căci scrie'n Talmud: E de datoria fiecăruia să instruiască pe alţii cu propriile cuvinte ale maestrului său.[71]

Saul din Tarsus — ne-o va spune mai târziu Pavel Apostolul — se revendică ucenic al rabbanului Gamaliel (cf. F. Ap. 22, 3) cu aceeaşi mândrie cu care afirmă că-i evreu din evrei, beniaminit, tarsian şi cetăţean roman. De n'ar fi spus decât atât şi tot ar fi fost suficient pentruca să putem afirma, fără primejdia de-a fi contrazişi, că el s'a ales cu un câştig apreciabil de pe urma petrecerii sale în preajma celebrului dascăl iudeu. Dar — şi faptul acesta este cu atât mai semnificativ cu cât datele ce ni le oferă asupra vieţii sale precreştine sunt atât de sgârcite — Apostolul ne va servi amănunte în chestiune. In cuvântarea din F. Ap. 22, 3 urm.: „am învăţat la picioarele lui Gamaliel să ţin cu străşnicie legea părintească, plin fiind de râvnă pentru Dumnezeu..." In bolovănoasa epistolă trimisă mai'nainte (anul 55) nestatornicilor Galateni (1, 14): „spoream în iudaism mai presus decât mulţi din neamul meu, cari erau de vârsta mea, şi aveam fierbinte râvnă pentru datinile strămoşeşti". Sunt fariseu (cf. Fil. 3, 5), sunt născut în Tarsul Ciliciei, *dar am crescut în Ierusalim!* (cf. F. Ap. 22, 3).

Ochiul ager al lui Gamaliel nu se poate să nu-l fi remarcat şi să nu şi-l fi apropiat pe acest zelos şi dotat ucenic al său...

Dacă printre conşcolarii lui se vor fi aflat sau nu careva dintre tovarăşii săi întru apostolie de mai târziu, nu putem şti. Biografii lui Saul din Tars[72] s'au gândit la Barnaba levitul cipriot, la Sila (Silvan), Filip diaconul şi chiar la sfântul cu nume frumos ca eroicul său sfârşit, întâiul între diaconi şi între martiri Ştefan.

Am întâlnit şi până aci, în urmărirea vieţii şi activităţii lui Saul din Tars, goluri cu neputinţă de umplut, discontinuităţi vizibile şi explicabile prin lipsa oricăror date sigure cari să le acopere. Aşa-i această viaţă: un lanţ de segmente cusute laolaltă de necunoscutul care-şi face simţită prezenţa la tot pasul — şi nicidecum o traiectorie.

Cunoaştem însă direcţia rectilinie a acestei vieţi. Şi cunoscând-o, greul calculării necunoscutelor mai cedează ceva din intensitatea lui.

Am ajuns cu expunerea noastră în faţa unuia din aceste puncte dificile. L'am urmărit pe Saul pe uliţele înguste şi pline de animaţie ale cetăţii Ierusalimului. I-am cunoscut dascălul renumit, i-am reconstituit instrucţia de care s'a împărtăşit, i-am apreciat râvna şi i-am zugrăvit zelul farisaic. Petrecerea lui la Ierusalim în scopuri şcolăreşti, trebue să fi avut un sfârşit. Ce-a făcut el după-ce şi-a isprăvit instrucţia rabinică? Rămas-a mai departe în Ierusalim sau s'a 'ntors acasă la Tars? Ultima presupunere cumulează sufragiile mai tuturor biografilor săi. Modesta noastră adeziune se alătură acestora, fiindcă — după-cum am arătat mai sus — ni se pare cu neputinţă ca Saul din Tars să fi fost în Ierusalim pe vremea când Iisus din Nazaret dovedea cu fapte şi cuvinte că-i Hristos Fiul lui Dumnezeu.

Reîntors la Tars — încărcat de prestigiul ce-l oferea Sionul tuturor fiilor Diasporalei cari zăboveau într'ânsul setoşi de-aşi agonisi înţelepciune — Saul va fi consumat cu tinerească plăcere elogiile şi aprecierile consângenilor săi şi-şi va fi dat negreşit silinţa să arate că le merită realmente. Pe două căi: purtându-şi cu tragere de inimă meseria de σκηνοποιός şi adâncind cele învăţate dela rabban Gamaliel. Lucrul manual îi aducea aminte lui şi alor săi că rabinul, ca şi omul de rând, este dator să-şi câştige pâinea cea de toate zilele întru sudoarea feţii. Invăţătura sa, va fi încetat să mai fie numai a sa. Oricare tânăr instruit ajunge la un moment dat în situaţia de-a trebui să dee din ceea ce a adunat. Agonisitorul de înţelepciune cărturărească devine distribuitor al acesteia. Bine este când n'o socoteşte sfârşită niciodată pe cea dintâi. Avem motive serioase cari ne fac să credem că Saul din Tars ţinea de selecta trupă a acestora. Prea se sfarmă Apostolul de mai târziu ca să împărtăşască şi altora convingerile sale, credinţa sa; prea cuceritoare e elocvenţa sa, judecata sa; prea tare-i e puterea de argumentare şi prea proaspete argumentele ce le aliniază în sprijinul tezei ce-o desbate ca să nu vedem în toate acestea ceva mai mult decât un spirit generos dotat de Dumnezeu: o minte permanent preocupată de problemele grele ale vieţii de-aici şi-ale celei viitoare. Văpaia credinţei în Hristos le-a topit pe toate în granitul personalităţii unice a Apostolului Pavel, dar Saul din Tars este celce a acumulat rând pe rând aceste însuşiri prin instruirea sa şi-a altora.

Tatăl său pe deoparte, cu care desigur că stârnea desbateri interminabile asupra Legii şi-a învăţăturii ma-

rilor rabini, iar pe de altă parte sinagoga locală în care va fi fost provocat adeseori să dea graiu învăţăturii sale fie de mai marele acestui lăcaş, fie de temperamentul său comunicabil până la neastâmpăr, îi ofereau cel mai prielnic mediu pentru adâncirea şi valorificarea zestrei farisaice cu care s'a întors dela Ierusalim.

Să mai adăugăm la acestea şi câteva ceasuri de pricire săptămânală cu filosofii păgâni din Tars? Nu ne putem hotărî să dăm un răspuns. Felul de-a discuta al acestora îl cunoaşte, dar înţelepciunea lor — „înţelepciunea lumii acesteia" — Pavel Apostolul o detestă. Fariseul Saul îi va fi ocolit, ignorat şi împroşcat cu sarcasme pe aceşti negustori de învăţătură deşartă cu atât mai vârtos.

N'a rămas mult la Tars. Şi fiindcă toate drumurile Iudeilor duceau la Ierusalim, Saul se va întoarce aici.

2. CUNOSCUT-A PE MÂNTUITORUL ÎN TRUP?

Intrebarea aceasta şi-au pus'o numeroşi biografi ai Apostolului neamurilor.[73] Cum Saul din Tars şi-a petrecut o bună parte din tinereţea sa la Ierusalim, n'ar fi fost exclus să-L fi cunoscut pe Iisus din Nazaret. Câteva locuri din epistolele sale parcă ar întări această bănuială.

Nu e de mirare deci dacă unii cercetători — în speţă Paul Feine, Johannes Weiss, F. Loofs,[74] Multon,[75] Ad. Schlatter[76] ş. a. — socoteau că au temeiuri suficiente ca să răspundă afirmativ la întrebarea aşezată

în fruntea acestor rânduri. Mai prudenţi decât ei, Schaefer, Bousset, Lietzmann, James, Ramsay[77] ş. a., s'au mulţumit să spună că nu-i exclusă putinţa unei întâlniri întâmplătoare între Mântuitorul Hristos şi fariseul Saul. In sfârşit, A. M. Pope[78] era înclinat să vadă în tânărul cel bogat care l-a întrebat pe Domnul nostru Iisus Hristos ce trebue să facă pentruca să moştenească viaţa de veci (Mat. 19, 16; Mc. 10, 17; Lc. 18, 18) tocmai pe Saul din Tars.

Pentru a ne face o idee clară despre soliditatea temeiurilor pe cari se sprijinesc ceice cred că Saul din Tars l-a cunoscut pe Mântuitorul în trup, vom urmări în celece urmează argumentarea teologului protestant conservator Paul Feine, a cărui largă erudiţie, întregită de o seriozitate exemplară, n'a provocat zâmbete cu subînţelesuri din partea nimănui.

Mai mult decât oricare alt loc neotestamentar, II Cor. 5, 16 a fost invocat în sprijinul tezei pe care o discutăm. Sf. Apostol Pavel desbate în contextul lui una din problemele cari îl preocupă mai des şi mai insistent. In noua ordine de viaţă pe care a aşezat-o Mântuitorul şi pe care Apostolii Lui se străduesc s'o generalizeze în tot pământul cucerit de propovăduirea lor, legăturile omeneşti cari robesc şi falsifică sufletele adevăraţilor închinători ai lui Hristos, nu mai contează. Ce-a fost a trecut. Hristos — şi numai El — trebue să comande toate detaliile vieţii tuturora, în toţi. Făptura cea nouă este măsura omului nou al acestor vremuri complectamente noui. Cele vechi au trecut. Ele nu mai valorează nimic. Ele stânjenesc, nu edifică. Cât de exclusivă este această vrere a sa, sf. Pavel o ilustrează cu atitudinea sa proprie, şi cu a celorlalţi Apostoli,

faţă de cele trecătoare: „noi de acum nu mai cunoaştem pe nimeni după trup, iar de am şi cunoscut după trup pe Hristos, de acum însă nu-L mai cunoaştem astfel“ (II Cor. 5, 16).

Feine deduce din aceste spuse ale Apostolului că Saul din Tars l-a cunoscut pe Mântuitorul în trup. Lucrul acesta i se pare a fi cu atât mai cert, cu cât după părerea lui, Saul şi-a petrecut copilăria în Ierusalim şi nu în Tars. Că între timp — zice Feine[79] — Saul ar mai fi trăit în cetatea natală, Apostolul nu ne spune nicăeri. Perfect adevărat. Dar iarăşi nu-i mai puţin adevărat că ne-ar spune undeva că ar fi rămas pentru totdeauna la Ierusalim. Nouă ni se pare că Feine greşeşte. Şi iată dece. Petrecerea lui Saul în Ierusalim, la picioarele lui Gamaliel, după cum am arătat la timpul său, trebue să fi avut loc cam în jurul anului 20 d. H. Intre această dată şi între lapidarea sf. arhidiacon Ştefan s'a scurs un interval de timp apreciabil, în cursul căruia Saul dispare oarecum din zarea atenţiunii istoriei sfinte. Unde şi-a petrecut el aceşti ani? Feine îl vede amestecat printre gloatele cari cârteau împotriva Nazarineanului, justificând lipsa oricăror indicaţii în această privinţă cu faptul că tânăr fiind, n'a jucat acum nici un rol deosebit în manifestaţiile ierusalimitenilor legalişti.[80]

Argumentarea lui Feine este ispititoare, dar nu rezistă unui examen mai atent. Dacă Saul l-ar fi văzut pe Mântuitorul în trup, nu se poate să nu ne fi spus cu cuvinte clare acest lucru, aşa cum a mărturisit bunăoară că consimţise la uciderea sf. arhidiacon Ştefan. Mai departe! Nu e adevărat că Saul n'ar mai fi obişnuit să-şi petreacă vremea la Tars după-ce învăţase

la şcoala lui Gamaliel. Barnaba îl ia doar de-acolo când s'a simţit trebuinţă de ajutorul lui în propovăduirea Evangheliei (cf. F. Ap. 11, 25). Mai 'nainte de aceea, fiindu-i viaţa în primejdie, fraţii din Ierusalim „l-au dus în Cezarea şi l-au trimis la Tars" (F. Ap. 9, 30). Ce mai căuta acolo dacă ar fi domiciliat în Ierusalim? Iată atâtea motive cari nu ne lasă să subscriem ipoteza lui Feine şi a celor cari gândesc la fel cu el.

Dar mai sunt şi altele. In primul rând, însuşi textul din II Cor. 5, 16 la analiza căruia vom purcede chiar acum. Înţelesul originalului va fi decisiv:

v. 16 a: Ὥστε ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ νῦν οὐδένα οἴδαμεν κατὰ σάρκα

v. 16 b: εἰ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστὸν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν.

Nu intrăm în detalii exegetice.[81] Notăm doar o unică chestiune care anulează ipoteza Feine şi soţii. Κατὰ σάρκα din v. 16 b se raportează la ἐγνώκαμεν şi nu la Χριστόν. Oridecâteori expresia κατὰ σάρκα este legată de un substantiv, sf. Apostol Pavel o pune *după*-şi nu înaintea acestuia. Aşa în Rom. 9, 3 (συγγενῶν κατὰ σάρκα), I Cor. 1, 26 (σοφοὶ κατὰ σάρκα) şi 10, 18 (Ἰσραὴλ κατὰ σάρκα). Prin urmare, v. 16 b ar fi trebuit să fie stilizat

εἰ καὶ ἐγνώκαμεν Χριστὸν κατὰ σάρκα

pentruca să ne fi putut convinge că Saul din Tars l-a cunoscut realmente pe Mântuitorul în trup. Ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστόν exprimă cunoaşterea imperfectă pe care ar fi avut-o Saul din Tars despre Hristos dacă l-ar fi cunoscut înainte de convertire. Atunci desigur că pătimaşul fariseu n'ar fi văzut în El — ca şi'n sf. arhidiacon Ştefan — decât un răsvrătit împotriva templului şi a Legii mozaice. Acum însă, Hristos în-

viat fiind şi de-a dreapta Tatălui şezând, Apostolul nu mai vrea să-L cunoască nici pe El chiar prin prisma intereselor pur omeneşti. El e Dumnezeu de viaţă dătător şi nu un uzurpator al prerogativelor mesianice. Alte consideraţii trebue să reguleze raporturile dintre creştini decât cele dintre ludeii sau păgânii cari n'au răsbit încă la cunoaşterea adevărului. Mântuitorul însuşi spunea oarecând: „Cine este mama mea şi fraţii mei? Şi privind pe ceice şedeau împrejurul său, a zis: Iată mama mea şi fraţii mei, căci oricine va face voia lui Dumnezeu, acela este fratele meu şi sora mea" (Mc. 3, 33—34; Mat. 12, 48—50; Lc. 8, 21). Sf. Apostol Pavel nu face altceva decât reia această idee atât de scumpă Învăţătorului său.

Feine susţine mai departe că Saul trebue să fi stat sub crucea pe care spânzura Hristos pe culmea Căpăţânii şi să-şi fi făcut astfel o impresie neştearsă despre moartea Lui, pentruca să le fi putut scrie Galatenilor celece citim în 3, 1. Aceeaşi idee i se pare că ar reieşi din I Cor. 2, 2.[82]

Afirmaţia aceasta nu mai necesită nici o discuţie după cele zise în legătură cu II Cor. 5, 16. Insuşi Feine recunoaşte[83] că deacurmezişul ipotezei sale se pun o mulţime de greutăţi. Vom mai semnala numai două — şi cu acestea am isprăvit.

a) Saul din Tars n'a putut fi la Ierusalim în vremea când Mântuitorul propovăduia împărăţia cerurilor. Dacă ar fi fost, era cu neputinţă să asiste cu un aer indiferent la drama de pe Golgota. Cu firea sa înflăcărată, el nu putea fi decât prigonit sau prigonitor, victimă sau călău, căci Saul din Tars nu era unul

dintre acele suflete slabe despre cari Dante spune că cerul le respinge şi infernul le disprețuește.[84]

b) Dacă Saul din Tars l-ar fi cunoscut pe Mântuitorul în trup, atunci ar fi trebuit să-l recunoască, firește, când i s'a arătat pe drumul Damascului. Ori noi citim din întrebarea pe care i-o pune: „Cine eşti, Doamne“ ? (F. Ap. 9, 5) tocmai contrarul.

III. PRIGONITORUL CREŞTINILOR

1. PĂRTAŞ LA LAPIDAREA SF. ARHIDIACON ŞTEFAN

Un episod sângeros şi măreț totdeodată, care a sguduit adânc viața tinerei Biserici creştine, îl readuce pe Saul din Tars pe arena istoriei.

Invăluiți cu propovăduirea Evangheliei şi ne mai putând răsbi cu plinirea celorlalte nevoi ale credincioşilor, soborul sfinților Apostoli a rânduit şapte bărbați încercați, cu bună mărturie din partea fraților, plini de Duhul Sfânt şi de înțelepciune, ca să împartă săracilor Ierusalimului mila celor cu dare de mână şi cu tragere de inimă pentru facerile de bine. Cartea Faptelor Apostolilor, care ne-a păstrat numele acestor colaboratori oficiali ai sf. Apostoli, aşază în fruntea listei pe diaconul Ştefan. Şi pe drept. Pentrucă acest râvnitor slujitor al Domnului, este luceafărul cetei diaconeşti şi una din gloriile creştinismului primar. Sf. Luca ne spune despre el că era bărbat plin de credință şi de Duhul Sfânt, plin de dar şi de putere şi făcea minuni şi semne mari în popor (F. Ap. 6, 5. 8).

Faţa lui strălucea adeseori ca obrazul îngeresc (cf. F. Ap. 6, 15). Rugul care ardea înlăuntrul său răsbătea înafară, inundându-i omeneasca făptură cu sclipirile luminii cereşti. Şi mai era întâiul între diaconi Ştefan tare 'n Scripturi foarte, încât ludeii cari se priceau cu el nici nu puteau să se măsoare cu înțelepciunea şi cu duhul cu care vorbea el. Cerul, cum

vom vedea, îi hărăzise apoi favoarea de-a se împărtăşi încă pe pământ viind şi trup muritor purtând, de vederea Hristosului înviat şi preamărit.

Zelul cu care sf. arhidiacon Ştefan proclama superioritatea absolută a Evangheliei lui Iisus Nazarineanul faţă de Legea mozaică, nu putea fi pe placul Iudeilor. Pentru el — ca şi pentru Mântuitorul şi pentru Apostolii Săi — sinagoga iudaică era locul preferat în care-şi rostea convingerile creştineşti. Câte dispute va fi avut cu consângenii săi, cari erau vrăjmaşi declaraţi al Evangheliei mântuirii neamurilor, Faptele Apostolilor nu ne spun. Judecând însă după desnodământul sângeros al acestor priciri, suntem înclinaţi să credem că ele trebue să fi fost numeroase şi pasionate.

Furioşi că nu mai pot ţinea piept elocvenţei sale torenţiale, Iudeii elenişti din sinagoga ce se zice a Libertinilor, a Cirineilor şi a Alexandrinilor şi a celor din Cilicia şi din Asia,[85] recurg la argumentul suprem: minciuna şi forţa. Ei pun la cale câţiva mişei, pricepuţi agitatori, să întărâte mulţimea: „Noi l-am auzit spunând cuvinte de hulă împotriva lui Moise şi a lui Dumnezeu“ (F. Ap. 6, 11). Sfântul arhidiacon Ştefan e luat pe sus şi târât înaintea sinedriului. Acolo, câţiva martori abil pregătiţi spre minciună, aveau să justifice fapta silnică a vulgului înfierbântat: „Acest om nu conteneşte cu vorbele lui de hulă împotriva locului celui sfânt şi împotriva legii. Căci l-am auzit zicând despre Iisus Nazarineanul, cumcă el va strica locul acesta şi va schimba datinile pe cari le avem predanie dela Moise“ (F. Ap. 6, 13—14).

Situaţia era gravă. Prins între mulţimea înfuriată şi între judecătorii săi, cari îi erau inamici declaraţi,

hotărâţi să-l piardă, sf. arhidiacon Ştefan era conştiu că nu va mai scăpa teafăr din mâinile lor.

Hula împotriva lui Dumnezeu şi a lui Moise trebuia ispăşită cu moartea. Pe protecţia braţului roman nu se putea bizui. Omul care reprezenta puterea cezarului — şi care nu era altul decât procuratorul Pilat din Pont[86] — era prea ticălos ca să împiedice printr'o intervenţie salvatoare fărădelegile supuşilor săi atâta vreme cât ele nu vătămau interesele imperiului. Purtarea sa dubioasă în procesul Mântuitorului — pentru care va fi urgisit deapururi — i-a desvăluit din destul lipsa de caracter. Deaceea prigonitul arhidiacon al lui Hristos îşi adună puterile cu bucuria suprafirească a celuice ştie că se află în pragul supliciului isbăvitor şi în loc să-şi pledeze nevinovăţia, pârâtul devine acuzator, făcând un rechizitoriu necruţător iudaismului. Cu mărturia Scripturii pe buze şi cu inima dogorită de jarul credinţei care l-a împreunat pentru deapururi cu Hristos, el le aruncă în obraz acuzatorilor săi vina de neiertat de-a fi călcat în picioare Legea făcându-se ucigaşi ai proorocilor şi ai lui Mesia. Strivitoarea acuză „îi tăia la inimă şi scrâşneau din dinţi asupra lui“ (F. Ap. 7, 54). Iar în clipa când sfântul, transfigurat de vederea cerului deschis ca să-l primească întru a'e sale, mărturiseşte că Fiul Omului primeşte mărturia ce-a depus-o pentru El, mulţimea înfuriată năvăleşte asupra lui a doua oară, îl smulge din mijlocul sinedriului, îl scoate afară din cetate şi-l bate cu pietre. A fost o execuţie odioasă, un linşaj ordinar, căruia nici chiar prezenţa „martorilor“ cari au aruncat cu piatra înaintea tuturor în victima neputincioasă să se apere nu-i dădeau nici o justificare legală.[87]

Un tânăr fariseu urmărea din apropiere sângeroasa ispravă. Martorii şi-au pus veşmintele la picioarele lui.[88] Acest amănunt ritual îl va fi interesat mai puţin. El era satisfăcut că hulitorul şi-a luat pedeapsa meritată. Iar tânărul care se 'nvoise la uciderea lui Ştefan (cf. F. Ap. 7, 60) era Saul din Tars.

S'a discutat mult asupra rolului pe care l-a avut Saul în această execuţie.[89] Din faptul că martorii şi-au pus veşmintele la picioarele lui, unii biografi ai Apostolului s'au arătat înclinaţi să conchidă că Saul va fi fost heroldul care a citit sentinţa de condamnare la moarte. Cu alte cuvinte, el ar fi avut un rol oficial la lapidarea sf. arhidiacon Ştefan. Sgârcenia relaţiunilor pe cari ni le oferă sf. Luca, nu ne îngăduie să pronunţăm un cuvânt definitiv în această chestiune. Nouă ni se pare însă că el n'a avut nici o misiune din partea sinedriului, pentru motivul arătat mai sus: mulţimea care l-a executat pe sf. arhidiacon Ştefan era prea înfuriată ca să mai aibă răbdarea să aştepte rostirea sentinţei de către sinedriu şi să asculte lectura ei din gura lui Saul, la locul supliciului. Un lucru însă este absolut sigur şi în faţa lui, orice alte întrebări suplimentare apar complectamente lipsite de importanţă: Saul n'a fost un spectator pasiv la lapidarea protomartirului creştin. El a consimţit din toată inima la fapta ucigaşilor.

Faptul că n'a ridicat mâna să arunce cu piatra în victimă, nu constitue o circumstanţă atenuantă. Dimpotrivă, judecat după propriile sale cuvinte, el este tot atât de culpabil ca şi ucigaşii, fiindcă a încuviinţat fapta lor (comp. Rom. 1, 32).

Dar cum se explică atitudinea sa ostilă până la exterminare faţă de sf. arhidiacon Ştefan? Oare nu este ea incompatibilă cu calitatea de discipol al lui Gamaliel cel atât de binevoitor faţă de ceice împărtăşeau convingeri diametral opuse legalismului iudaic? Dacă Pavel Apostolul n'ar fi confirmat că Saul din Tars a consimţit la suprimarea adversarului lui (vezi F. Ap. 22, 20), suntem foarte siguri că opinia cercetătorilor cari au socotit discutabilă valoarea istorică a referatului despre martiriul sf. Ştefan şi participarea lui Saul la execuţie, ar fi triumfat. Aşa însă, puşi în faţa evidenţelor, suntem nevoiţi să admitem că discipolul n'a adoptat servil toate concepţiile maestrului. Şi încă ceva: acest fenomen află destule analogii în istorie. Personalităţile excepţionale — şi Saul era o asemenea personalitate — sunt totdeauna originale. Ele cresc mai mult din ele însile. Influinţele dinafară nu se altoiesc în structura lor decât după ce au trecut cu succes examenul sever al discernământului critic. Judecând lucrurile în chipul acesta, nu-i nevoe să recurgem la argumentul că îngăduinţa arătată de Gamaliel faţă de Apostolii Domnului, în incidentul pomenit, ar fi fost un act de generozitate trecătoare. Pe de altă parte, cine ştie dacă satisfacţia cu care Saul a urmărit lapidarea sf. Ştefan n'a avut ca substrat chiar rivalitatea dintre ei doi. Spuneam doar mai 'nainte că nu-i exclus ca Saul şi Ştefan să fi fost colegi la şcoala lui Gamaliel. In acest caz, primul ar fi putut să privească omorârea celuilalt ca un act de pedepsire a trădătorului idealurilor farisaice, ca o răsbunare râvnită cu sete. Şi încă ceva: întrucât F. Ap. 6, 9 înşiră printre cei ce se priceau cu sf. Ştefan şi pe ludeii cilicieni, noi credem că

e exclus să nu fi fost printre ei şi Saul din Tars. In acest caz, doi oameni tineri, entuziaşti, instruiţi şi de convingeri robuste ca ei, trebue să se fi ciocnit nu odată şi să-şi fi încrucişat argumentele cu agilitate de spadasini şi prea adeseori cu violenţă. Dialectica irezistibilă a înflăcăratului creştin va fi stârnit invidia lui Saul şi-l va fi rănit adânc. Gândul răsbunării nu putea găsi un mai prielnic teren de încolţire decât ambiţia lovită a acestui zelos fariseu.

Vor trece ani... şi Pavel Apostolul lui Iisus Hristos îşi va rememora ades fapta infamantă a lui Saul din Tars şi o va regreta amarnic. De astă dată, el nu va mai invidia dialectica martirului, ci va râvni să-i împărtăşească curajul mucenicesc cu care a primit moartea. Oricât s'ar fi silit el să uite celece sunt în urma sa (cf. Fil. 3, 13), teribila lecţie pe care i-a dat-o mucenicul ce se ruga lui Dumnezeu să nu ţină'n seamă păcatul ucigaşilor săi (cf. F. Ap. 7, 60), n'o va putea uita niciodată, tocmai pentrucă acum i-a prins sublimul înţeles.

Până acolo însă, îndârjitul fariseu avea să-şi agonisească faima unui crâncen prigonitor al Bisericii lui Dumnezeu.

2. ROLUL LUI SAUL DIN TARS IN PRIGOANA CARE A URMAT

Uciderea sf. arhidiacon Ştefan n'a rămas fără urmări nici pentru creştinii ierusalimiteni şi nici pentru tânărul fariseu care consimţise la săvârşirea ei. Măreţul asfinţit al protomartirului aţâţase doar setea de sânge a Iudeilor, cari erau hotăriţi să stârpească sămânţa închinătorilor lui Iisus Nazarineanul. In acele zile, convoiul nesfârşit al martirilor cari aveau să sporească calendarul sfinţeniei creştine, se urnea triumfal pe drumul istoriei lui, care sfârşeşte'n ceruri. Lapidarea sf. arhidiacon Ştefan dăduse semnalul de plecare.

Prigoană [90] mare s'a pornit împotriva Bisericii lui Dumnezeu cea din Ierusalim, încă'n ziua aceea. Mărturisitorii lui Iisus Nazarineanul — cu excepţia sf. Apostoli [91] — au luat drumul pribegiei, risipindu-se în toată Iudea şi Samaria şi chiar dincolo de fruntariile Palestinei. Persecuţia care până aci fusese oarecum accidentală şi locală, de-acum încolo devine oficială şi se generalizează. Sinedriul ia în mâinile sale iniţiativa pe care la suprimarea sf. arhidiacon Ştefan o avuse norodul.

Unealta oficialităţii iudaice nu-i altcineva decât Saul. El devine eroul zilei. Iudeii aplaudă zelul apărătorului datinilor strămoşeşti, iar creştinii rostesc cu groază numele acestui violent prigonitor al lor.

Având împuternicirea sinedriului şi împăcat în inima sa că se află pe calea cea bună, Saul, suflând mereu ameninţare şi prăpăd împotriva ucenicilor Domnului, intra din casă'n casă legând deavalma pe bărbaţi şi pe femei şi târându-i la închisoare (cf. F. Ap. 9, 1 comb. cu 8, 3). Mai târziu, Pavel Apostolul îşi va rememora ades această învolburată perioadă a tinereţii lui: „Eu unul am gândit, în mintea mea, că faţă cu numele lui Iisus Nazarineanul trebue să fac tot ce e protivnic. Ceea ce am şi făcut în Ierusalim; căci pe mulţi sfinţi i-am închis în temniţe cu puterea pe care o luasem dela arhierei. Iar când erau daţi la moarte întăream şi eu cu glasul meu. Ii pedepseam

adesea prin toate sinagogile şi-i sileam să hulească şi, înverşunat peste măsură împotriva lor, îi urmăream până şi prin cetăţile dinafară" (F. Ap. 26, 9—11; comp. şi 22, 4; I Cor. 15, 9; Gal. 1, 13. 23; Fil. 3, 6; I Tim. 1, 13).

Prigoana deslănţuită de Saul în Ierusalim s'a soldat aşadar nu numai cu pribegi, cu creştini torturaţi în subteranele sinagogelor şi cu căzuţi dela dreapta credinţă; ea şi-a avut victimele ei, martirii ei. Cât de mare a fost numărul acestora, Faptele Apostolilor şi Epistolele pauline nu ne spun nicăeri. Judecând însă după superlativele cu cari Pavel Apostolul îşi califică înverşunată-i carieră de persecutor al Bisericii lui Dumnezeu, credem că numărul celor cari au pătimit de pe urma lui nu va fi fost prea redus.

Nemulţumit cu bravurile săvârşite în Ierusalim, Saul se gândeşte să-şi mute câmpul de operaţii dincolo de zidurile sfintei cetăţi. El ştia că creştinii refugiaţi din Ierusalim în urma prigoanei deslănţuite după lapidarea sf. arhidiacon Ştefan, sunt tot atâţia semănători ai cuvântului Evangheliei mântuirii neamurilor (cf. F. Ap. 8, 4). Şi faptul acesta nu-i putea fi indiferent fanaticului fariseu. Deaceea „s'a dus la arhiereu[92] şi a cerut dela el scrisori către sinagogele din Damasc, precum că de va afla acolo pe vreunii, atât bărbaţi cât şi femei, că sunt pe calea[93] aceasta, legaţi să-i aducă la Ierusalim" (F. Ap. 9, 1—2).[94]

Ce-l va fi îndemnat pe Saul să-şi aleagă tocmai această veche cetate a Siriei pentru a-şi continua misiunea poliţienească începută la Ierusalim, câtă vreme creştinii împrăştiaţi prin Iudea şi Samaria îi erau mai la 'ndemână?

Chestiunea nu ştiu să mai fi fost ridicată de cineva. Ea însă nu-mi pare că ar fi lipsită nici de interes şi nici de-o oarecare semnificaţie.

Prigoana deslănţuită de Saul a luat proporţii mult mai ample decât s'ar putea deduce din lectura fugară a fragmentelor în chestiune. Ar fi greşit să credem că ea a început în Ierusalim şi s'a continuat direct la Damasc. E adevărat că sf. Luca nu ne istoriseşte nimic despre o persecuţie intermediară. Dar ceeace trece el sub tăcere, întregeşte Pavel Apostolul. In F. Ap. 26, 11 el va spune că fiind înverşunat peste măsură împotriva creştinilor, i-a urmărit „până şi prin cetăţile dinafară" (ἕως καὶ εἰς τὰς ἔξω πόλεις). Amănuntul acesta dovedeşte că Saul nu s'a îndreptat spre Damasc decât după ce a isprăvit cu centrele creştine mai populate din Ţara Sfântă. Durata persecuţiei trebue să fi fost apreciabilă şi intensitatea ei, tot aşa. „A fost organizată un fel de inchiziţie, iar Saul a fost numit mare inchizitor. Spioni, soldaţi ai templului, puteri depline, orice îi stătea la dispoziţie". Groaza pe care o băgase în creştini, îi dusese faima până departe. Creştinul damascean Anania auzise dela mulţi câte rele a făcut sfinţilor din Ierusalim mai 'nainte de-a da faţă cu el (cf. F. Ap. 9, 13). Sf. Luca s'a mulţumit să ne comunice doar unele detalii cari îi erau necesare pentru a face legătura organică cu convertirea lui Saul.

Saul a ales dintre cetăţile dinafara hotarelor Iudeei tocmai Damascul pentrucă acest oraş era un centru creştin de mâna întâi şi un excelent loc de refugiu pentru cei prigoniţi. Iudeii localnici formau o colonie puternică.[95] Mulţi dintre ei, cunoscută fiind comunicaţia vie pe care cetatea Damascului o întreţinea cu Ieru-

salimul, vor fi ascultat predica sf. Apostol Petru în ziua Pogorârii Duhului Sfânt şi se vor fi botezat. Aceşti oaspeţi ai Cincizecimii vor fi fost primii semănători ai veştii celei bune în laturile damascene. Pe ei îi căuta neîmpăcata ură a fariseului Saul.

In sfârşit, cine ştie dacă nu avem să vedem în faptul că alegerea lui Saul s'a oprit asupra cetăţii Damascului o intervenţie a Providenţei dumnezeeşti, care a orânduit lucrurile aşafel încât cel pus deoparte din pântecele maicii sale spre vestirea Evangheliei lui Hristos între neamuri, să fie chemat la apostolie în loc păgân, departe de fraţii săi după trup.

Pentru pedepsirea creştinilor damasceni, Saul a organizat o adevărată expediţie. Sinedriul i-a dat puteri depline şi o mână de oameni înarmaţi, cari erau în solda templului, de felul acelora cari au procedat la arestarea Mântuitorului în grădina Getsimani.

Caravana a pornit la drum pe calea cea mai frecventată care unea Ierusalimul cu Damascul. Ieşind din Ierusalim pe poarta lui Beniamin şi traversând Samaria, calea aceasta cobora la Scitopolis, trecea Iordanul dinsus de marea Tiberiadei şi apoi se continua pe platoul Horan.[96] Distanţa de 225 km. dintre Ierusalim şi Damasc, cum ziua mijlocie de mers pedestru era de 30 km., se străbătea în şase-şapte etape.

Ajuns în preajma porţilor Damascului, se 'ntâmplă minunea care-i frânge viaţa în două. Saul învaţă aici articolul fundamental al Teologiei sale, pe care-l va valorifica de nenumărate ori în impresionanta moştenire scripturistică ce i-a lăsat-o Bisericii lui Dumnezeu: Hristos şi credincioşii Săi sunt *una;* aceştia formează trupul Bisericii iar Hristos este Capul trupului. Cum

este posibilă această împreunare mistică dintre Hristos şi mădularele Bisericii Sale, Apostolul nu ne va lămuri niciunde. Esenţialul este că ea există. Domnul i-a dovedit realitatea, magnifica ei realitate, când i-a zis: „Saule, Saule dece *mă* prigoneşti" (F. Ap. 9, 4).

Ce se va fi petrecut în mintea lui la auzul acestor cuvinte venite de dincolo de lume, e lesne de bănuit. Saul nu-L cunoştea pe Domnul, nu ştia să-L fi târât în temniţă şi să-L fi maltratat. Iar dacă dumnezeiasca arătare i-a grăit totuşi aşa cum am auzit, Saul a trebuit să-şi dea seama barem la această răscruce a vieţii sale că toate loviturile cari au căzut peste trupurile prigoniţilor din Ierusalim şi din cetăţile cele dinafară, au nimerit în coasta străpunsă a Dumnezeu-Omului, pentrucă Hristos şi aleşii Lui sunt una.

Adevărul acesta va răsuna de pe buzele sale mai fierbinte şi mai cuceritor decât din oricare altă gură de misionar creştin, pentrucă nu l-a primit dela oameni, nici prin om: Hristos Insuşi i l-a împărtăşit.

Din pulberea în care dumnezeiasca arătare i-a îmbrâncit sumeţia, se scoală un om nou. Saul din Tars şi-a încheiat aci sbuciumata-i „curgere" întru fariseism. Din scrumul prigonitorului Lui, Hristos-Dumnezeu va face să crească neîntrecutul Pavel Apostolul.

In clipa aceea, istoria lumii a luat alt curs: „ţepuşa" (F. Ap. 9, 5) s'a prefăcut în „vas ales" (F. Ap. 9, 15).

IV. OMUL SAUL DIN TARS

1. INFĂȚIȘAREA LUI SAUL DIN TARS

O încercare asupra înfățișerii lui Saul din Tars este condamnată dela 'nceput unui eșec sigur. După nimerita observație a lui Deissmann, noi ne aflăm în situația creștinilor din Colose și Laodicea, cari „n'au văzut fața lui în trup" (cf. Col. 2, 1).[97] Datele în chestiune pe cari ni le-au păstrat scripturile Testamentului Nou și tradiția bisericească, sunt insuficiente și nesigure ca toate datele ocazionale. Constatarea aceasta nu ne dispensează de osteneala examinării lor, ca să vedem ce și cât ne oferă pentru reconstituirea „omului dinafară" al lui Saul din Tars.

In cursul călătoriei misionare întâia, sf. apostol Pavel și Barnaba nimeresc în Listra și propovăduesc după obiceiu Evanghelia. Printre ceice-l ascultau pe sf. Pavel când grăia, era un bărbat olog din naștere pe care Apostolul l-a tămăduit. Entuziasmată și înfricată de minunea ce se făcuse, obștea Listrei a ridicat glas zicând: „Zeii luând asemănare omenească s'au pogorât la noi. Și ziceau de Barnaba că e Zeus, iar de Pavel că e Hermes" (F. Ap. 14, 11—12). Ce-a urmat, nu ne interesează. Destul că s'a căutat să se deducă din impresia pe care au avut-o înspăimântații Licaonieni înfățișarea trupească a misionarilor creștini. S'a zis că Barnaba a fost confundat cu Zeus, zeul protector al cetății Listra, pentrucă ar fi arătat mai

bătrân, mai robust, mai venerabil, mai solemn și mai tăcut. Pe când Pavel, mai plăpând la vedere, a fost luat drept Hermes. Pe nedrept! Căci despre vârsta și figura lui Barnaba nu știm nimic, iar ceeace știm despre Pavel — cum vom vedea — nu se potrivește deloc cu înfățișarea de băiețandru sprinten a lui Hermes. In realitate, confuzia făcută de populația Listrei avea alt substrat. Sf. Luca ne lămurește: Pavel a fost luat drept Hermes pentrucă „el era purtătorul cuvântului" (ὁ ἡγούμενος τοῦ λόγου; F. Ap. 14, 12). Ori credința celor vechi era că Hermes este cel mai vorbăreț dintre zei.[98] Deci F. Ap. 14, 12 nu poate fi valorificat pentru problema în chestiune, căci nu ne oferă nici un amănunt despre înfățișarea sf. Apostol Pavel.[99]

Ne-am fi așteptat să găsim material mai abundent în careva din Epistolele cu un pronunțat colorit personal (Gal. și II Cor.) ale Apostolului. Spre marea noastră părere de rău, numai puținul pe care ni-l oferă II Cor. 10, 10 poate fi exploatat. Și acesta cu rezultate minime. Apostolul nu vorbea bucuros despre sine. Era prea cucerit de Hristos ca să mai aibă răgaz să-și portretizeze trecătorul „cort" în care viețuia aici pe pământ. Întâmplător, ne spune ceeace bârfeau despre înfățișarea trupului lui detractorii iudaizanți din Corint: Epistolele lui Pavel — ziceau ei — „sunt aspre și tari, *dar înfățișarea trupului lui este slabă* (ἡ δὲ παρουσία τοῦ σώματος ἀσθενής)[100] și cuvântul lui este disprețuit" (II Cor. 10, 10). Atât!

Devremece Apostolul nu neagă aceasta, urmează că n'a fost o figură impunătoare.

Pornind desigur dela această notiță, biografii Apostolului, din toate vremurile, vor fi unanimi în a sublinia

contrastul isbitor dintre smerenia învelişului său exterior şi imensa, uimitoarea energie sufletească ce se frământa într'ânsul.[101]

O descriere mai explicită a fizicului sf. Apostol Pavel ne-a păstrat-o scrierea apocrifă „Acta Pauli et Theclae".[102] Iat-o!

Când Apostolul cobora dela Antiohia Psidiei la Iconium, i-a ieşit în întâmpinare un bărbat cu numele Onisifor (amintit în II Tim. 1, 16 şi 4, 19) împreună cu copiii săi Simmias şi Zeno şi cu femeia sa Lectra, ca să-l găzduiască în casa lor. Onisifor nu-l mai văzuse până atunci pe sf. Pavel în trup. L-a recunoscut însă uşor după semnalmentele pe cari i le-a furnizat Tit: „un om mic de statură, cu capul pleşuv şi picioarele curbate, cu o ţinută falnică (nobilă), cu sprâncenele îmbinate şi cu un nas uşor acvilin, plin de farmec; când apărea ca un om, când avea înfăţişarea unui înger". Mai târziu, portretul acesta a fost augmentat cu alte amănunte: Apostolul ar fi fost scund, puţin gârbov, cu barba groasă şi căruntă, faţa rumenă şi ochii albaştriverzui.[103]

Cât credit trebue să acordăm descrierii din „Faptele lui Pavel şi ale Teclei"[104] sau retuşerilor târzii ce i s'a făcut, nu putem şti. In orice caz, acestea din urmă, care nu par că ar vrea să înfrumuseţeze portretul original, nu sunt tocmai vrednice de încredere.[105]

Combinând datele din apocrifa citată cu cele pe cari ni le-a păstrat Ioan al Antiohiei, Nichifor Filopatris şi Pseudo-Lucian, Jacquier[106] crede că putem reconstitui fizicul sf. Apostol Pavel astfel: „nasul acvilin, părul negru arginţiu, spinarea uşor încovoiată, faţa palidă şi foarte expresivă şi atât de fermecător încât

toată fiinţa sa călca a demnitate şi-ţi inspira respect şi simpatie".

Numai când te apleci cu răgaz asupra acestei laturi a omului Saul, îţi dai seama cât ne-ar fi fost de preţioasă o icoană autentică a acestui uriaş. Că ea ne lipseşte, e explicabil. Vechii iudei aveau oroare de omenescul chip zugrăvit ca şi de cel cioplit. Artiştii păgâni erau prea ocupaţi cu imortalizarea potentaţilor vremii ca să se intereseze de acest iudeu anonim, iar în Apostolul creştin nu erau în stare să vadă pe omul care va cuceri lumea pentru Hristos ca să le pară demn de penelul sau dalta lor. Creştinii aveau alte griji: omul lăuntric să crească până la starea bărbatului desăvârşit, până la măsura vârstei plinirii lui Hristos (cf. Ef. 4, 13); celălalt putea să se strice (cf. II Cor. 4, 16). Doar „cele vechi au trecut, iată s'au făcut noui" (II Cor. 5, 17). In Hristos Iisus „făptura cea nouă" (Gal. 6, 15) era totul. Ei *făceau* istorie, deaceea nu-şi găseau vreme să *scrie* istorie. Veacurile de linişte de după aceea, aveau să facă încercări stăruitoare de-a reconstitui un chip pe care creştinii din jurul leagănului Bisericii lui Hristos l-au văzut aievea şi l-au dus cu ei în mormânt. Uriaşa personalitate a Apostolului a inspirat pe artişti şi chipul lui a umplut lumea.[107] Cât element orginal e în pânzele cari ni-l înfăţişază şi cât e adaos de închipuire omenească? Nimeni nu va putea spune.

Un lucru e absolut sigur: dacă Pavel Apostolul lui Iisus Hristos a fost în stare să cutreere lumea, să suporte ostenelile călătoriilor interminabile pe cari le-a făcut, să înfrunte vrăjmăşia oamenilor, să birue piedecile pe cari le aşeza deacurmezişul strădaniilor lui

Satana şi să mai poată exclama totuşi triumfal „puterea mea în slăbiciune se desăvârşeşte“ (II Cor. 12, 9),[108] atunci Saul din Tars trebue să fi fost cu atât mai vârtos un om trainic, de-o constituţie viguroasă.[109]

2. MESERIA LUI SAUL DIN TARS

„Frumos este studiul Torei în legătură cu o ocupaţiune lumească, căci îndeletnicirea cu amândouă alungă păcatul. Orice studiu al Torei care nu-i împreunat cu muncă (manuală) piere şi pricinueşte păcat“ — spune tratatul Pirche Abbot.[110]

Familiile iudaice îşi creşteau copiii în ascultarea Legii şi'n disciplina muncii. Familiile farisaice, cu atât mai vârtos. Cea a lui Saul, nu se putea sustrage dela împlinirea acestei datorii de onoare. Căci, dupăcum zice Rabi Iehuda ha-nasi în tratatul citat,[111] cine nu învaţă pe fiul său un lucru manual, este asemenea celui ce îl învaţă să fure.

Nu numai din respectul tradiţional desăvârşit pe care-l aveau fariseii faţă de munca manuală[112] a trebuit Saul să deprindă o meserie, ci şi din necesitate. Şi iată de ce! El era destinat să devină rabi. Ori slujba rabinilor nu era retribuită materialiceşte. Ei îşi dăruiau învăţătura, nu şi-o vindeau.

Nu mai încape îndoială că tatăl lui Saul, ca un bun fariseu ce era, trebue să fi exercitat el însuşi o meserie manuală, pe care o va fi transmis şi fiului său. Cu alte cuvinte, el a trebuit să fie nu numai primul dascăl de Scripturi al lui Saul, ci şi meşterul care l-a ajutat să deprindă propria sa meserie. Că va mai fi lucrat — sau nu — şi'n vreunul din atelierele din Tars, această chestiune nu prezintă nici un interes

deosebit. Esenţialul este că Saul iese din casa părintească suficient înarmat ca să poată da piept cu greutăţile vieţii de toate zilele.

Meseria lui ne este arătată în F. Ap. 18, 3. In timpul călătoriei misionare a doua, Apostolul coboară dela Atena la Corint. Aici întâlneşte pe devotaţii săi prieteni Acvila şi Priscilla. Rămâne la ei, căci Apostolul „avea aceeaşi meserie şi lucrau împreună. Erau de meserie făcători de corturi (ἦσαν γὰρ σκηνοποιοὶ τῇ τέχνῃ)“.

Ce-avem să 'nţelegem prin meseria de σκηνοποιός?

Una din industriile cele mai înfloritoare ale Tarsului era prelucrarea pieilor şi părului (lânei) de capră. Numărul mare al acestor blânde dobitoace cari păşteau prin împrejurimile oraşului, oferea suficiente materii prime în acest scop. Părul de capră era spălat în undele Cidnusului, tors şi apoi ţesut. Din aceste ţesături se fabricau pânzeturi pentru corturi, mantale, saci, frânghii marinăreşti şi alte obiecte. La fel din pieile de capră. Pânza din păr de capră era atât de abundentă pe-acolo, încât constituia o specialitate a locului. De-aci şi numele ei de κιλίκιον (cilicium, după numele provinciei Cilicia).

Fost-a Saul din Tars ţesător de κιλίκιον sau numai făcător de corturi din pânza aceasta?

Răspunsurile ce s'au dat în această chestiune sunt felurite. Unii biografi vechi şi noui ai sf. Apostol Pavel, parcă-l şi văd pe bietul Saul cu mâinile tăbăcite şi îmbibate de mirosul greu al părului de capră pe care se căznea să-l spele, să-l toarcă şi să-l ţese.[113]

Sf. Ioan Hrisostom şi Teodoret sunt de altă părere. După ei, Saul se îndeletnicea cu confecţionarea foilor de corturi sau a învălitoarelor necesare transportării

acestora. Sf. Ioan Hrisostom îl numeşte deadreptul σκηνορράφος (= croitor de corturi).[114] Ceea ce însemnează că meseria lui Saul era aceea a unui croitor şi nu a unui ţesător de pânză pentru corturi.

Noi ne pronunţăm pentru ultima interpretare, pentrucă:

a) σκηνοποιός, în înţelesul literar al cuvântului însemnează „făcător de corturi"; *b)* deşi specialitatea tarsienilor era ţesătoria, totuşi nu ne putem închipui ca într'un oraş în care industria pânzei şi a pieilor de capră era în floare, să nu se fi desvoltat şi meseria confecţionării corturilor, câtă vreme materialul necesar în acest scop exista din abundenţă. Şi în sfârşit, un argument irezistibil;[115] *c)* cu toate că confecţionarea corturilor se va fi făcut pe acea vreme în condiţiuni destul de primitive, ea necesita totuşi destule unelte pe cari e greu de crezut că Pavel Apostolul lui Hristos le va fi putut purta cu sine dealungul obositoarelor sale călătorii misionare. Doar pe-atunci nu existau nici trenuri de persoane, decum de coletărie „rapidă".

Câştigul cel mare cu care s'a ales Saul de pe urma deprinderii meseriei de făcător de corturi, nu se cântăreşte cu arginţi. Munca manuală i-a adus pâinea cea de toate zilele şi ceva mai de preţ decât aceasta: ea i-a înlesnit cunoaşterea uneia din laturile vieţii care nu-i cea mai puţin importantă şi i-a prilejuit bucuria de-a se şti independent, neîmpovărând pe nimenea. Mai târziu, Pavel Apostolul va avea prilejul să spună adeseori cum cu mâinile sale şi-a agonisit hrana trebuincioasă şi în consecinţă, va avea curajul să ceară şi altora să muncească. In cuvintele sale: „Cine nu vrea

să lucreze nici să nu mănânce" (II Tes. 3, 10), Tesalonicenii şi creştinii tuturor vremurilor ar greşi dacă ar vedea mai puţin decât ceea ce Apostolul însuşi a voit să ne dee: *o poruncă*. Pentrucă mai 'nainte de-a le rosti, el le-a împlinit aievea. Această pilduire, care premerge propovăduirii, le împrumută prestigiul unei irezistibile puteri de contagiune. Pe pragul creştinismului, istoria a descoperit nişte unelte de dulgher şi de σκηνοποιός.

Dacă Iisus din Nazaret a sfinţit munca, Saul din Tars este celce a înobilat-o.

3. FOST-A CĂSĂTORIT?

L-am însoţit pe Saul din Tars până 'n preajma porţilor Damascului, unde viaţa sa fără Hristos s'a sfârşit aşa cum se ştie. Lucrarea noastră s'ar fi putut încheia acolo dacă n'ar mai fi rămas unele chestiuni de lămurit pe cari le înglobează istoria tinereţii Apostolului neamurilor.

Una dintre acestea priveşte starea civilă a lui Saul din Tars. Fost-a el căsătorit, sau nu? Intrebarea este perfect îndreptăţită. Saul din Tars, ca un bun fariseu ce era, ar fi trebuit să-şi aleagă o consoartă încă dela vârsta de 18 ani. Aşa dispune tratatul rabinic Pirche Abbot (Sentinţele părinţilor), de care a mai fost vorba în expunerea noastră. Dacă ştirea pe care ne-a păstrat-o veninoasa scriere apocrifă de provenienţă iudaizantă[116] „Înălţările lui Iacob" nu s'ar vedea cât de colo că-i o plăsmuire grosolană şi tendenţioasă, am fi fost poate obligaţi să credem că Saul din Tars, uzând de acest drept firesc, a şi umblat să se însoare.

Incepând din veacurile patristice şi până 'n zilele noastre, numeroşi cercetători au fost preocupaţi de

această problemă. Lipsa oricăror indicaţii sigure în materie atât în Epistolele pauline şi 'n Faptele Apostolilor cât şi în tradiţia bisericească, avea să ducă, cum era de aşteptat, la împărţirea părerilor. Tertulian, fer. Ieronim, Epifaniu, sf. Ioan Hrisostom ş. a.,[117] au susţinut că sf. Apostol Pavel n'a fost căsătorit. Clement Alexandrinul — urmat de Erasmus, Renan ş. a.,[118] — susţinea contrarul. Luther, Grotius, Ewald, Hausrath, Farrar etc.,[119] erau de părerea că Apostolul a fost văduv. Pierius[120] vine cu precizări. După el, sf. Apostol Pavel ar fi divorţat de soţia sa.

Mare lucru nu putem alege din aceste păreri divergente până nu examinăm argumentele pe cari se sprijinesc. Vom începe cu Clement Alexandrinul.

Celebrul alexandrin susţinea pe baza locului dela Fil. 4, 3 că Apostolul era căsătorit. Citind însă I Cor. 9, 5, Clement se simţea obligat să adauge că sf. Pavel nu obicinuia să-şi ia soţia cu sine în călătoriile sale misionare. După Ernest Renan,[121] consoarta Apostolului n'ar fi fost altcineva decât Lidia, neguţătoreasa de porfiră din Filipi, pe care sf. Pavel a adus-o la ascultarea dreptei credinţe (cf. F. Ap. 16, 14—15. 40). Ambele locuri au fost fals interpretate de scriitorul alexandrin. Cum vom vedea.

In Fil. 4, 2 Apostolul scrie: „Indemn pe Evodia şi îndemn pe Sintihi, să aibă aceleaşi gânduri întru Domnul". Şi continuă (v. 3): „Ba te rog şi pe tine, credinciosule al meu tovarăş (γνήσιε σύζυγε), ia-le cu îngăduială, ca pe unele cari au luptat pentru Evanghelie, împreună cu mine"... Clement Alexandrinul a văzut în termenul σύζυγος pe soţia Apostolului. Ceeace-i cu neputinţă, deoarece epitetul care-l însoţeşte (γνήσιε) este un

masculin (γνήσιος). Ca atare, acest demn tovarăş al Apostolului nu putea fi decât un bărbat. Faptul că nu-i numit cu numele, nu ne poate spune altceva decât că el era o persoană foarte bine cunoscută creştinilor filipeni, un fruntaş al bisericii din acel oraş.[122] Astăzi interpretarea lui Clement Alexandrinul nu mai contează şi nu mai ispiteşte pe nimeni. Eroarea pe care a făcut-o el e prea vizibilă.

La fel stăm cu I Cor. 9, 5 unde citim: „N'avem, oare, puterea să purtăm cu noi o femeie soră (ἀδελφὴν γυναῖκα), ca şi ceilalţi apostoli, ca şi fraţii Domnului, ca şi Chefa"?

Sfintele Evanghelii (Mat. 27, 55; Lc. 8, 2—3) ne spun că Mântuitorul Hristos şi sf. Apostoli erau însoţiţi în călătoriile Lor de anumite femei evlavioase cari îi serveau şi-i ajutau din averile lor. După înălţarea la cer a Mântuitorului, acest bun obiceiu a fost păstrat de Apostolii Săi, cu atât mai vârtos cu cât în atâtea împrejurări ale apostoliei lor — bunăoară la botezul persoanelor adulte de genul feminin — mâna îndemânatică a unei femei care şi-a închinat viaţa Domnului era absolut trebuincioasă. Insoţitoarele Apostolilor căsătoriţi trebue să fi fost chiar soţiile lor, pentruca să nu dee loc la comentarii infamante. Ceilalţi vor fi fost ajutoraţi de creştine mai în vârstă, de preferinţă văduve. Aşa trebue înţeleasă expresia ἀδελφὴ γυνή din I Cor. 9. 5. Aceasta putea fi o femee măritată — până aci γυνή desemnează dearândul „nevastă" (comp. 5, 1; 7, 2 urm. 10—14. 16. 27. 29. 33. 39 etc.) — care însă era legată de persoana misionarului numai prin dragostea frăţească (ἀδελφή) cea întru Hristos. Sf. Apostol Pavel a renunţat la serviciile unei asemenea surori, a

cărei întreţinere ar fi fost o povară în plus atât pentru iscusitul făcător de corturi, cât şi pentru bisericile pe cari le cerceta.[123] Atâta vrea să le spună corintenilor în locul pomenit. A deduce de-aici că sf. Apostol Pavel şi-a lăsat soţia acasă, e o concluzie pripită. Noi credem că dacă el ar fi fost căsătorit, atunci n'ar fi zăbovit să ne spună acest lucru, sau şi-ar fi luat soţia cu sine, sigur fiind că nimeni nu-i putea face reproşuri din această pricină. Aceasta cu atât mai vârtos cu cât căsătoria era ţinută 'n mare cinste la Iudei, iar paternitatea şi maternitatea erau socotite ca o adevărată binecuvântare cerească. Epistolele pauline ne vor arăta apoi că nici Apostolul nu gândea altfel în această chestiune. Tot în virtutea celor zise, ar fi greşit apoi să se creadă că Apostolul nu-şi lua pretinsa soţie cu sine ca să nu-l incomodeze în greaua-i misiune.[124] Sora însoţitoare avea doar tocmai acest rol de-a împărţi cu propovăduitorii Evangheliei ostenelile lor.

Odată cu soluţia lui Clement Alexandrinul, se năruie şi fantezista afirmaţie a lui Renan. Dealtfel, pe ştiinţa seducătorului învăţat francez nu trebue să punem niciodată prea mult preţ căci Renan — după muşcătoarele cuvinte ale lui J. M. Lagrange — „tenait surtout à être agréable, et ne voulait pas passer pour trop sérieux".[125]

Cheia problemei care ne preocupă pe noi aici, zace altundeva. Faimosul capitol 7 al Epistolei I către Corinteni ne va lămuri.

Eu aş vrea ca toţi oamenii să fie cum sunt eu însumi — răspunde Apostolul la 'ntrebarea frământaţilor săi corinteni. Dar fiecare are dela Dumnezeu darul (χάρισμα) lui, unul aşa, altul într'altfel. Le spun

celor necăsătoriţi (τοῖς ἀγάμοις) şi văduvelor (ταῖς χήραις), bine este pentru ei să rămână ca şi mine (ὡς κἀγώ; I Cor. 7, 6—7). Chestiunea ar fi simţitor simplificată dacă am citi τοῖς χήροις (bărbaţilor văduvi) în loc de ταῖς χήραις (văduvelor).[126] In acest caz ἄγαμος ar însemna numai o persoană care n'a fost căsătorită şi nu una necăsătorită (care poate fi fecioară dar şi văduvă).[127] Cum însă varianta aceasta nu-i bine atestată de codicii biblici,[128] trebue să renunţăm la ea. In orice caz, un lucru e absolut sigur: la vremea când scrie Epistola I. către Corinteni (57), Apostolul era necăsătorit. Cum avem să 'nţelegem această χάρισμα? Feciorie sau văduvie? Locul în chestiune nu ne spune.

Noi ne pronunţăm pentru prima stare. Şi iată de ce!

Cu toate că sf. Apostol Pavel are o concepţie înaltă despre căsătorie — am văzut chiar aci că o socoteşte un dar de sus, o χάρισμα[129] — totuşi el n'a vorbit despre ea niciodată atât de cuceritor ca despre feciorie şi nu a preamărit-o atât de fierbinte ca pe aceasta.[130] Fără a fi adversar al femeilor şi dispreţuitor al căsătoriei,[131] Apostolul s'a pronunţat categoric pentru superioritatea stării de feciorie. Chiar în capitolul nostru, întâia îi este subordonată celeilalte. Citâm un singur verset: „celce măritä pe fiică-sa face *bine*; dar celce n'o mărită va face *şi mai bine*" (I Cor. 7, 38). In cazul de faţă, nu mai poate obiecta nimeni că sentinţa Apostolului e determinată de consideraţiuni misionare sau eshatologice, cum făcea mai sus (v. 29. 32—35).

Această caldă pledoarie a stării de feciorie nu se potriveşte decât în gura celui ce a gustat bucuriile vieţii feciorelnice. Altfel i-ar fi lipsit acea contagioasă putere de convingere care se desprinde din întreg ca-

pitolul în chestiune. Dacă Apostolul ar fi fost căsătorit, ne-ar fi amintit ceva de soţia sa — şi eventual de copiii săi — aşa cum pomeneşte în Epistolele sale pe atâtea din femeile cari i-au stat într'ajutor cu delicata lor purtare de grije. Să fi fost căsătorit? Să fi avut decepţii şi să fi înmormântat un trecut de care nu-şi mai putea aminti bucuros? Ni se pare cu neputinţă. Să fi fost famen din naştere?[132] Imposibil de dat un răspuns. Să fi fost pus deoparte din pântecele maicii sale pentru viaţa feciorelnică? Se prea poate.[133]

In sfârşit, mărturisirea pe care o face în Fil. 3, 6: am fost „fără de prihană în vieţuirea mea" — e ultimul argument în care vedem confirmată concluzia noastră: Saul din Tars a fost necăsătorit în înţelesul strict al cuvântului[134] nu văduv.[135]

4. BOALA LUI SAUL DIN TARS

Iată o chestiune despre care s'a scris o întreagă bibliotecă. Constatarea aceasta ar trebui să ne bucure. Atâta noian de literatură[136] trebue să fie 'n stare să ne uşureze simţitor studierea subiectului anunţat, cruţându-ne barem de data aceasta bătaia de cap pe care ne-a pricinuit-o mai fiecare problemă referitoare la viaţa „fără Hristos" a Apostolului.

Dar spre marea noastră părere de rău, lucrurile stau cu totul altfel. Greutăţile pe cari le-au biruit, aşa cum au putut, biografii Apostolului neamurilor, la noi sunt sporite cu una nouă. Iată cum!

E incontestabil că Pavel Apostolul suferea de-o boală gravă. Câteva locuri neotestamentare ne vorbesc despre ea. Cum însă nu ni se spune nimic analog despre Saul din Tars, e firesc să ne 'ntrebăm dacă

boala sf. Apostol Pavel i-a amărât şi tinereţea acestuia, sau nu?

Precum se vede, însaşi îndreptăţirea subiectului aşezat în fruntea acestor rânduri e pusă în discuţie. Am fi putut renunţa la el. Era o soluţie comodă. Ea însă nu ne-a ispitit deloc. Am purces la drum cu hotărârea de-a fi cât mai complecţi în expunerea noastră. Şi în consecinţă, nu suntem dispuşi să lăsăm laoparte cercetarea acestei chestiuni, oricare ar fi rezultatul la care vom ajunge.

Boala sf. Apostol Pavel nu este o invenţie a învăţaţilor moderni. Ea a existat realmente. Identificarea ei, natura ei, i-a preocupat pe scriitorii creştini vechi şi noui deopotrivă. Soluţiile date, sunt una mai îndrăsneaţă decât cealaltă. Lista lor e impresionantă. O transcriem aici fără să garantăm că-i complectă:

1. durere de urechi şi de cap (Tertullian)
2. gută (Nicetas)
3. boală de măruntaie (Toma d'Aquino)
4. reumatism (Ernest Renan)
5. sciatică (H. T. Dächsel)
6. surzenie
7. dureri de dinţi
8. piatră la rinichi
9. lepră (Erwin Preuschen)
10. oftalmie purulentă (Farrar, Felten, ev. Zahn ş. a).
11. epilepsie (K. L. Ziegler, Max Krenkel, Holsten, Schmiedel, Bousset, Wernle, Dibelius, Lightfoot, Hofmann, Findlay ş. a).
12. isterie (E. Lombard, Fischer, Biswanger, Fenner)
13. crampe oratorice (Godet)
14. erupţiuni cutanee (Godet)

15. neurastenie (Dr. W. Herzog)
16. migrenă oftalmică (pastorul Uhle-Wetter)
17. febră palustră (W. M. Alexander, Dr. Ad. Seeligmüller, W. M. Ramsay, W. Wrede, J. Sickenberger, E. B. Allo).

Pentruca să ne putem da seama de neseriozitatea celor mai multe dintre aceste soluţii şi de probabilitatea restului, e absolut necesar să luăm contact cu textele invocate în sprijinul lor.

In cursul călătoriei misionare a doua, sf. Apostol Pavel propovăduește Evanghelia pentru prima oară în laturile Galatiei propriu zise (de nord). Aşa a dispus Duhul Sfânt, zice sf. Luca (F. Ap. 16, 6). Motivul real al acestei opriri era cu totul altul. Ni-l va destăinui mai târziu Apostolul însuşi. „Ştiţi că din cauza unei slăbiciuni a trupului (δι ’ἀσθένειαν τῆς σαρκός) v'am binevestit întâia oară“ — scrie el Galatenilor (4, 13). Şi continuă: „Dar voi nu aţi dispreţuit încercarea ce era în trupul meu, nici nu v'aţi scârbit de ea, ci m'aţi primit ca pe un înger al lui Dumnezeu, ca pe Hristos Iisus“ (4, 14). Prin urmare, din pricina unei boli — căci numai acest înţeles îl poate avea aici expresia δι ’ἀσθένειαν τῆς σαρκός[137] — a zăbovit Apostolul în ţara galatică. Din v. 14 deducem doar atât că boala aceasta era respingătoare, că provoca desgust celorce veneau în contact cu pacientul. Apostolul le este recunoscător Galatenilor că şi-au biruit scârba pe care le-ar fi putut-o pricinui înfăţişarea sa jalnică. Atât. In ce consta mai deaproape această boală umilitoare, nu ni se spune.

După oarecare trecere de vreme, Apostolul revine asupra acestui subiect neplăcut, în corespondenţa cu creştinii din Corint: „Şi ca să nu mă mândresc

cu mulţimea descoperirilor, mi s'a dat un ghimpe în trup (σκόλοψ τῇ σαρκί), înger al Satanei, să mă bată peste obraz, ca să nu mă mândresc. Pentru aceasta am rugat de trei ori pe Domnul, ca să-l depărteze dela mine; şi mi-a zis: destul îţi este harul meu, căci puterea mea în slăbiciune se desăvârşeşte“ (II Cor. 12, 7—9).

Ce-i acest atât de controversat „spine“, „ghimpe“, „par“, „bârnă“,[138] sau cum i se mai zice, împlântat în carnea Apostolului ca să i-o tortureze?

Vulgata îl traduce cu „stimulus carnis.“[139] Ioan Casian — şi după el mulţi apuseni[140] — au interpretat această expresie în sensul peiorativ de poftă trupească. Astăzi această opinie nu se mai bucură de nici un credit. Sf. Apostol Pavel n'ar fi putut face o mărturisire atât de nepotrivită tocmai credincioşilor din Corint, cari trăiau într'un mediu destrăbălat la superlativ. De păcatele tinereţelor lui Saul din Tars încă nu poate fi vorba. Fil. 3, 6 — am fost „fără de prihană în vieţuirea mea“ — ne interzice o asemenea bănuială. Pe de altă parte, Pavel Apostolul — dupăcum ni se spovedeşte într'o formă învăluită în I Cor. 7, 7 — poseda darul înfrânării.

Pe cât de sigură-i falsitatea acestei tâlcuiri, pe-atât de puţin probabilă este aceea care vrea să vadă în σκόλοψ τῆς σαρκός prigoanele ce le-a îndurat Apostolul sau mustrările de conştiinţă pe cari i le-ar fi pricinuit constant trecuta sa purtare vrăjmăşască faţă de Biserica lui Dumnezeu.[141]

Mai rămâne o soluţie: boala de care suferea Apostolul. Şi aceasta, după consensul unanim al exegeţilor mai noui, nu mai este o soluţie oarecare, ci *soluţia* ca atare.

Durerile pe cari i le pricinueşte acest „înger al Satanei“ implântat în trupul său, sunt groaznice. In această privinţă, σκόλοψ nu mai lasă nici o umbră de îndoială. Boala se manifestează prin accese violente. Apostolul zice că-l pumnueşte (κολαφίζειν), ceea ce-i mai mult decât o simplă pălmuire (ραπίζειν). Şi boala mai este continuă, de durată. Aşa reiese din v. 8—9.[142]

Maicuseamă această ultimă constatare ne face să ne 'ntrebăm dacă boala de care vorbeşte'n II Cor. 12, 7 este identică sau nu cu cea menţionată în Gal. 4, 13? Unii cercetători neagă.[143] Noi credem că-i vorba de una şi aceeaş boală. Şi iată dece. Din II Cor. 12, 2 reiese că Apostolul este victima ei de patrusprezece ani. Prin urmare, dacă Epistola II către Corinteni a fost scrisă în anul 57, urmează că data isbucnirii boalei trebue aşezată în anul 43, adică înainte de-a fi pornit la drum cu Barnaba spre Cipru. In acest interval de timp cade şi propovăduirea în Galatia. Deci identificarea pomenită e posibilă. In orice caz, sf. Apostol Pavel — după cele zise — trebue să fi fost suferind de-o boală gravă. Care-i aceasta?

Allo[144] ne împrumută cel mai potrivit răspuns: dată fiind incompetenţa noastră medicală şi imposibilitatea de-a parcurge toată literatura medicală recentă, noi n'avem pretenţia că am putea pune diagnosticul boalei de care a suferit un om decedat în veacul I dela Hristos. Cum just observă Deissmann,[145] înşişi indicaţiile sgârcite pe cari ni le oferă Apostolul în această chestiune ne îndeamnă la prudenţă. Răsfoind însă cu grije literatura în chestiune, atâta câtă ne-a fost accesibilă, noi credem totuşi că putem face altceva şi anume: să stabilim cari din boalele ce i-au fost atri-

buite Apostolului nu pot fi sub nici un motiv *boala* de care pătimea el realmente.

Noi am dresat o listă a lor — aproximativă ce-i drept, dar bogată. Orice bun cunoscător al vieţii şi activităţii sf. Apostol Pavel îşi va da seama, cred, cât ce-şi plimbă privirea peste repertoriul soluţiilor propuse, că foarte multe din ele trebuesc înlăturate fără să fii medicul onorabil căruia Deissmann[146] vrea să-i lase această operaţie. Leproşii stau în locuri necurate, iar reumaticii nu cutreeră lumea. Ceice sufăr de gută cam greu ar putea suporta încercările prin cari a trecut neodihnitul Apostol al lui Iisus Hristos. De epilepsie nici nu poate fi vorba. Dr. Seeligmüller a rostit în această chestiune o sentinţă inapelabilă. Apostolul neamurilor n'avea nevoie să fie un nevropat pentruca să cucerească un imperiu mai vast decât cel al lui Alexandru cel mare. Neastâmpărul său creator era întregit de-o voinţă fermă şi luminat de-o cugetare penetrabilă în ambele direcţii ale verticalei existenţei noastre. Cerul cu tainele lui şi adâncimile abisale ale sufletului omenesc îi erau deopotrivă de familiare. Epilepticii şi nevropaţii de orice fel sunt totdeauna deficitari într'una sau alta din facultăţile lor. Istoria marilor bărbaţi ai lumii a fost solicitată să furnizeze analogii, pentruca naivii să se împace cu gândul că „epilepticul“ Pavel se găseşte'n bună tovărăşie.[147] Revelaţiile de cari s'a învrednicit a se împărtăşi au fost atribuite momentelor de criză ale boalei. Zadarnic. Epilepticii nu păstrează din accesele puternice ale boalei ce-i consumă decât nişte amintiri confuze şi contradictorii. Viziunile Apostolului reprezintă ceva cu totul diferit de apa tulbure a „stărilor crepusculare“. In ele gâlgâe viaţa. In ele

citeşti memoria proaspătă a omului cu sistem nervos necariat care le-a înregistrat. Iar Epistolele lui, nu vor putea face nimănui impresia că sunt rodul unui intelect desvlăguit de speţa celui al epilepticilor.[148]

Ar mai rămânea două soluţii plauzibile — şi nu trei, cum găsea Allo, care a făcut sforţări laudabile şi isbutite ca să anuleze teoria epilepsiei şi a bolilor nervoase.

Prima este aceea a oftalmiei purulente. Ea pare că s'ar potrivi cu ceea ce ne spune Apostolul despre boala sa în Gal. 4, 14. Susţinătorilor ei li se pare că ar confirma-o şi F. Ap. 9, 18, Gal. 6, 11 şi 4, 15. In primul loc, e vorba de tămăduirea orbirii celei de trei zile cu care s'a ales, printre alte, sf. Apostol Pavel, de pe urma minunii de pe drumul Damascului. Cu toatecă acolo ni se spune categoric că convertitul „a văzut iarăşi" dupăce creştinul damascean Anania şi-a pus mâinile peste el, imaginaţia oamenilor a vrut să adauge că aici trebue căutată originea boalei lui, ca şi când Cel ce l-a orbit n'ar mai fi fost în stare să direagă la loc ceea ce îi făcuse. Literile mari (πηλίκα γράμματα) cu cari le scria Galatenilor (6, 11) aveau să fie deasemenea invocate în sprijinul vederii defectuoase a Apostolului. Pe nedrept. Ele dovedesc doar atât că autorul Epistolei a scris cu mâna sa numai finalul acestei bolovănoase scripturi. Căci altfel ce rost ar fi avut să sublinieze mărimea lor cantitativă? Avem să vedem în această notă un semn al autenticităţi epistolei — şi atâta tot. Situaţia gravă în care-i aduseseră iudaizanţii pe creştinii galateni îl interesa pe cel ce-i născuse a doua oară — de astă dată ἐν Χριστῷ — în cel mai înalt grad. Obicinuit, sf. Apostol Pavel

îşi dicta epistolele. Unde era cazul — şi aici era — se simţea nevoit să intervină ca să sublinieze cu propria-i mână importanţa mesajului ce li-l trimitea.[149] Analogii nu lipsesc (vezi II Tes. 3, 17).

In sfârşit, s'a zis că Galatenii la vederea stării jalnice în care se sbătea Apostolul, au fost cuprinşi de-un simţământ de compătimire atât de profund, încât ar fi vrut, de era cu putinţă, să-şi scoată ochii şi să-i pună în locul defectuoaselor organe vizuale ale suferindului, atât le era de drag cel ce le-a adus lumina Evangheliei. Această interpretare fragilă a locului dela Gal. 4, 15 e deadreptul hazlie.[150] Locul împricinat ne desvăluieşte chipul în care sf. Apostol Pavel obicinuia să-şi arate recunoştinţa ce o nutrea faţă de binefăcătorii şi ajutătorii săi. In Rom. 16, 3—4 el se arată mulţumitor faţă de bunii săi prieteni Priscila şi Acvila cari şi-au pus grumazul — adică şi-au riscat viaţa — pentru sufletul (scil. viaţa) lui. De ce n'am putea deduce de aici — după metoda de maltratare a locului dela Gal. 4, 15 pe care ne-o îmbie partizanii boalei de ochi — că sf. Apostol Pavel suferea şi de gât? Dr. Seeligmüller a făcut cu această analogie — a cărei paternitate îi revine — mai mult decât o glumă delicioasă pe care o vor mistui cam în silă părtaşii teoriei boalei de ochi a Apostolului.

Lipsită de orice suport convingător, teoria aceasta se surpă ca o casă clădită pe nisip. Din cele cari au colectat adeziuni mai numeroase şi mai prestigioase, mai rămâne numai aceea a febrei palustre. Frecventă în întreg bazinul mediteranean, ea bântuia deci în ţara natală a Apostolului ca şi'n Palestina, în Grecia, Italia sau Egipt. Era boala endemică a pământului cutreerat

de Apostolul neamurilor. Şi acest om, vecinic pe drum şi pururea mistuit de greutăţile apostolatului său, era mai expus atacurilor ei ca oricare altul. Boala corespunde întocmai celor ce ni le spune el despre misteriosul σκόλοψ τῆς σαρκός: dureri crâncene de cap şi'n alte părţi ale corpului, desgustătoare erupţiuni cutanee, deliruri nocturne, durată nelimitată — iată cari sunt caracteristicele ei. Soluţia aceasta — care şi-a câştigat de partea sa uriaşa autoritate în materie de geografie şi climatologie anatolică antică a lui W. M. Ramsay, adeziunea lui Dr. Seeligmüller şi încrederea sârguinciosului istoric al problemei care-i Allo — ne ispiteşte şi pe noi. Ea întruneşte mai toate sufragiile locurilor respective din epistolele pauline, ca şi cele ale învăţaţilor contimporani. Ea — mai mult decât ori care alta — corespunde mai bine interpretării de „înger al Satanei" pe care i-o dă Apostolul deplin credincios în Mântuitorul care guvernează toate amănuntele vieţii sale. Ea îl opreşte în Galatia, ea îl împiedică să se mândrească cu comunicările ce i le-a făcut cerul şi probabil că tot ea este aceea care l-a împiedicat „odată şi de două ori" să-i cerceteze pe credincioşii din Tesalonic (cf. I Tes. 2, 18). In sfârşit, cu greu am putea crede că altă boală decât aceasta i-ar fi îngăduit să se deplaseze cu atâta uşurinţă dela un capăt la altul al imperiului cezarilor sau să îndure încincit, fără să sucombe, groaznicul supliciu al celor patruzeci fără una de beţe cu cari l-au gratificat Iudeii. Ce'nsemnează aceasta, nu ne mai pot spune temnicerii vremii. Maccoth, un tratat al Mişnei,[151] ne-a păstrat însă instrucţiunile pe cari le avea dela mai mari săi executorul acestei torturi. El trebuia să aplice beţele cu toată puterea de

care dispunea, în vreme ce unul din judecători citea fragmente din Biblie în preajma locului de caznă. Sângele începea să ţâşnească adeseori după a cincea lovitură. După a douăzecia, spinarea condamnatului era o massă zdrenţuită de carne însângerată. Mulţi sucombau sub ochii călăului. Sf. Apostol Pavel n'a murit. Se putea una ca aceasta dacă ar fi suferit de oricare din celelalte boli pe cari i le-a atribuit fantezia oamenilor? Lăsăm întrebarea în suspensie.

Născut şi copilărind într'un mediu umed şi nesănătos cum era mănosul şes cilician, Saul din Tars n'a adunat oare în trupul său sămânţa acestei boale încă din tinereţe? II Cor. 12, 2 ne interzice să formulăm un răspuns satisfăcător.

V. ZESTREA CU CARE INTRĂ ÎN CREŞTINISM

Saul din Tars — expunerea noastră a demonstrat pe larg acest adevăr — revendică pentru sine o patrie întreită. El nu era omul care să vieţuiască în turnul de fildeş al oricărei izolări de lumea înconjurătoare. *Iudaismul*, de care era legat prin naştere şi prin puternice tradiţii familiare, *oraşul grecesc* în care a copilărit şi *imperiul roman* al cărui blazon de onoare îl ocrotea încă din leagăn, îi erau deopotrivă de familiare. Ca atare, e cu neputinţă să nu se fi întâlnit în sufletul său aceste trei curente de provenienţă felurită. Cât a păstrat din această triplă influinţă, care-i contribuţia ei la plămădirea personalităţii precreştine a lui Saul din Tars, este foarte important de ştiut pentru stabilirea zestrei cu care a intrat în creştinism. Pentrucă este de neconceput ca un om — fie acesta chiar convertitul de pe drumul Damascului — să poată şterge într'o clipă toate urmele trecutului său.

Pentru simplificarea expunerii ce urmează, vom împărţi această ultimă parte a studiului nostru în două compartimente, străduindu-ne să răspundem la următoarele întrebări: ce-i datoreşte Saul din Tars iudaismului şi cei datoreşte culturii greco-romane?

1. SAUL DIN TARS ŞI CULTURA GRECO-ROMANĂ

O influinţă a culturii greco-romane asupra viitorului Apostol al neamurilor era posibilă în limbă şi'n

concepţii. Vizibilă însă nu-i numai în prima. Cum vom vedea.

Limba greacă a deşprins'o pe uliţele Tarsului şi a aprofundat-o citind LXX. Aceasta însemnează că n'a învăţat-o nici în casa părintească şi nici în şcolile de gramatică şi retorică ale renumitei capitale a Ciliciei. In casa părintească Saul vorbea limba maternă, aramaica, de care uzează cu vădită uşurinţă oridecâteori simte trebuinţă (vezi F. Ap. 21, 40; 22, 2; Rom. 8, 15; Gal. 4, 6). In şcolile Tarsului se va fi vorbit o elinească mai şlefuită, mai pretenţioasă, atât sub raport morfologic cât şi sintactic, decât cea pe care ne-au păstrat-o Epistolele sale. Saul din Tars copilăreşte în plin mediu elin. Apostolul lui Iisus Hristos îşi va irosi printre elini cea mai laborioasă perioadă a lucrului său pentru Domnul. Cunoaşte sufletul acestora, cunoaşte viaţa lor religioasă, cunoaşte ideile lor şi vorbind pentru ei, vorbeşte limba lor, adică greaca curentă vremii cezarilor.[152] Şi totuşi, el nu isbuteşte s'o mânuiască impecabil. Insaşi această constatare ne îndeamnă la prudenţă în aprecierea influinţei greceşti asupra lui Saul din Tars.

Cercetările sârguincioase pe cari le-a întreprins Theodor Nägeli curmă orice discuţie în această chestiune. Limba greacă a Apostolului nu-i o greacă literară şlefuită, nu-i neelenistă, nu-i neliterară şi nu-i vulgară. Exceptând anumite înrudiri cu greaca Septuagintei, ea e o limbă de circulaţie curentă care poate să se miste şi'n sferele abstracte ale vieţii.[153] Cu alte cuvinte, greaca paulină e greaca vremii în gura unui om cult, dedat cu cugetarea profundă şi capabil să-şi exprime ideile aşa cum gândeşte.

De cât folos avea să-i fie în sclipitoarea sa carieră misionară această zestre pe care i-a oferit-o lumea păgână a vremii, nici nu mai e nevoe să spunem. Dacă dreptul de cetăţean roman îi deschidea toate uşile imperiului cezarilor, apoi limba greacă a fost aceea care l-a ajutat să răsbată prin ele cu atâta câştig pentru sine şi apoi, în vremea apostolatului său, pentru Evanghelia lui Hristos.

Reminiscenţe de-ale tinereţii sale petrecute în elinizata cetate de pe Cidnus, sunt multe în vocabularul său. Saul din Tars e un citadin şi în scripturile sale se manifestă ca atare. N'ai să găseşti în ele nimic din farmecul idilic al Evangheliilor, căci Saul din Tars n'a gustat desfătările unei călătorii printre semănături, n'a admirat podoaba crinilor ca şi cari nici Solomon în toată slava sa nu se îmbrăca şi ciripitul păsărilor cerului nu pare a-i fi încetenit paşii la margine de codru. Stadionul cu întrecerile sale sportive, armura lucitoare şi ţinuta falnică a legionarului roman şi'n genere oraşul cu forfota lui, acestea-s elementele cari îi furnizează stilului său metaforele şi coloratura vioae pe cari noi i le admirăm atâta astăzi.

Din isvoarele culturii clasice eline nu s'a adăpat. Literatura greacă n'a citit-o. Cele câteva citate pe cari le face din autorii profani[154] nu pot fi invocate împotriva acestei afirmaţii. Ele vor fi circulat ca bun comun, aşa cum circulă'n zilele noastre atâtea dictoane latineşti de originea cărora se preocupă prea puţini chiar dintre cei ce le rostesc fără greşală.

Dar oraşul Tars era la vremea aceea bulevardul stoicilor şi filosofii cinici — aceşti copii pierduţi ai stoicismului[155] — îţi tăiau calea pretutindenea cu apo-

strofele lor antipatice. Avut-au ei vre-o înrâurire asupra tânărului fariseu?

A fost o vreme — şi nu-i prea mult de atunci — când se spunea cu aere de seriozitate că chintesenţa creştinismului nu-i altceva decât filosofia stoică.[156] Cei ce gândeau altfel,[157] au provocat adevărate furtuni de proteste în tabăra învăţaţilor libercugetători. Etica paulină a fost maltratată în chip special de admiratorii înălţimilor olimpiane pe cari le vădeau perceptele morale ale stoicilor. Lucius Annaeus Seneca, Epictet şi până şi obscurul Musonius Rufus au fost rând pe rând solicitaţi să furnizeze paraléle cari să anuleze originalitatea creştinismului, iar pe Apostolul nostru să-l reducă la dimensiunile umilitoare ale unui plagiator mai mult sau mai puţin iscusit.

Tentativa de discreditare a concepţiilor pauline de credinţă şi morală, a dat greş. Pavel Apostolul lui Iisus Hristos n'a putut cunoaşte filosofia lui Seneca şi a lui Epictet. Saul din Tars cu atât mai puţin. In calea tezei adverse se ridică o mulţime de dificultăţi. Prima este de ordin cronologic. Seneca a trăit între anii 3? î. H.—65 d. H. Activitatea sa scriitoricească se desfăşoară între ani 50—60 d. H. Ca atare, nu se poate face nici o apropiere între Saul din Tars şi perceptorul lui Nero. La fel stăm cu Epictet,[158] care a activat aproximativ între anii 50?—138? d. H. Şi atunci, am putea să negăm orice influinţă a filosofiei stoice asupra lui Saul din Tars şi să nu mai sporim vorba. Nu o facem! Nu vrem să ocolim bătălia din două motive: *a)* ar putea să obiecteze cineva cu pilda lui Atenodorus din Tars că filosofia stoică exista şi circula şi mai 'nainte de-a veni Epictet să-i pompeze sânge proaspăt în vi-

nele-i amorțite, ceea ce-i perfect adevărat; *b)* suntem convinși că compararea onestă a ideilor filosofiei stoice cu gândirea paulină n'o păgubește deloc pe aceasta din urmă, ci dimpotrivă, îi pune strălucirea și superioritatea inegalată și inegalabilă într'o lumină și mai clară.

Între concepția paulină despre un Dumnezeu personal și despre raporturile sale cu oamenii și între panteismul fatalist al stoicilor, este o prăpastie de netrecut. Sufletul stoicului, după moarte, se topește în neant ca o coloană de fum răsucită de vânt. Unii îi acordau favoarea unei supraviețuiri limitate care însă e cu totul altceva decât nemurire. Stoicismul știe de-o cunoaștere a lui Dumnezeu pe cale naturală, ca aceea pe care Apostolul o recunoaște păgânilor (cf. Rom. 1, 18 urm.). Dar după concepția paulină, tocmai această cunoaștere rațională a lui Dumnezeu s'a dovedit infructuoasă, neducătoare la scop, incapabilă să-i imprime omului o conduită conformă voinței dumnezeești.[159]

Cât de primitivă, cât de confuză și de lipsită de dinamism este ideia de Dumnezeu în stoicism, se vede din atitudinea lui față de viață. Înțeleptul stoic petrece într'o stare de pesimism împovărător. Pentru el, viața este desigur o datorie, o datorie grea. Bravează greul ei cu o resemnare ce-ți impune. Traiul lui se scurge lipsit de bucurii spirituale deosebite. Festugière[160] a relevat cu multă finețe această scădere a stoicismului. Χαρά paulină, care răsună atât de frecvent în scripturile Apostolului, stoicul n-o cunoaște. El înfruntă greul vieții cu nepăsare, dar nu-l înfruntă până la sfârșit. În anumite cazuri el încuviințează sinuciderea[161] sau o recomandă deadreptul și anume, deobiceiu atunci când

viața i se părea lipsită de sens. Ori asta se 'ntâmpla des. Putința aceasta de-a te exila de bună voie din viața pământească, stoicul o reduce la voia lui Dumnezeu.

În gândirea Apostolului n'o să găsim o asemenea concepție, oricât ne-am osteni. Opusul ei însă da. Pentru sf. Apostol Pavel viața nu încetează niciodată să nu mai aibă înțeles. Dumnezeu poartă de grije ca încercările sau ispitele cari se abat asupra omului să nu întreacă niciodată puterea lui de rezistență pe care El i-o dă și i-o sporește oridecâteori trebue, cu harul Său (cf. I Cor. 10, 13).[162] N'avem nici un motiv să credem că fariseul Saul ar fi gândit altfel.

Recunoaștem bucuros — cu Bonhöfer,[163] care-i un perfect cunoscător în materie — că stoicismul a creiat o etică pe care alte sisteme filosofice arareori au putut-o egala, decum s'o întreacă. Recunoaștem și aceea că el a făcut o opintire voinică spre cer, dar n'a nimerit calea care duce într'ânsul. Iar calea era Hristos. Înrâurirea lui asupra lumii vechi a fost covârșitoare, iar asupra lui Saul din Tars — nulă. Ce putea să găsească el într'o filosofie care excludea perspectiva nemuririi, care vedea secretul fericirii în a trăi într'un fel de indolență rafinată râzând de greul vieții, negându-l și apoi când simțea că se 'ngroașe gluma, recurgând la supremul remediu: sinuciderea?[164] Stoicismul era filosofia disperării iar iudaismul și creștinismul religii ale nădejdii.[165] Saul din Tars n'avea nici o vocație pentru cea dintâi. Că se va fi pricit uneori cu propovăduitorii ei, aceasta e aproape sigur. Nu s'a molipsit însă de ideile lor. Prea-i muscătoare ironia cu care avea să gratifice în scripturile sale „înțelepciunea

lumii acesteia" (I Cor. 1, 19—20; 3, 19—20 ş. a.), pe care Elinii o căutau de zor (cf. I Cor. 1, 22) şi cu care se mândreau foarte.

O unică concesiune putem face dela cele zise: minuţioasele studii comparative făcute de Rudolf Bultmann, dovedesc că stilul predicii pauline n'a rămas neinfluinţat de diatriba cinic-stoică.[166] Influinţa aceasta e explicabilă: Apostolul împrumută armele adversarului, ca să-l bată mai uşor. Ea însă nu alterează fondul, ci doar ajustează forma de exprimare.

Dar Tarsul copilăriei beniaminitului Saul mai era şi un loc de întâlnire pentru religiile de mistere ale Orientului. Tânărul fariseu le-a cunoscut fără doar şi poate. Vorbeam doar la timpul său de zeităţile găzduite în această cetate prosperă'n toate şi am subliniat sgomotoasele ceremonii anuale organizate în cinstea lui Sandan. Cele mai bizare idei îşi dădeau întâlnire în ele şi contrastele cele mai acute făceau tovărăşie în una şi aceeaşi religie. Sincretismul plutea în văzduh. „Atmosfera era îmbibată cu baccili de mistere" — zice Heitmüller.[167]

In acest haos religios se naşte, vieţuieşte şi osteneşte Saul din Tars. Şi atunci, nu cumva a fost influinţat de terminologia religiilor sincretiste, n'a contractat împrumuturi din ideile şi ritualul lor fără ştire şi fără vrere poate? Unii cercetători răspund afirmativ. Alţii, neagă orice influinţe. In sfârşit, o a treia categorie, păstrează calea de mijloc. Cei dintâi, caută genealogia gândirii pauline în mediul extrabiblic. După usturătoarea expresie a lui Deissmann,[168] ei sunt nişte dilettanţi cari vor fi foarte pricepuţi în alte domenii, dar nu în teologie. Ceilalţi comit altă greşală. Ei recunosc —

dacă se 'ndură să mai recunoască ceva — numai analogii întâmplătoare între gândirea paulină şi religiile eleniste, tăgăduind orice relaţii între ele. După cuvântul aceluiaşi învăţat, aceştia sunt apologeţii cari ridică ziduri chinezeşti între ei şi restul lumii. Dacă zelul acestora mai poate fi scuzat, apoi atitudinea pătimaşe a celor dintâi ne repugnă. Istoria religiilor nu trebue utilizată ca armă de luptă contra creştinismului, nici nu trebue anatematizată de teologul dreptcredincios. Religiile păgâne au avut şi părţi bune. Acestea au alimentat dorinţa de perfecţiune morală a omului a cărei expresie au fost tocmai ele. Creştinismul a corectat şi canalizat pe calea cea unic ducătoare la scop acest elan de depăşire a efemerului. Cele dintâi au sporit setea după adevăr; creştinismul este cel ce a stâmpărat-o. Studiul comparativ al religiilor nu surpă această afirmaţie, ci o întăreşte. Afară de cazul — bine înţeles — când intervin la mijloc prejudecăţi.[169] Căci atunci uzul studiilor comparative devine abuz.

Incontestabil că vocabularul paulin conţine o seamă de expresii curente terminologiei religioase a elenismului. R. Reitzenstein a dresat o listă întreagă.[170] Dar a deduce de aici cu toată siguranţa că Saul din Tars sau Pavel Apostolul trebue să fi citit literatura religioasă elenistă e eronat. Argumente convingătoare pentru susţinerea acestei opinii, nu există. Frecvenţa acelorasi termeni e explicabilă prin utilizarea aceleiaşi limbi greceşti atât de sf. Apostol Pavel care se adresa elinilor, cât şi de religiile de mistere cari îşi îmbiau favorurile aceluiaşi neam de oameni. Sf. Apostol Pavel a împrumutat vorbirea vremii dar a turnat în tiparele ei un conţinut creştin, a îmbrăcat în haina ei alte idei decât

păgânii. Dupăce entuziasmul stârnit de ipotezele aventuroase ale sgomotoasei Religionsgeschichtliche Schule s'a mai răcit, s'a văzut că Saul din Tars nu se lasă convertit la elenism. Să exemplificăm tocmai cu două chestiuni despre cari s'a zis că pledează pentru inițierea Apostolului în religiile de mistere ale păgânismului.[171]

Misterul paulin (μυστήριον, la singular cf. Rom. 11, 25; 16, 25; Ef. 1, 9; 3, 3. 9 etc.) este tocmai contrarul misterelor păgâne (μυστήρια, la plural). Misterele păgâne sunt rituri sacrale administrate în sanctuarii; misterul paulin este planul de mântuire conceput de Dumnezeu din eternitate. Misterele nu erau încredințate decât inițiaților, cari se obligau să nu le divulge nimănui, căci în caz contrar îi lovea răsbunarea zeilor. Misterul paulin nu mai este mister de vreme ce Dumnezeu l-a descoperit Apostolului și l-a însărcinat să-l propovăduiască tuturor. Misterele constituiau o favoare de care nu se bucurau decât o seamă de privilegiați. Misterul paulin oferă binefacerile sale tuturor oamenilor. Misterele sunt ceremonii magice cari pretindeau că asigură fericirea vieții de aici și de dincolo, independent de virtuțile morale și de dispoziția lăuntrică a inițiatului. Misterul paulin este un adevăr care se vestește tuturor, care îmbărbătează și încurajază la trăirea unei vieți neprihănite.

„Bărbatul desăvârșit" (cf. Ef. 4, 13) al sf. Apostol Pavel deasemenea n'are nimic cu inițiatul în misterele păgâne. El reprezintă omul matur prin contrast cu pruncii. Cât ce ajunge la maturitate, el nu se mai hrănește cu „lapte", ci trebue să consume alimente mai consistente, învățături de doctrină și morală mai temeinice și mai adânci. Nu toți creștinii au ajuns la această

stare, dar toți pot și trebue să ajungă. Privilegiați ca'n religiile de mistere nu există. E o deosebire deci, care nu-i încurajază deloc pe aderenții școalei comparatiste. Cât a pătimit sf. Apostol Pavel de pe urma acestora, e cu neputință să arătăm aici așa cum am vrea. Se ajunsese până acolo cu graba de-a descoperi elemente inedite cari să doboare inéditul paulin încât — după usturătoarele cuvinte ale lui Albert Schweitzer — sărmanul Apostol abia răsbește la cuvânt și-l și lapidează cu paraléle din literatura elenistică.[172] N'avea să fie cruțat nici de acuza incalificabilă că a păgânizat creștinismul: „corpul delict" a fost descoperit în sf. taine, cari au fost proclamate elemente „magice". Nu stăruim. Saul din Tars ignora păgânismul din instinct, îl disprețuia organic. Svârcolirile lui îl umpleau de desgust. Abia mai târziu se va apropia de el. Până atunci însă, avea să învețe dela Domnul că și păgânii sunt chemați la mântuire. Idololatria lor n'o menajază deloc. El știe că creștinismul și păgânismul sunt inconciliabile ca *da* cu *nu*, ca *dreptatea* cu *fărădelegea*, ca *ziua* cu *noaptea*, ca *Hristos* cu *Veliar*, ca *templul lui Dumnezeu* cu o *băltoacă murdară*.[173] Pe cititorii săi îi va preveni în consecință să se ferească de unii ca aceștia (vezi II Cor. 6, 14 urm.). Cu siguranță că Saul din Tars nu gândea altfel despre relația dintre iudaism și păgânism.

Și atunci, ce mai rămâne din mult trâmbițata influință a culturii greco-romane asupra lui Saul din Tars? Battifol[174] este numai unul din cei mulți cari socotesc că această influință asupra spiritului viitorului Apostol este superficială; el va ști s'o utilizeze genial, fără să înceteze de-a rămânea un iudeu instruit de Gamaliel. „Este adevărat că Pavel scrie grecește — zice

Headlam.[175] Este adevărat că asupra iudaismului au înrâurit anumite influinţe eline dela răspândirea elenismului în orient prin cuceririle lui Alexandru cel mare. E clar că un om inteligent şi deschis ca Pavel nu putea circula în lumea greco-romană fără să fie afectat de acest mediu, însă nici una dintre aceste influinţe n'a răsbătut dincolo de suprafaţa gândirii sale. Sf. Pavel era în fond un iudeu şi un fariseu. Spiritul său s'a format în şcolile rabinice. Ori fariseismul s'a desvoltat în antagonism cu elenismul şi cu iudaismul elenist".

Saul din Tars îi datoreşte culturii greco-romane o parte din limba Apostolului, dreptul de cetăţean roman şi o cunoaştere temeinică a locurilor şi a oamenilor, cari îl indicau din destul pentru apostolia între neamuri la care avea să-l cheme Hristos. Atâta tot!

2. SAUL DIN TARS ŞI IUDAISMUL

Am văzut la timpul său ce-i datoreşte Saul din Tars iudaismului. Complectăm cele zise cu câteva detalii.

Saul din Tars era iudeu elenist, dar şi ucenic al rabinilor. Ca atare, atât iudaismul elenistic cât şi iudaismul rabinistic trebuesc luate în considerare la acest loc, pentruca să vedem dacă şi ce influinţă au exercitat asupra viitorului Apostol. Intre primul şi al doilea existau fără doar şi poate deosebiri importante. Gerhard Kittel[176] le ilustrează cu ajutorul a doi reprezentanţi ai lor: Filon din Alexandria şi Rabbi Akiba. După părerea sa, cu greu se pot imagina două contraste mai acute ca aceşti doi fruntaşi ai iudaismului.

In vreme ce Filon cochetează cu cultura elenistă, contimporanul său Akiba moare în luptă cu Romanii. Doi oameni, două concepţii. Deoparte exponentul iudaismului concesionist, de alta reprezentantul rabinismului ortodox. Saul din Tars, după părerea noastră, ar putea să ia locul lui Akiba în exemplificarea lui Kittel.

Reprezentantul cel mai proeminent al iudaismului elenistic, filosoful iudeo-alexandrin Filon, reprezintă o foarte curioasă şi neobişnuită tendinţă de încălcare a severului exclusivism iudaic. Fără a vătăma câtuşi de puţin monoteismul iudaic, el tinde să transforme religia în filosofie, ameninţând iudaismul în caracterul său privilegiat de religie revelată.[177] In el se'ntâlnesc şi fuzionează cele două curente mari de gândire ale antichităţii: iudaismul şi elenismul. El a fost un credincios şi un filosof totdeodată. Că filosoful a covârşit pe credinciosul din el — cum vrea Tixeront[178] — aceasta-i cel puţin sigur când ne gândim cu câtă uşurinţă a plecat steagul convingerilor sale native în faţa ispititoarelor splendori ale culturii eleniste.

Asupra lui Saul din Tars, Filon n'a putut exercita nici o influinţă. Iată de ce!

Filon este contimporan cu Saul din Tars şi anume mai bătrân decât el. Schürer[179] aşază data naşterii filosofului iudeo-alexandrin între anii 20—10 î. H. Alţii o împing şi mai încolo: către 25 î. H. Deci Saul din Tars i-ar fi putut cunoaşte opera. Totuşi — cum notează Vollmer[180] — chestiunea aceasta trebue lăsată în suspensie atâta vreme cât nesiguranţa privitoare la cronologia vieţii lui Filon se menţine. Cu toată prevederea de care dă dovadă, Vollmer înclină să răspundă negativ la întrebarea: citit-a Pavel pe Filon?

Noi credem că nu l-a citit, căci același fanatism acut care l-ar fi împiedicat pe fariseul Saul să între în legături pozitive cu Iisus, l-ar fi înverșunat și împotriva elenistului Filon. Pe de altă parte, Filon era o personalitate ștearsă, un om de concepții elastice,[181] care n'ar fi putut să-i impună lui Saul din Tars prin nimic. Ideile sale, acesta le-ar fi repudiat din capul locului și le-ar fi pus în rândul păgânei σοφία τοῦ κόσμου τούτου. Nu ne gândim atâta la Λόγος-ul filonian, față de care Saul din Tars ar fi avut mult mai puțin de obiectat decât Pavel Apostolul, cât mai vârtos la concepția acestuia despre lume, despre om, despre păcat ș. a. Filon se pare că ar admite o materie primară (ὕλη, οὐσία), coeternă cu Dumnezeu, informă, fără nici un conținut pozitiv, izvor al imperfecțiunii și al răului. In această materie, Dumnezeu introduce un element divin νοῦς. Trupul, ca și materia din care este alcătuit el, este esențial rău. El este temnița spiritului, cadavrul pe care acesta îl târâe după sine. Prin simplul fapt că trupul vine în contact cu sufletul, îl murdărește pe acesta și-l împinge la păcat.[182] Despre spirit și raportul său față de păcat, Filon are nu mai puțin decât patru concepții diferite: spiritul îl părăsește pe om când păcătuește; el lucrează la despăcătoșirea omului; puterile păcatului îl condamnă la inactivitate; simțurile îl pătează și-l conrup.[183]

Se vede cât de colo că Filon înnoată în apele tulburi ale dualismului elenistic — și încă cu mult mai puțină dibăcie și francheță decât filosofii păgâni. Asemenea concepții și alte inconsecvențe nu-i va putea atribui nimeni iudeului dintr'o bucată care a fost Saul din Tars.

Hans Windisch[184] neagă orice influință a iudaismului alexandrin asupra creștinismului. Ideile cari au contribuit la închegarea bisericii creștine trebuesc căutate în mediul palestinean — și nu altundeva. Afirmația aceasta este valabilă și pentru zestrea cu care Saul din Tars intră în creștinism.

In casa părintească, la picioarele lui Gamaliel și'n prigoanele pe cari le-a stârnit contra creștinilor, Saul din Tars ne-a arătat din belșug cât de ataşat era cu toate fibrele sufletului său mare de crezul iudaismului ortodox. Toată instrucția sa precreștină a început cu Biblia și a sfârșit tot cu ea. Rabinii — în speță Gamaliel — l-au învățat regulele de interpretare. Litera ei o cunoștea atât de bine, încât își va îngădui luxul s'o citeze adeseori din memorie, după LXX și după originalul ebraic deavalma.[185] Uzul pe care-l face de sensul tipic al Scripturii, întrebuințarea oratorică a sensului acomodat și progresul doctrinelor cari figurează'n germene în revelația antică, le-a deprins în școlile rabinice. Părerea lui Prat,[186] după care rabinismul contimporan lui Saul ne-ar fi necunoscut, noi n'o putem împărtăși. Recunoaștem că cea mai veche culegere de decizii rabinice, Mișna, datează abia dela sfârșitul veacului II d. H., însă aceste decizii au circulat oral și s'au cristalizat în forme fixe cu mult înainte de aceea. Noi am semnalat existența a numeroase școli rabinice mai vechi decât Saul din Tars și am arătat cât de apreciată era iscusința cuiva de-a putea reproduce fără greș învățăturile maestrului său. Ca atare, nu suntem dispuși să vedem în Mișna produsul artificial al unei școli rabinice nomade, ci perpetuarea a ceea ce a trebuit să fie în mare rabinismul vremii lui Saul din Tars.

Predica Mântuitorului şi a Apostolilor Săi a circulat atâta vreme fără să fie scrisă. Poate dovedi cineva că scripturile Testamentului Nou nu-s conforme cu ea? Acelaşi fenomen trebue să se fi petrecut şi cu Mişna. Prinurmare, elementul rabinic care a participat la formarea lui Saul din Tars, poate fi stabilit cu ajutorul materialului pe care ni l-au păstrat scrierile rabinice în frunte cu Mişna. Acest material a şi fost utilizat cu multă competenţă în savantul comentar al învăţaţilor Strack şi Billerbeck,[187] care nu mai lasă nici o îndoială asupra familiarizării Apostolului neamurilor cu metodele de lucru şi cu gândirea rabinilor.

Impotriva acestei certitudini s'a ridicat savantul iudeu Claude Montefiore.[188] El pune la'ndoială caracterul iudaistic-rabinistic al Evangheliei pauline şi-l bănueşte pe sf. Apostol Pavel de influinţe eleniste. O întreagă serie de concepţii pauline — învăţătura despre Mesia, învăţătura despre Legea mozaică etc. — zice Montefiore, e imposibil să fi fost adoptate de Saul dela rabini. Dacă religia lui Saul ar fi fost într'adevăr cea talmudică, atunci Pavel Apostolul n'ar fi putut scrie anumite capitole din epistola către Romani. Pavel trebue să fi profesat înainte de convertirea sa un iudaism de altă culoare decât cel rabinistic.

In vremece evreul Montefiore îl reneagă pe iudeul Saul din Tars, rassiştii germani de astăzi în frunte cu Alfred Rosenberg,[189] îl denunţă lumii cu mai multă furie decât o făcea odinioară Paul de Lagarde şi Nietzsche, că a introdus Testamentul Vechiu în Biserica creştină conrupând învăţătura lui Iisus, că în ciuda criticii pe care o face ocazional iudaismului el a fost conştiu totdeauna că reprezintă o cauză iudaică şi că este nici

mai mult nici mai puţin decât un imperialist şi un revoluţionar iudeu. Aceste explozii de pamflet sunt atât de şubrede încât nici nu merită osteneala unei răfueli cu ele.

Influinţa iudaismului asupra lui Saul din Tars este de netăgăduit. Izvorul primar al teologiei Apostolului trebue căutat în Testamentul Vechiu explicat de rabini. Ea a fost desvoltată apoi prin experienţă religioasă — în primul rând prin convertirea sa — aprofundată prin cugetare şi clarificată definitiv prin revelaţiile succesive de cari l-a împărtăşit Mântuitorul nostru Iisus Hristos.[190]

INCHEIERE

„N'am zugrăvit un sfânt, ci un om".[191] Iar omul era Saul din Tars.

L'am urmărit îndeaproape, dela leagănul în care s'a născut κατὰ σάρκα şi până la celălalt leagăn — minunea de pe drumul Damascului — care l-a renăscut ἐν Χριστῷ.

Dorinţa noastră a fost să-i împlinim vrerea pe care a împărtăşit-o nu numai corintenilor: „să nu cugete cineva despre mine mai mult decât mă vede sau aude dela mine" (II Cor. 12, 6). Dacă totuşi, pe alocurea, n'am putut sili la tăcere simpatia ce-o nutrim faţă de dânsul, n'o să ne facem reproşuri câtuşi de puţin. Avem acoperire altă vrere a lui, care n'o anulează pe cea dintâi: „se cădea să vorbiţi voi de bine despre mine" (— aşa am adăuga: „căci alţii m'au hulit destul!"—) „pentrucă nu sunt cu nimic mai prejos decât cei ce se cred mai mult decât apostoli" (II Cor. 12, 11). Şi încă ceva: viaţa lui χωρὶς Χριστοῦ (cf. Ef. 2, 12) nu este aceea a unui om de rând. Doar Dumnezeu l-a ales din pântecele maicii sale (cf. Gal. 1, 15) pentru o misiune egală cu însărcinările date celor doisprezece. In lumina acestei orânduiri dumnezeieşti trebue contemplată viaţa precreştină a viitorului Apostol al neamurilor. Rotindu-ne privirea peste întinsul ei, trebue să ne plecăm genunchii odată mai mult în faţa preaînaltelor întocmiri ale Atotputernicului. Omul pe care El l-a pus deoparte din născare spre vestirea Evangheliei neamu-

rilor (comp. Rom. 1, 1), s'a pregătit fără să-şi dee seama pentru lucrul lui de mai apoi. Şi Dumnezeu era cel ce-L pregătise. Cele trei elemente cardinale ale vremii sale — legalismul iudaic, cultura elenistă şi cetatea romană — se'ntâlneau în formaţia sa ca un mănunchiu de raze încălecate în focarul lor. Acestei întocmiri providenţiale avea să-i datoreze el putinţa de-a propovădui cu o egală uşurinţă Evanghelia lui Hristos înaintea sinedriului ierusalimitean, pe înălţimile areopagului din Atena şi în faţa tribunalului imperial din Roma.[192]

Saul din Tars a fost fără doar şi poate un om al vremii sale, dar şi un om al lui Dumnezeu. Această ultimă însuşire topeşte influinţele felurite cari au înrâurit realmente asupra structurii lui în întregul armonic al personalităţii sale echilibrate. Au fost destui exploratori ai vieţii sale precreştine cari — după expresia de-o muşcătoare eleganţă a lui Dobschütz[193] l'au descompus în eprubetă după cele mai noui procedee chimice pentruca să constate că Saul din Tars este o făptură petecită din $80^0/_0$ element iudaic şi $20^0/_0$ elenist, sau altfel. Unii ca aceştia nu l-au înţeles pe viitorul Apostol al lui Iisus Hristos.

Cei ce vor să-l scoată cu orice chip o amestecătură mai mult sau mai puţin reuşită, ignorează un adevăr elementar căruia chimia îi acordă tot creditul ei: din combinarea a două sau mai multe elemente rezultă un aliaj mai trainic decât suma coeficenţilor de duritate ai acestora. Saul din Tars, devenit Apostol al lui Iisus Hristos, a dovedit cu prisosinţă acest adevăr. El a transplantat creştinismul din răsărit în Europa. El a cucerit pentru preamărirea numelui lui Hristos o

împărăţie mai vastă decât cea cu care Alexandru cel mare a sporit oarecând gloria coroanei macedonene.[194] Care dintre cei doisprezece ar mai fi putut-o face atât de rapid şi cu atât de bune rezultate? Dumnezeu a vrut s'o facă tocmai el — şi nu altul.

N'ar fi ajuns Apostolul lui Iisus Hristos? Saul din Tars ar fi fost ori şi cum un om mare.[195] Natură de elită, personalitate polară de stil nobil şi de posibilităţi geniale, el era predestinat să se trudească, să cucerească şi să conducă.

Vremea noastră, care suspină atâta după personalităţi conducătoare, poate învăţa din viaţa lui — şi din cea a Apostolului cu atât mai vârtos — în ce constă una ca aceasta.[196]

NOTE

1. E numit astfel spre a se deosebi de Tarsul Bitiniei şi al Atticei. Cf. Dr. *Vasile Gheorghiu:* S. Apostol Paul, viaţa şi activitatea sa; Partea I; Cernăuţi 1909, p. 21.

2. Această isbutită combinaţie de texte îi aparţine lui *E. Jacquier:* Histoire des livres du Nouveau Testament, tom. I, ed. XI; Paris 1930, p. 30–31. Vezi şi Παν. Ν. Τρεμπέλα: Ὑπόμνημα εἰς τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου; Ἀθῆναι 1937, p. 1.

3. Cf. *Ferdinand Prat:* Saint Paul (Col. „Les Saints"), ed. XVI; Paris 1932, p. 1.

4. Vezi bunăoară tabele sinoptice alcătuite de *A. Tricot:* Saint Paul Apôtre des gentils; Paris [1927], p. 193 (cu referire la F. Prat, Th. von Zahn, A. Harnack, Ed. Meyer şi Maurice Goguel); *E. Jacquier:* Op. cit p. 21 (cu referire la R. Cornely, I. Belser, Lightfoot, W. M. Ramsay, Harnack, Turner şi Zahn); *E. Jacquier:* Les Actes des Apôtres (Col. „Études Bibliques"), ed. II, Paris 1926, p. CCCV (cu referire la Gustav Hoennicke, F. Prat, A. Brassac, M. Goguel şi E. Jacquier) ş. a.

5. Νεανίας, ca şi latinescul adulescens, după concepţia vremii aceleia, desemnează un om tânăr între 25—45 ani. Varron spunea că omul este tânăr până la 45 ani şi că-i în vârstă la 60 ani. Iosif Flaviu îl numeşte νεανίας pe Irod Agrippa I când avea vârsta de cel puţin 40 ani (Antiquitates Judaicae XVIII, 6, 7). Mai aproape de adevăr ni se pare a fi părerea lui *Th. von Zahn* care crede că Saul — dat fiind rolul pe care l-a avut la lapidarea sf. arhidiacon Ştefan şi în persecuţia care a urmat — trebue să fi avut cam 30 ani. Cf. *E. Jacquier:* Actes des Apôtres p. 238.

6. *F. Godet:* Introduction au Nouveau Testament, vol. I, Neuchâtel 1893, p. 77 opinează astfel: dacă Saul era în momentul convertirii de cel puţin 30 ani şi dacă convertirea s'a produs într'unul din anii 36 sau 37 — ceea ce-i probabil — atunci

putem pune data naşterii sale în jurul anului 7 al erei noastre, când Iisus, în vârstă de 10—11 ani, lucra alături de dreptul Iosif în atelierul de dulgher din Nazaret. *E. Jacquier:* Histoire des livres du N. T. p. 51 crede că Saul s'a născut probabil în primul deceniu al erei noastre. *A. Tricot:* Op. cit. p. 7 se gândeşte la anul 8 d. H. *F. Prat*: Op. cit. p. 2: „vers le début de l'ère chrétienne". *Josef Holzner*: Paulus, Ein Heldenleben im Dienste Christi; ed. II, Freiburg im Breisgau 1937, p. 453 se rosteşte pentru anii 1—5 d. H.

7. Aşa Dr. *Vasile Gheorghiu*: Introducerea în sfintele cărţi ale Testamentului Nou; Cernăuţi 1929 p. 373.

8. *Migne* S. L. XXIII, 646 (punctul 5, la cuvântul „Paulus"). Fer. Ieronim situiază Giscala în Iudea. E o eroare.

9. Op. cit. tom I, p. 76—77.

10. *Migne* S. L. XXVI, 653 (Ad Philem. v. 23).

11. S. Ap. Paul p. 18.

12. *Gheorghiu*: S. Ap. Paul p. 19.

13. *Gheorghiu*: S. Ap. Paul p. 20.

14. *Gheorghiu*: S. Ap. Paul p. 19.

15. *Migne* S. G. CI, 688 (Amfilohia 116). Vezi şi *Gheorghiu*: S. Ap. Paul, p. 19 nota 1.

16. Codex *D* (Bezae Cantabrigiensis) are această precizare şi la F. Ap. 21, 39: ἐγὼ ἄνθρωπος μέν εἰμι Ἰουδαῖος ἐν Ταρσῷ δὲ τῆς Κιλικίας γεγεννημένος. Cf. *E. Nestle*: Novum Testamentum Graece cum apparatu critico; editio sexta decima, Stuttgart 1936, la loc.

17. Asupra oraşului Tars oferă date exacte maicuseamă *W. M. Ramsay*: The Church in the Roman Empire before A. D. 170, Londra 1893 (ed. VIII 1904); Paul, the Traveller and the Roman Citizen, Londra 1895 (ed. VIII 1905; trad. în l. germană de *H. Groschke*: Paulus in der Apostelgeschichte, Gütersloh 1898); The cities of. St. Paul, Londra 1907 (retip. 1922); *V. Gheorghiu*: S. Ap. Paul p. 21—24; *H. Böhlig*: Die Geisteskultur von Tarsos im augusteischen Zeitalter, Göttingen 1913. — *Ramsay* şi *Böhlig* sunt urmaţi de unanimitatea învăţaţilor.

Aşa *E. Jacquier*: Op. cit.; *Alphons Steinmann*: Die Apostelgeschichte übersetzt und erklärt; ed. IV, Bonn 1934. *T. R. Glover*: Paul of Tarsus, Londra 1925 (noi utilizăm ed. IV, 1938); *Holzner*: Op. cit. ş. a.

18. Tarsul zăcea la o distanţă de aproximativ 18 km. de ţărmul Mării Mediterane, la 50 km. de Munţii Taurus şi la aprox. 81 km. de Munţii Amanus. Cf. *E. Jacquier*: Actes des Apôtres p. 302.

19. Vezi şi *T. R. Glover*: Op. cit. p. 5.

20. *E. Jacquier*: Actes des Apôtres p. 303.

21. *Th. Mommsen*: Histoire Romaine, nouvelle édition trad. par. *De Guerle*; Paris (fără dată), tom. VII, p. 159.

22. Toate datele privitoare la istoria profană a vremii, cari apar fără altă indicaţie, sunt luate din *Herbert Preisker*: Neutestamentliche Zeitgeschichte, Berlin 1935 (îndeosebi din tabelele sinoptice I, II şi III, p. 26 urm. şi p. 218 urm.).

23. *Steinmann*: Op. cit. p. 259.

24. Lucrul acesta nu mai poate surprinde pe nimeni când se ştie cu certitudine că în veacul I al erei noastre Iudeii erau răspândiţi peste tot în imperiul roman. „Universul era patria lor". *Iosif Flaviu* (De Bello Jud. II, 16, 4) spune că nu există pe pământ nici un popor care să nu aibă un fragment, o părticică „din al nostru". *Filon* din Alexandria înşiră pe nume ţările colonizate de Iudei (Legatio ad Gaium, 36). *Adolf Deissmann* a alcătuit o hartă a lumii cunoscute pe vremea sf. Apostol Pavel în care numeşte 143 de localităţi cu populaţia iudaică. Iudeii — în număr de 3—4 milioane — reprezentau o septime din populaţia imperiului roman. Cei mai mulţi sălăşluiau în Egipt — după *Filon* cam un milion — Roma, Siria şi Asia-mică. „In Asia-mică ei erau răspândiţi peste tot. Antioh cel mare a transportat 2.000 familii de Iudei din Mesopotamia şi Babilon în Frigia şi Lydia... Numărul şi prosperitatea Iudeilor din Asia-mică ne sunt atestate de numeroasele acte pe cari autoritatea romană le-a dat în favoarea lor". Comp. pentru întreg *Jacquier*: Actes des Apôtres, p. 782—786 (Excursus VI: La Diaspora Juive).

25. The cities of St. Paul, p. 97. Citat la *Steinmann*: loc. cit. Astăzi Tarsul este un orăşel cu abia 10.000 locuitori. Cf. *Jacquier*: Actes des Apôtres, p. 303.

26. Cf. *Tricot*: Op. cit. p. 73.

27. Până vreme statul roman se reducea la cetatea Romei, dreptul de cetăţean roman îl aveau numai locuitorii capitalei. Dela 87 î. H., el a fost întins asupra populaţiei întregei Italii. Marii comandanţi romani, începând cu Marius, au fost autorizaţi adeseori să confere acest drept şi străinilor cari aduceau servicii excepţionale ţării. Sclavii cetăţenilor romani dobândeau automat cetăţenia romană, odată cu actul de eliberare. Cezarii îl confereau la 'ntâmplare sau după capriciile lor. Dela Claudius încoace (41—54 d. H.), oricine putea cumpăra dreptul de cetăţean roman. Tribunul Claudius Lisias confirmă acest fapt: „eu am dobândit această cetăţenie cu multă cheltuială" (F. Ap. 22, 28). *Dio Cassius* (60, 17) spune că Messalina, desfrânata soţie a împăratului Claudius, a făcut afaceri rentabile cu acordarea dreptului de cetăţean roman. Faptul acesta e adevărat că i-a scăzut oarecum valoarea, dar nu i-a anulat-o. Însuşi împăratul Claudiu înţelegea să vegheze ca prestigiul său să rămână cătuşi de cât intact. Dovadă? Populaţia din Rodos a fost despuiată (44 d. H.) de acest drept, fiindcă ucisese câţiva cetăţeni romani. Mai rău decât aceştia au păţit-o, din aceeaşi pricină, Licienii: ţara lor a fost încorporată la Pamfilia, iar ei vânduţi ca sclavi.

Vătămarea unui cetăţean roman, era socotită drept crimă de înaltă trădare.

Lex Valeria (509 î. H.) şi Lex Porcia (248 î. H.) interziceau lovirea de orice fel — şi maicuseamă cea cu vergi — a unui cetăţean roman. Cetăţenii romani se bucurau de scutiri de dăjdii şi de pedepse dezonorante (d. ex. tortura sau răstignirea). Orice delict ar fi comis, ei aveau dreptul să ceară să fie judecaţi de cezar. Simpla rostire a solemnei formule: „Apelez la împărat" (Καίσαρα ἐπικαλοῦμαι) la care va recurge şi sf. Apostol Pavel (F. Ap. 25, 11), avea puterea de a rupe orice jurisdicţie provincială. Ceice uzurpau calitatea de cetăţean roman, erau pedepsiţi cu moartea. Magistraţii cari n'o respectau cu strictete, erau degradaţi şi declaraţi incapabili să mai îndeplinească vre-o funcţiune publică.

Iosif Flaviu (Antiquitates Judaicae XIV, 10. 13—19), spune că în veacul I al erei noastre, mulţi ludei aveau dreptul de-a putea rosti, când voiau să li se deschidă toate uşile formidabilului imperiu al cezarilor: „Civis Romanus sum"! (Cf. *Steinmann*: Op. cit. p. 187—188 şi *Jacquier*: Actes des Apôtres, p. 506—507 şi 695).

28. *Cyril Martindale*: La religion des Romains, în: *Joseph Huby*: Christus, Manuel d'histoire des religions, Paris 1927, p. 542.

Asupra deplasărilor zeităţilor păgâne ale Orientului înspre Roma, a scris pagini definitive învăţatul *Franz Cumont*: Les religions orientales dans le paganisme romain (Annales du Musée Guimet, Bibl. de Vulgarisation, tom. 24), Paris 1906.

29. În uşuraticele oraşe ionice, femeile umblau pe stradă sumar îmbrăcate şi aveau atitudini provocatoare. La Tars, ele apăreau în public numai voalate. Cf. *Holzner*: Op. cit. p. 5. Cât de onorabilă era această situaţie, se poate vedea prin contrast cu imoralitatea notorie a vremii, pe care o zugrăveşte printre alţii *Th. Mommsen*: Op. cit. tom. VII p. 242 urm. 245 urm.

30. Comp. pentru întreg *Steinmann*: Op. cit. p. 260; *Jacquier*: Actes des Apôtres p. 303; *Holzner*: Op. cit. p. 4—5.

31. După *Ramsay* (la *Steinmann*: Op. cit. p. 259), şcoala din Tars merită numele de Universitate fiindcă întrunea condiţiunile necesare în acest scop şi anume: libertatea de a preda şi de-aţi putea însuşi învăţătură (Freiheit des Lehrens und Freiheit des Lernens).

32. Cf. *Tricot*: Op. cit. p. 6—7.

33. Cf. *Holzner*: Op. cit. p. 9.

34. Op. cit. p. 6.

35. Toţi ludeii — adică şi cei din Diaspora — dela vârsta de 20 ani în sus, plăteau dajdia anuală de o didrahmă (aprox. 70 Lei) templului din Ierusalim. În singuraticele oraşe, erau instalate case colectoare speciale în acest scop. Sumele adunate erau trimise regulat, cu mare alaiu, la Ierusalim. S'au păstrat

o seamă de dispoziţiuni oficiale din vremea lui Octavianus Augustus, prin cari se acorda Iudeilor dreptul de a colecta şi transporta la centrala religioasă din Ţara sfântă aceste sume. Cf. *Hans Lietzmann*: Geschichte der Alten Kirche. I. Die Anfänge; Berlin şi Leipzig 1932, p. 70—71.

36. Aceste puncte cardinale ale istoriei Iudaismului sunt foarte clar expuse de Dr. *Vasile Tarnavschi*: Introducere în sf. cărţi ale Testamentului Vechiu; Cernăuţi 1928, p. 207 urm.

37. Noi socotim că adoptarea limbii popoarelor respective de către Iudeii din Diaspora, precum şi supunerea cu care erau îndatoraţi faţă de legile pământene, nu pot fi invocate contra celor zise. Acestea erau concesiuni necesare. Că Iudeii nu-şi vor fi făcut cine ştie ce idei înalte despre ele, aceasta ne pare a fi cel puţin sigur.

38. E greu de spus pentruce a fost numit Saul şi nu altfel. Poate pentrucă naşterea lui va fi fost aşteptată cu nerăbdare. Poate în cinstea lui Saul, primul rege al Israeliţilor, care (cf. I Samuil 9, 1—2) se trăgea tot din seminţia lui Beniamin. Cf. *Godet*: Op. cit. tom. I. p. 78 şi *Gheorghiu*: S. Ap. Paul p. 30.

39. Şi acest nume a fost multă vreme obiect de discuţie în cercurile învăţaţilor. Unii erau înclinaţi să vadă în el o aluzie la înfăţişarea plăpândă a lui Saul (παῦλος — παῦρος = mic, slăbuţ) (Cf. *Godet*: Op. cit. tom. I p. 78). Alţii — şi aceştia erau mai numeroşi — urmând pe Origen, Fer. Ieronim şi Fer. Augustin (citate la *Gheorghiu*: S. Ap. Paul, p. 32 şi notele subliniare 1—3), susţineau că Saul a luat numele de Paul în cinstea proconsulului Sergius Paulus din Cipru, pe care l-a adus la ascultarea dreptei credinţe. Părerea aceasta a predominat multă vreme. Ea se sprijineşte pe faptul că în textul α (recept) al Faptelor Apostolilor, abia în 13, 9 Saul începe a fi numit Paul. Soluţia aceasta era cu atât mai ispititoare, cu cât atât Iudeii cât şi Romanii obicinuiau să-şi schimbe numele cu prilejul vreunui eveniment însemnat din viaţa lor: Avram devine Avraam, Iacob-Israil, Simon-Petru (Chefa), Levi-Mateiu, Scipio-Africanus ş. a. (Cf. *Gheorghiu*: S. Ap. Paul, p. 31 urm.). De aici deducţia: Sergius Paulus fiind prima cucerire a Apostolului

neamurilor, Saul, în amintirea acestui eveniment, a luat numele proconsulului cipriot.

Soluţia aceasta însă este inacceptabilă. Din mai multe motive. E adevărat că textul α al F. Ap. începe să-l numească pe Saul Paul abia la 13, 9. Dar cuvintele pe cari le citim acolo Σαῦλος δὲ, ὁ καὶ Παῦλος nu însemnează altceva decât Σαῦλος δὲ, ὁ καὶ καλούμενος Παῦλος. *Jacquier* (Actes des Apôtres, la loc.) limpezeşte chestiunea astfel: Formula ὁ καὶ nu voia să zică: „Saul, care de-aici înainte s'a numit Paul"; un cititor antic putea s'o înţeleagă numai în acest chip: *Saul care se mai chema şi Paul.* O formulă analoagă ne oferă *Iosif Flaviu*: Antiquitates Judaicae XVIII, 2. 2 (citat la *Jacquier*: Actes des Apôtres p. 124): Ἰώσηπος ὁ καὶ Καϊάφας ἐπικαλούμενος. În afară de aceasta, textul β al F. Ap. — care prin comparaţie cu textul recept ne furnizează o grămadă de amănunte preţioase şi precise (despre el *Gheorghiu*: Introducere în T. N. p. 367—372) — îl numeşte pe Saul Paul şi mai 'nainte de convertirea proconsulului cipriot, ş. a. la 12, 25. Dar chiar şi la 13, 9 Saul apare cu numele de Paul — cum nimerit observă *Gheorghiu*: S. Ap. Paul, p. 32 — încă înainte de convertirea proconsulului Sergius Paulus, care se produce abia la 13, 12. Mai departe! Ar fi fost sub demnitatea marelui Apostol să opereze această schimbare de nume numai de dragul demnitarului roman. „Pavel nu este un curtezan", cum bine notează *Godet* (Op. loc. cit.). Vezi şi *Th. Mommsen* (Die Rechtsverhältnisse des Apostels Paulus, în: Zeitschrift für Neutestamentliche Wissenschaft, Zweiter Jahrgang 1901, p. 84): „es ist verkehrt den einfachen lateinischen Namen als symbolisch für sein Heidenapostolat aufzufassen".

Dar atunci dece sf. Luca îl numeşte abia în 13, 9 al textului α cu numele roman Paulus? Răspunsul nu poate fi decât acesta: atâta vreme cât Saul era în raporturi cu Iudeii, sf. autor al F. Ap. îl numeşte cu numele ebraic; acum, când are de-aface cu un păgân, îl numeşte cu numele greco-roman (Cf. *Gheorghiu*: S. Ap. Paul, p. 33. La fel *Jacquier*: Actes des Apôtres, la loc).

40. Cf. *Holzner*: Op. cit. p. 11.

41. Aşa *Holzner*: loc. cit. Saul a crescut, probabil, fără să

guste căldura dragostei de mamă. Cât îi vor fi lipsit mângâierile ei — zice Holzner — parcă ar reieşi din Rom. 16, 13: Apostolul se simte atât de obligat faţă de mama lui Rufus.

42. Dass er (Paulus)... einem ansehnlichen Bürgerhaus angehörte, geht daraus hervor, dass er von Kind auf die römische Civität gehabt hat; denn nur die hervorragenden Municipalen wurden in dieser Weise ausgezeichnet (*Mommsen*: Rechtverhältnisse des Ap. Paulus, p. 82).

43. *Iosif Flaviu* stabileşte la 6000 numărul membrilor „dieses klosterfreien Ordens". În rândurile lui intrau bărbaţi de diferite condiţii sociale: preoţi, cărturari, leviţi, negustori, ţărani, meseriaşi (cf. *H. Preisker*: Op. cit. p. 229).

44. Exemple la *Preisker*: Op. cit. p. 228.

45. Cuvintele sf. Apostol Pavel: „am crescut... plin de râvnă pentru Dumnezeu, *precum sunteţi astăzi şi voi toţi*" (F. Ap. 22, 3), lasă să se vadă marea înrâurire pe care o exercitau fariseii asupra masselor (*Steinmann*: Die Apostelgeschichte, la loc).

46. Cf. *Lietzmann*: Op. cit. p. 17 urm.

47. Vezi *Nicolae Colan*: La luptă dreaptă! Un capitol de strategie misionară; Sibiu 1926, p. 30.

48. Vezi şi *Gheorghiu*: S. Ap. Paul, p. 35.

49. Cf. *Holzner*: Op. cit. p. 9.

50. Un tratat al Mişnei — intitulat *Pirche Abbot* (Sentinţele Părinţilor) — prezintă următorul program sumar de întocmire a vieţii omeneşti după idealul farisaic:

La 5 ani — lectura Bibliei
„ 10 „ — studiul Mişnei
„ 13 „ — observarea preceptelor
„ 15 „ — studiul Talmudului
„ 18 „ — căsătoria
„ 20 „ — grija de avere
„ 30 „ — maturitatea
„ 40 „ — prudenţa
„ 50 „ — sfatul
„ 60 „ — declinul

La 70 ani — peri albi
„ 80 „ — gârbovirea (neputinţa)
„ 90 „ — mormântul
„ 100 „ — omul este ca mort; el nu se mai numără printre cei vii (cf. *Prat*: S. Paul, p. 5). O bună traducere a acestui tratat a dat în nemţeşte *P. Fiebig*: Pirke aboth. Der Mischnatraktat „Sprüche der Väter" ins Deutsche übersetzt; Tübingen 1906.

51. *Holzner*: Op. cit. p. 9, crede că în familia lui Saul se va fi vorbit mai mult greceşte. Argumente nu dă. Iar faptul că greaca era limba vorbită pretutindeni la vremea aceea, nu poate fi un argument. *Gheorghiu*: S. Ap. Paul, p. 34 urm. invoacă dovezi strivitoare (II Cor. 11, 22; Fil. 3, 5; Gal. 4, 6; Rom. 8, 15; I Cor. 16, 22; F. Ap. 21, 40—22, 2 precum şi un loc din Actele apocrife ale Apostolilor) pentru teza contrară, încât o adoptăm fără ezitare.

52. În legătură cu acestea, *Holzner* (Op. cit. p. 10) scrie o frază pe care o răstoarnă orice comentar serios al locului împricinat: „Über diese Zeit, welche ihm das Kinderparadies raubte, schrieb Paulus später in seinen Mannesjahren im Römerbrief (7, 9—11) das erschütternde Erlebnis nieder: . . . . . (vezi textul).

53. *Tricot*: Op. cit. p. 14.

54. Amănunte asupra Ierusalimului vremii oferă excelenta lucrare a lui *Joachim Ieremias*: Ierusalem zur Zeit Iesu; Göttingen şi Leipzig, 1923 şi urm.

55. Bunăoară: Se poate mânca un ou pe care o găină neştiutoare de repaosul sabatic l-a ouat într'o zi de sărbătoare? Şammai răspunde afirmativ, iar Hillel negativ. Alte exemple la *Lietzmann*: Op. cit. p. 18.

56. Cf. *Prat*: S. Paul, p. 6.

57. Însemnarea etimologică a numelui Gamaliel este: „Dumnezeu este răsplata şi binele meu". Cf. *Jacquier*: Actes des Apôtres, p. 174.

58. Cf. *Prat*: S. Paul, p. 7; *Jacquier*: Op. loc. cit.; *Tricot*: Op. cit. p. 21.

59. Cf. *Gheorghiu*: S. Ap. Paul, p. 43.

60. Amănunte la *Gheorghiu*: S. Ap. Paul, p. 44 nota 1.

61. Vezi *Gheorghiu*: Introd. N. T. p. 67 urm.

62. Cf. *Gheorghiu*: S. Ap. Paul, p. 44; *Tricot*: Op. cit. p. 21.

63. Cf. *Jacquier*: Actes des Apôtres, p. 175.

64. Această constatare îi aparţine istoricului latin Velleius Paterculus. Vezi *I. Lupaş*: Istoria bisericească a Românilor ardeleni; Sibiu 1918, p. 233.

65. Citat la *Tricot*: Op. cit. p. 21.

66. Din această pricină am socotit că-i inutil să precizăm în text că rabban Gamaliel, poreclit şi „cel bătrân", nu trebue confundat cu omonimul său Gamaliel cel tânăr, care activează după dărâmarea Ierusalimului (aprox. 80—110) şi care n'a fost deloc un concurent serios al gloriei ilustrului său înaintaş.

67. *Gheorghiu*: S. Ap. Paul, p. 44, pune data morţii sale cam la 18 ani înainte de catastrofa dela anul 70; aşadar aprox. 52 d. H.

68. Cf. *Tricot*: Op. cit. p. 19.

69. Cf. *Prat*: S. Paul, p. 8.

70. Cf. *Prat*: S. Paul, p. 8; *Tricot*: Op. cit. p. 20.

71. Citat la *Tricot*: Op. cit. p. 20.

72. *Prat*: Op. cit. p. 7; *Tricot*: Op. cit. p. 22 ş. a.

73. Amănunte la *Paul Feine*: Der Apostel Paulus. Das Ringen um das geschichtliche Verständnis des Paulus; Gütersloh 1927, p. 413—436 („Hat Paulus Iesus gekannt"?). — E. *B. Allo*: Saint Paul. Seconde Épître aux Corinthiens (Col. „Études Bibliques"), Paris, 1937, p. 179—182 (Excursus XI: Ce que signifie „ne plus connaître le Christ selon la chair" v. 16 b) ş. a.

74. Vezi *Feine*: Op. cit. p. 432 nota 1.

75. La *Allo*: II Cor. p. 181. Multon şi Feine presupun că Saul a asistat la răstignirea Mântuitorului.

76. Op. cit. la II Cor. 5, 16.

77. Cf. *Allo*: II Cor. p. 181.

78. Cf. *Allo*: Op. loc. cit.

79. Op. cit. p. 418.

80. Idem p. 432.

81. De-acestea oferă destule şi bune *Allo*: Com. la loc.

82. Op. cit. p. 433 – 434.

83. Op. cit. 435.

84. *Prat*: S. Paul p. 12.

85. Iudeii din Diaspora, cari veneau să se aşeze la Ierusalim, se 'ntruneau laolaltă pentru a forma o adunare, o sinagogă. In cazul nostru, e greu de ştiut dacă-i vorba de o sinagogă, de două, trei sau cinci. Construcţia frazei nu-i prea regulată. Mai probabil este că aici avem de-aface cu trei sinagogi: una a Iudeilor eliberaţi din sclavia romană, alta a celor din nordul Africei (Cirineii şi Alexandrinii) şi alta a celor din Asia mică. E greu de crezut că Iudeii proveniţi din atâtea laturi ale imperiului roman ar fi putut să se întrunească într'o singură sinagogă. Diferenţele dialectale dintre greaca vorbită în nordul Africei şi cea din Asia mică, nu le-ar fi îngăduit să se 'nţeleagă prea strălucit întreolaltă. *Jacquier*: Actes des Apôtres la loc. oferă amănunte abudente în chestiune.

86. Unii biografi ai Apostolului — dintre cei mai noui *Tricot*: Op. cit. p. 36 şi *Prat*: S. Paul p. 13 urm. — susţin că lapidarea sf. arhidiacon Ştefan n'a putut avea loc sub Pilat din Pont. Din mai multe motive. Sinedriul iudaic nu avea dreptul să condamne la moarte pe nimeni fără autorizaţia procuratorului roman. Dacă totuşi ar fi făcut-o, Pilat — care era atât de gelos să menţină ordinea cu orice chip — s'ar fi folosit de ocazie ca să-şi potolească încă odată ura ce-o nutrea faţă de Iudei, reprimând cu cruzime răsmiriţa. In consecinţă, ucigaşii sf. Ştefan trebue să se fi folosit de-o vacanţă temporală a autorităţii romane în Palestina, ca să-şi pună în aplicare funestul lor plan. În primăvara anului 36, stăpânirea insuportabilă a lui Pilat s'a sfârşit. Masacrând o mulţime de Samariteni nevinovaţi, cari seduşi de un fanatic au tăbărât pe muntele Garizim ca să caute vasele sfinte îngropate acolo de Moise, Pilat a fost destituit din funcţia sa de guvernatorul Siriei Vitellius şi trimis la Roma ca să dee seamă de fărădelegile sale înaintea împăratului Tiberius.

La 16 Martie 37, Tiberius moare. Vitellius cât ce primeşte vestea, se duce şi el la Roma. Până să vie succesorul lui Pilat, Marcellus, şi profitând de vacanţa imperială, Iudeii s'au putut năpusti în voie asupra creştinilor. Lapidarea sf. Ştefan trebue să se fi produs, după opinia teologilor citaţi, în răstimpul acesta.

Noi suntem de altă părere. Pilat nu se amesteca în neînţelegerile religioase ale Iudeilor, atâta vreme cât acestea nu atingeau interesele sale personale sau cele ale imperiului. Dacă sinedriul i-ar fi cerut să aprobe uciderea sf. Ştefan, n'avem nici un motiv să credem că ar fi refuzat. Dar în cazul de faţă, dupăcum am spus, a fost vorba de un linşaj, de-o ucidere nelegală. Autorităţile au fost depăşite de evenimente, au fost puse în faţa faptului împlinit. (Aşa *Gheorghiu*: S. Ap. Paul p. 89). Deci lapidarea sf. Ştefan trebue să se fi produs înainte de anul 36.

87. După Deuteronom 17, 6—7 celce făptueşte o fărădelege înaintea lui Dumnezeu sau calcă legământul Lui, trebue bătut cu pietre ca să fie omorât, cu mărturia a doi sau trei martori. Aceştia inaugurau execuţia, aruncând pe rând câte o piatră în cel osândit. Dacă nu murea, isprăvea poporul.

88. Pentruca să nu-i incomodeze în lansarea pietrilor. Vesmintele orientale erau largi.

89. Amănunte la *Jacquier*: Actes des Apôtres p. 239 şi maicuseamă în erudita monografie a lui Dr. *Rudolf Schumacher*: Der Diakon Stephanus; Münster i. W. 1910, p. 124 urm. (§ 12: Stephanus und Paulus).

90. Διωγμός (F. Ap. 8, 1) însemnează, riguros luat, alungare, gonire din localitatea în care-ţi ai domiciliul în momentul acela. Cf. *Th. von Zahn*: Die Apostelgeschichte des Lukas, ed. III; Leipzig 1922, p. 269 (Citat la *Fritz Rienecker*: Sprachlicher Schlüssel zum Griechischen N. T., Neumünster 1938, la loc.

91. Pentruce au rămas sf. Apostoli în Ierusalim? Răspunsurile ce s'au dat la această întrebare sunt felurite. *Steinmann*: Op. cit. p. 76 şi *Holzner*: Op. cit. p. 23 cred că victimele prigoanei au fost numai creştinii recrutaţi dintre Iudeii elenişti, adică aripa radicală a creştinătăţii ierusalimitene, al cărei pur-

tător de cuvânt era sf. arhidiacon Ştefan. Iudeo-creştinii palestineni, de categoria cărora ţineau şi Apostolii Domnului, vor fi fost cruţaţi. Devotamentul lor faţă de templu zăcea mai presus de orice îndoială. — Răspunsul acesta nu-i tocmai satisfăcător. Divizarea creştinătăţii ierusalimitene în două categorii — una legalistă, conservatoare, şi cealaltă radicală, inovatoare — e puţin simpatică. Motivul pentru care sf. Apostoli nu s'au refugiat din Ierusalim, trebue să fie cu totul altul. In primul rând, nu toţi creştinii s'au refugiat din Ierusalim de răul persecuţiunii. Dacă ar fi fost aşa, atunci Saul n'ar mai fi avut pe cine ancheta şi arunca în temniţă. Πάντες (F. Ap. 8, 1) nu trebue luat în înţeles absolut. Ca atare, e de tot clar că păstorii fireşti ai creştinilor ierusalimiteni nu-şi puteau părăsi turma lăsând-o pradă furilor. Chiar dacă ar fi fost altfel, sf. Apostoli tot ar fi rămas pe loc. Ei ştiau ce 'nsemnează să-ţi dai viaţa pentru Hristos şi moartea nu-i mai înfricoşa. După o tradiţie veche, pe care ne-a păstrat-o *Eusebiu de Cezarea* (Hist. eccl. V, 18. 14), Mântuitorul, înainte de-a se înălţa la cer, le-ar fi poruncit sf. Apostoli să nu se depărteze de Ierusalim timp de doisprezece ani. Faţă de cele zise, credem că nu-i necesar să recurgem la această tradiţie — pe care *Harnack* (Die Chronologie der altchristlichen Litteratur, vol. I, Leipzig 1897 p. 243; citat la *Jacquier*: Actes des Apôtres p. 249) o socoteşte autentică — pentruca să ne explicăm dece sf. Apostoli n'au părăsit Ierusalimul în urma prigoanei amintite.

92. Cu toatecă lista arhiereilor vremii nu ne este necunoscută, e greu de precizat care dintre ei i-a dat lui Saul împuternicirea dorită, din pricina nesiguranţei datei convertirii sale. Dacă convertirea lui Saul s'a întâmplat înainte de Paştile anului 36 d. H., atunci arhiereul în chestiune a fost Iosif care se mai chema şi Caiafa. Acesta a funcţionat între anii 18—36 (Paşti). Dacă convertirea a avut loc după Paştile anului 36 d. H., atunci trebue să ne gândim la arhiereul Ionathan, fiul lui Anna, instituit de Vitellius (Paşti 36 — Rusalii 37 d. H.) sau la urmaşul şi fratele său Teofil (Rusalii 37—41 d. H.). Unii biografi ai Apostolului (*Gheorghiu*: S. Ap. Paul p. 53; *Jacquier*: Actes des Apôtres p. 281) se 'ntreabă dacă arhiereul în chestiune nu

va fi fost cumva Anna. Ipoteza aceasta e ispititoare. Din mai multe motive. Anna, fiul lui Set, alexandrin de origine, a fost instituit arhiereu de Quirinius în anul 6 sau 7 d. H., funcţionând neîntrerupt până 'n 15 d. H., când a fost destituit de Valerius Gratus. Cu toatecă şi-a pierdut titlul, el a continuat să exercite o influinţă simţitoare asupra Iudeilor, atât prin imensa avere pe care şi-a agonisit-o pe căi strâmbe, cât şi prin faptul că devenise şeful unei adevărate dinastii de arhierei. (Cinci dintre fiii săi, plus ginerele Iosif Caiafa, iar la 65 d. H. nepotul său Matias, au îmbrăcat suprema demnitate preoţească).

Despre trecerea de care se bucura în faţa contimporanilor săi mărturiseşte *Iosif Flaviu* (De bello jud. IV 3, 7) care-l numeşte ὁ γεραίτατος τῶν ἀρχιερέων Ἄνανος. (Mai pe larg despre el la *Jacquier*: Actes des Apôtres p. 123 urm.). Iar sf. Luca îl numeşte Ἄννας ὁ ἀρχιερεύς şi-l aşază înaintea lui Caiafa (F. Ap. 4, 5) într'o vreme când ultimul era arhiereul în funcţiune.

Saul, care ştia toate acestea, i se va fi adresat lui. In chipul acesta, mergea la sigur, pentrucă-i greu de crezut că arhiereul în funcţiune, Caifa, care-i era ginere va fi putut rezista aranjamentelor de culise ale acestui şef real al oficialităţii iudaice. Fiii lui Anna, cu atât mai puţin. Bănuiala aceasta este întărită de faptul că în F. Ap. 9, 14. 21 şi 26, 10. 12 ni se vorbeşte de mai mulţi arhierei cari i-au dat lui Saul împuternicire să aresteze pe creştinii din Damasc. Anna cu siguranţă că era printre ei, dacă nu în fruntea lor. Concluziile la cari a ajuns *Gottlob Schrenk* (Art. Ἀρχιερεύς, în: Theologisches Wörterbuch zum N. T. vol. III, Stuttgart 1936, p. 271) în studierea pluralului neotestamentar ἀρχιερεῖς, nu exclud prezenţa lui Anna în şirul arhiereilor cu cari a colaborat prigonitorul Saul.

93. În original ἡ ὁδός. Dela înţelesul primar de „drum", „cale", „stradă", ὁδός a ajuns să exprime „direcţie", „manieră de-a privi lucrurile sau de-a trăi". Ἡ ὁδός cu articol şi fără calificativ indică o cale, o direcţie religioasă determinată; aici religia creştină. Comp. şi F. Ap. 18, 25. 26; 19, 9. 23; 22, 4; 24, 22. Expresia este echivalentul termenului ebraic *derec*, care desemnează maniera de-a trăi, de-a acţiona, chipul în care

Dumnezeu vrea să fie slujit. In gura lui Saul, ἡ ὁδός are probabil înţelesul de „sectă", secta Iudeilor cari cred că Iisus din Nazaret este Mesia. *Jacquier*: Actes des Apôtres, p. 283.

94. Scrisorile primite de Saul dela arhiereu erau adresate maimarilor sinagogelor damascene. Aceştia aveau să-i stee într'ajutor în misiunea sa, dupăce Saul îi va fi prevenit asupra primejdiei. Lucrul nu trebue să surprindă. Creştinii, la vremea aceea, continuau să frecventeze sinagoga iudaică. Ei încă nu apucaseră să se grupeze într'o biserică deosebită de aceasta. Dovadă celece ni le va spune Pavel Apostolul despre creştinul Anania, care era „bărbat cucernic, după lege şi astfel socotit de către toţi Iudeii sălăşluiţi în Damasc" (F. Ap. 22, 12). — Asupra laturei juridice a acţiunii sinedriului ierusalimitean în Damasc — al cărei exponent era Saul — s'au purtat discuţii ample. Nu ne reţinem asupra lor. Faptul că oficialitatea ierusalimiteană se amestecă în chestiunile religioase ale Iudeilor cari sălăşluiau înafara hotarelor Palestinei, presupune existenţa dreptului de intervenţie. Caesar a acordat lui Hircan II dreptul de jurisdicţie religioasă asupra tuturor Iudeilor din Palestina şi dinafara hotarelor ei. Octavianus Augustus i-a recunoscut lui Irod Idumeul acelaş drept. Aplicarea dispoziţiilor sinedriste de către sinagogele din Diaspora, depindea firesc de bunăvoinţa înaintestătătorilor lor. În orice caz, aici nu ne aflăm în faţa unui act abuziv al Sinedriului. Comp. pentru întreg *Jacquier*: Actes des Apôtres p. 281.

95. *Iosif Flaviu* (De bello jud. II, 20. 2) spune că 'n cursul războiului contra Romanilor, 10,000 de Iudei au fost măcelăriţi într'o singură oră, în această cetate. Cf. *Jacquier*: Actes des Apôtres p. 282.

96. Cf. *Tricot*: Op. cit. p. 40.

97. *Adolf Deissmann*: Paulus. Eine kultur — und religions — geschichtliche Skizze, ed. II, Tübingen 1925, p. 44.

98. Λάλιστος καὶ λογιώτατος θεῶν ἁπάντων, zicea Lucian (Gallus, 2; la *Jacquier*: Actes des Apôtres p. 425).

99. Comp. pentru întreg *Jacquier*: Actes des Apôtres p. 244. Altfel *Godet*: Op. cit. tom. I p. 89.

100. Avem aici unul din puţinele locuri neotestamentare în care ἀσθενής are înţelesul de slăbiciune fizică, corporală. Cf. *Gustav Stählin*: Ἀσθενής, art. în: Theol. Wörterbuch zum N.T. vol. I, p. 489.

101. Sf. Ioan Hrisostom îl numeşte „omul de trei coţi". Cf. *Prat*: S. Paul p. 17.

102. Vezi *Edgar Hennecke*: Neutestamentliche Apokryphen (in Verbindung mit Fachgelehrten in deutscher Uebersetzung und mit Einleitungen herausgegeben von ....), ed. II, Tübingen, 1924, p. 198.

103. Cf. *Prat*: Op. loc. cit.

104. *Godet*: Op. cit. tom. I p. 89 nu se împacă deloc cu ea. Mai bine zis cu portretul făcut de Renan, pe care-l califică „une caricature empruntée à un écrit apocryphe du second siècle, les *Actes de Paul et de Thécla*..."

105. Cf. *Prat*: Op. loc. cit.

106. Actes des Apôtres p. 244.

107. Vezi medalia de bronz cu capetele sf. Apostoli Petru şi Pavel descoperită în cimitirul Domitilla din Roma, care datează probabil din veacul II, ş. a. la *Holzner*: Op. cit. planşa 16. Dar şi frumoasa monografie a lui *Ernst von Dobschütz*: Der Apostel Paulus. Vol. II: Seine Stellung in der Kunst, Halle (Saale) 1928, îndeosebi p. 12 urm. (Das Paulusbild im Wandel der Zeiten). Cartea e copios ilustrată (35 clişee). Citäm din concluziile sale: „Alle Arten darstellender Kunst sind an dieser Geschichte des Paulusbildes beteiligt: Malerei in Mosaik, in Fresco, in Monumental- und in Miniatur- Form, Skulptur in Stein, Holz und Elfenbein, Metallarbeit, Email, Glasmalerei und Stoffweberei. Hauptsache: sein Typ wechselt fort und fort. Altchristlich, bizantin, roman, gotic, renaissance, Neuzeit. Auch innerhalb der einzelnen Kunstperioden ist der Typ nicht konstant" (p. 40). În sfârşit, după atâtea deosebiri de interpretare, ceva comun: „Wie in dem Petrustyp Würde und Kraft, so kommt in dem Paulustyp Weissheit und Mut zur Darstellung" (p. 43).

108. În II Cor. 11, 23—28 avem sumarul pătimirilor sale. Lista e incompletă. Altele vor urma până să se aştearnă peste ele cununa martiriului.

109. Eustache le Sueur (1617—1655) ne prezintă un asemenea Pavel în tabloul său dela muzeul Louvre din Paris, al cărui subiect e impresionanta scenă a arderii cărţilor magice din Efes (F. Ap. 19, 19). Reprod. la *Dobschütz*: Der Apostel Paulus. Vol. I: Seine weltgeschichtliche Bedeutung, Halle (Saale) 1926, Abbildung 11. — În tabloul contimporan al lui Rembrandt (către 1630): „Paulus im Gemach" (orig. la Germanisches Museum, Nürnberg), Apostolul poartă scrise 'n obraz şi 'n barba-i albită necazurile din II Cor. 11, 23 urm. (Reprod. la *Holzner*: Op. cit. planşa 1).

110. II, 2. Citat la *Alph. Steinmann — Fritz Tillmann*: Die Briefe an die Thessalonicher und Galater, übersetzt und erklärt; ed. IV, Bonn, 1935, p. 32.

111. Citat la *Jacquier*: Actes des Apôtres, p. 544.

112. Orice bun fariseu se simţea obligat să practice o meserie manuală şi s'o transmită ca pe-un patrimoniu scump urmaşilor săi. Talmudul ne face cunoştinţă cu meseriile exercitate de numeroşi rabini celebri. Astfel faimosul autor al Mişnei era croitor, iar rabbi Iohanan cismar. Cf. *Prat*: S. Paul p. 4 urm.

113. Aşa *Holzner*: Op. cit. p. 11.

114. Cf. *Gheorghiu*: S. Ap. Paul, p. 38; *Jacquier*: Actes des Apôtres, p. 544.

115. E meritul dlui Prof. Dr. *V. Gheorghiu* de-al fi formulat şi invocat în sprijinul celor zise (vezi: S. Ap. Paul, p. 37 urm.). — Biografii mai noui ai lui Saul din Tars înclină spre această interpretare a lui σκηνοποιός (Vezi şi *Rudolf Knopf*: Einführung in das Neue Testament; ed. IV prelucrată de *H. Weinel* în colaborare cu *H. Lietzmann*; Giessen 1934, p. 312; *Steinmann*: Die Apostelgeschichte, p. 215: „Wenn Paulus Zeltmacher genannt wird, so ist damit nicht gesagt, dass er das erforderliche Tuch bereitete, sondern dass er das fertige Fabrikat zu seinen Zwecken verarbeitete").

116. Păstrată de Epifaniu (30, 16), la *Hennecke* : Op. cit. p. 127—128: Cel care s'a pronunţat contra templului, contra jertfelor şi contra focului din altar,—adică Pavel, ar fi fost un tarsian şi anume elin, născut dintr'o mamă elină şi un tată elin. El s'a dus la Ierusalim, unde a rămas mai multă vreme. Acolo a poftit să se însoare cu fiica arhiereului. Ca să-şi poată ajunge scopul, s'a făcut prozelit tăindu-se împrejur. Când a văzut că nici aşa nu a putut obţine mâna fetei s'a înfuriat şi a început să scrie împotriva circumciziunii, Sabbatului şi Legii mozaice.

117. Cf. *Jacquier*: Actes des Apôtres p. 245.

118. Cf. *Godet*: Op. cit. tom. I, p. 87.

119. *Idem*: loc. cit.

120. La *Hennecke*: Op. cit. p. 128.

121. Cf. *Godet*: Op. loc. cit.

122. Cf. *Godet*: Op. loc. cit.; *Jacquier*: Actes des Apôtres p. 245; Dr. *Max Meinertz* şi Dr. *Fritz Tillmann*: Die Gefangenschaftsbriefe des heiligen Paulus übersetzt und erklärt, ed. IV, Bonn 1931, la loc.

123. Amănunte la Dr. *Joseph Sickenberger*: Die Briefe des heiligen Paulus an die Korinther und Römer, übersetzt und erklärt, ed. IV, Bonn 1932, la loc; *E. B. Allo*: Saint Paul. Première Épître aux Corinthiens, ed II, Paris 1935, la loc.

124. Contra lui *Godet*: Op. loc. cit.

125. *J. M. Lagrange*: Le réalisme historique de l'évangile selon saint Jean, în: Revue Biblique, XLVI (1937), p. 323.

126. Cum a făcut *Schmiedel*. La *Allo*: Op. cit. la loc.

127. Cf. *Hans Lietzmann*: An die Korinther I. II. ed. III, Tübingen 1931, la loc.

128. Vezi aparatul critic în ediţia citată a lui *Nestle*, la loc.

129. În I Cor. 7, sf. Apostol Pavel vede în căsătorie un preventiv contra păcatului indicat de porunca a şasea. Cumcă concepţia lui despre căsătorie nu se reduce numai la atâta, ne arată fragmentul din Ef. 5, 22 urm., despre care *J. Richter* (Die Briefe des Apostels Paulus als missionarische Sendschreiben,

Gütersloh 1929, p. 158; citat la *Meinertz — Tillmann*: Op. cit. p. 100) spune: „Es ist nicht Höheres über die christliche Ehe geschrieben".

130. E concludentă în această privinţă scrierea apocrifă *Acta Pauli et Theclae* (amănunte şi text la *Hennecke*: Op. cit. p. 192 urm.), care valorifică entuziasmul paulin pentru fecioríe. Din cele 13 fericiri pe cari Apostolul le rosteşte în casa lui Onisifor, nu mai puţin decât 4 vorbesc despre înfrânarea trupului şi păzirea lui fără de prihană (vezi *Hennecke*: Op. cit. p. 198—199). Tecla, eroina acestui roman, este cucerită de elocvenţa cu care Apostolul predica fecioria, îşi părăseşte logodnicul, suferă condamnări din cari mirele Hristos o scapă nevătămată şi întru cele din urmă birueşte toate împotrivirile celorce voiau s'o vadă măritată. Scrierea este un cântec de biruinţă al fecioriei pe care o propovăduia cu gură de aur Apostolul neamurilor. Citind-o, nu mi-am putut stăpâni o întrebare: dece n'a inspirat concepţia despre căsătorie a sf. Apostol Pavel pe vreun creştin al vremii ca să-i scrie un asemenea elogiu? Răspunsul l-am găsit în 1 Cor. 7: fecioria este suverană căsătoriei. Pe aceasta din urmă însă, Apostolul n'o depreciază. A cugeta altfel, nu-i gândire paulină.

131. În zilele noastre, protestantul *Gerhard Delling* (Paulus Stellung zu Frau und Ehe, Stuttgart 1931) a cheltuit multă energie întru susţinerea tezei contrare. Exagerând tendinţele ascetice ale Apostolului, el îi atribue rând pe rând „Ehefeindschaft" (p. 57 urm.), „Frauenfeindschaft" (p. 96 urm.), „Abneigung... gegen Frau und Ehe" (p. 152 urm.). I-a răspuns romano-catolicul *Heinrich Schumacher* (Das Ehe — Ideal des Apostels Paulus, München MCMXXXII). *Delling* vede just lucrurile în multe privinţe, dar şi greşeşte mult. Pentru sf. Apostol Pavel „der ehelose Stand verdient an und für sich betrachtet ganz bestimmt vor der Ehe den Vorzug; er ist immer das *objektiv* Bessere, ob auch das *subjectiv* Bessere, darüber entscheidet persönliche Veranlagung des einzelnen und Beruf von Gott"— notează Dr. *P. Tischleder* (Wesen und Stellung der Frau nach der Lehre des heiligen Paulus, Eine ethisch-exegetische Unter-

suchung, Münster i. W. 1923, p. 85) pe marginea locului dela I Cor. 7, 7. Aceasta nu însemnează „Ehefeindlichkeit"! — „Die Spannungen in dem Verhältnis zwischen Mann und Frau... lösen sich ἐν Χριστῷ... Die Frau ist denn Manne nicht mehr preisgegeben, sondern anvertraut, der Mann hat nicht mehr das Herrenrecht über sie, sondern din Verantwortung für sie" — scrie *Ethelbert Stauffer* (Γαμέω, art. în: Theol. Wörterbuch zum N. T. vol. I p. 654) în legătură cu Ef. 5, 25 urm. Nici asta nu-i „Frauenfeindlichkeit"! — Noi plănuim să studiem cândva această chestiune, pe larg. Până atunci trimitem pentru informaţiuni la lucrarea citată a rom.-cat. *P. Tischleder*, care a discutat problema aceasta cu destulă seninătate. Ceva mai dificilă — voiam să zic: mai îndrăsneaţă — e lucrarea protestantului *Herbert Preisker*: Christentum und Ehe in den ersten drei Jahrhunderten, Berlin 1927.

132. *Erich Fascher* (Zur Witwerschaft des Paulus und der Auslegung von I Kor. 7, art. în: Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft XXVIII, 1929 p. 65) se gândeşte la o neputinţă virilă pe care Saul ar fi avut-o de mic copil. *Preisker*: Op. cit. p. 142 se gândeşte la o predispoziţie trupească deosebită. Vezi şi *Delling*: Op. cit. p. 144, nota 24.

133. Transcriem un fragment din *Johannes Weiss* (Erster Korintherbrief, Göttingen 1910, p. 170 urm.), fără să luăm nici o atitudine: „Es ist doch noch die Frage, ob nicht bei ganz grossen, ganz innerlichen Persönlichkeiten gelegentlich eine „Unsinnlichkeit" vorkommen kann, die in Wahrheit nicht Defekt sondern vielmehr Symptom einer ausserordentlichen Steigerung anderer Kräfte und Triebe, oder — wie in diesen Falle — die Kehrseite einer ungewöhnlichen Ergriffenheit ist, durch die ganze Seiten des Seelenlebens aufgesogen werden. Und es ist noch nicht ausgemacht, ob nicht ein solches sei es angeborenes oder durch Lebensführung gewordenes „Übermenschentum", in dem ein Teil unserer Tierheit überwunden oder wenigstens zur Bedeutungslosigkeit abgedämpft ist, in Wahrheit als höchste Blüte der Gattung Mensch angesehen werden muss. Verkehrt ist nur, dies Ideal der Menge aufzuzwingen oder sich selbst als Ziel stecken

zu wollen, wenn die Voraussetzungen einer ungewöhnlichen Veranlagung oder einer ausserordentlichen Ausgefülltheit mit anderen Dingen fehlen" (Citat la *Tischleder*: Op. cit. p. 84).

134. După *Farrar* (la *Godet*: Op. cit. tom. I, p. 88), având în vedere obiceiul vremii, acesta ar fi fost un caz excepţional. Exact! Dar cazuri analoage nu lipsesc. Lui Rabbi Ben Azai i-a fost atât de dragă Legea, încât îi suplinea desăvârşit bucuria pe care i-ar fi prilejuit-o soţia şi copiii. Mai departe! Cu tot programul de viaţă farisaică păstrat nouă de Pirche Abbot, tatăl iudeu nu era îndatorat să-şi însoare feciorul numai decât la vârsta de 18 ani dacă acesta studia Tora. Ori Saul ţinea de categoria aceasta. (Amănunte şi literatură la *Delling*: Op. cit. p. 141 şi note).

135. Pentru văduvia sf. Apostol Pavel a pledat mai proaspăt *Joachim Ieremias*: War Paulus Witwer? două articole în: Zeitschrift für ntl. Wiss. XXV. 1926 p. 310—312 şi XXVIII, 1929 p. 321—323. Contra: *Godet*: Op. cit. tom. I, p. 88; *Jacquier*: Actes des Apôtres p. 245; *Fascher*: Art. cit.; *Sickenberger*: Op. cit. p. 31; *Allo*: Op. cit. p. 162, nota 1.

136. Din această imensă literatură, noi am utilizat următoarele lucrări: Dr. *Adolph Seeligmüller*: War Paulus Epileptiker? Erwägungen eines Nervenarztes, Leipzig 1910. Autorul, profesor de neurologie la Universitatea din Halle, e o autoritate în materie. — *Hans Windisch*: Der zweite Korintherbrief (Meyer's Komm.), ed. 9, Göttingen 1924, p. 385—388 (Excursul: Die Krankheit des Apostels Paulus). — *M. J. Lagrange*: Saint Paul. Épitre aux Galates (Col. „Études Bibliques"), ed. 3, Paris 1926, p. 112—115. Dr. *Friedrich Fenner*: Die Krankheit im Neuen Testament. Eine Religions- und Medizingeschichtliche Untersuchung, Leipzig 1930, p. 30—40 (: Die Krankheit des Paulus). Fenner, atunci pastor la Charité-Krankenhaus a Universităţii din Berlin, foloseşte o bogată literatură medicală. — *Hans Lietzmann*: An die Korinther I. II. ed. 3, Tübingen 1931, p. 156—157 (Excurs: Die Krankheit des Pls). — *Sickenberger*: Op. cit. p. 154—155. — *E. B. Allo*: Saint Paul. Seconde Epître aux Corinthiens Paris 1937 p. 310—313 şi îndeosebi 313—323 (Excursus XVI: La maladie de Saint Paul).

Succint, clar, complect. Istoricul problemei şi critica teoriilor, admirabile. Bibliografie bogată, deşi incompletă. Ne-a făcut cele mai bune servicii. — În afară de acestea, mai sunt a se considera ca participând la lămurirea chestiunii monografiile privitoare la viaţa sf. Apostol Pavel pe cari le-am utilizat până aici şi comentarele (b. o. Τρεμπέλα).

137. Cf. *Lagrange*: Com. la loc.

138. *Adolf Schlatter*: Paulus der Bote Iesu. Eine Deutung seiner Briefe an die Korinther, Stuttgart 1934, la loc (citat la *Rienecker*: Op. cit. p. 536) propune această traducere, sugerând ideia că σκόλοψ ar fi un sinonim al crucii. Ea ne convine, pentrucă nu contrazice spusele Apostolului.

139. Vezi *E. Nestle*: Novum Testamentum Graece et Latine, ed. 11, Stuttgart 1932, la loc.

140. Cf. *Allo*: II Cor. p. 313 şi nota 1.

141. *Idem*: p. 310 şi 313.

142. *Idem*: p. 314.

143. *Godet*: Op. cit. tom. I p. 87 crede că boala din II Cor. 12, 7 constă din crampe oratorice, iar cea din Gal. 4, 13 fusese o erupţie cutanee trecătoare.

144. Op. cit. p. 315.

145. Paulus, p. 49.

146. Op. loc. cit. nota 3.

147. Iulius Caesar, Mahomed, Ferdinand Catolicul, Cromwell, Petru cel Mare, Napoleon Bonaparte, Milton, Gustave Flaubert, F. Dostoiewsky ş. a. ar fi înaintaşii şi urmaşii întru epilepsie ai Apostolului neamurilor. Ce-a mai rămas din această goană după analogii, arată *Allo*: II Cor. p. 317 nota 1. Vezi şi *Godet*: Op. cit. tom. I, p. 86.

148. Comp. şi *Fenner*: Op. cit. p. 34.

149. Cf. *Lagrange*: Com. la loc.

150. *Farrar* (la *Godet*: Op. cit. tom. I p. 85) crede că Apostolul era obligat să se lase condus de unul dintre tovarăşii

săi de propovăduire, atâta-i era de slabă vederea. Cum va fi ajuns la această convingere, numai el ştie.

151. Vezi *Deissmann*: Op. cit. p. 49—50.

152. Cf. *Deissmann*: Licht vom Osten p. 1.

153. *Th. Nägeli*: Der Wortschatz des Apostels Paulus, Basel 1904, p. 13.

154. Din *Menandru*, poet comic din sec. III î. H. ar fi împrumutat dictonul: φθείρουσιν ἤθη χρηστὰ ὁμιλίαι κακαί = tovărăşiile rele strică obiceiurile bune (I Cor. 15, 33).

Din *Epimenides*, poet cretan, ar fi luat această caracterizare a compatrioţilor săi: Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί = Cretanii sunt pururea mincinoşi, fiare rele, mâncăcioşi şi leneşi (Tit 1, 12).

Citatul din discursul ţinut în areopagul din Atena: τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν = din neamul lui suntem şi noi (F. Ap. 17, 28), a fost identificat la *Aratus*, scriitor cilician din sec. III î. H., şi la *Cleantes*, filosof stoic. Ultimul face uz de el de două ori. *Schaff* (History of the Chr. Church, I, p. 289 urm.) citează o paralelă aproximativă şi din *Pindar*. *Godet* (Op. cit. tom. I p. 82—84), admite că primele două citate ar fi putut să-i parvină Apostolului pe cale orală. Al treilea însă nu. Şi iată de ce! Cuvintele introductive: „precum şi *unii* din poeţii voştri au zis".. arată că sf. Apostol Pavel trebue să fi cunoscut cel puţin doi dintre aceştia. Perfect adevărat! Acelaşi lucru se poate spune şi despre Tit 1, 12, de vremece citim: „zis-a unul dintre ei, un prooroc de-al lor"... Dar — şi aici ne întâlnim cu vederile lui *Godet* — această constatare nu ne obligă câtuşi de puţin să subscriem părerile acelora cari i-au atribuit Apostolului o erudiţie uluitoare. „Je vois dans ce fait — zice *Godet* (p. 84) — la preuve bien certaine qu'au moment de s'élancer dans un domaine comme ce monde grec qu'il voulait soumettre à Jésus-Christ, en vrai rival d'Alexandre, Paul n'a rien négligé de ce qui pouvait lui assurer le succès dans cette immense conquête".

155. Expresia îi aparţine lui *F. Prat*: La Théologie de Saint Paul, partea II, ed. 19, Paris MCMXXXIII, p. 45.

156. Aşa *E. Havet* (Le christianisme et ses origines, ed. 2, Paris 1873 urm., vol. I p. 317 şi vol. II p. 290) şi alţii.

157. *A. Fleury* (Saint Paul et Sénèque, Recherches sur les rapports du philosophe avec l'apôtre et sur l'infiltration du christianisme naissant à travers le paganisme, 2 vol., Paris 1853) era de părere că Seneca este influinţat până la limită de creştinism. Mai mult! Filosoful roman trebue să fi fost creştin (vezi îndeosebi vol. I p. 59). — *Theodor von Zahn*, în cuvântarea festivă pe care a ţinut-o în 1894, cu prilejul instalării sale în demnitatea de rector al Universităţii din Erlangen (Der Stoiker Epiktet und sein Verhältnis zum Christentum, ed. II, Erlangen—Leipzig 1895), susţinea că Epictet a citit cărţile Testamentului Nou şi şi-a însuşit din ele anumite idei religioase şi oarecari percepte morale.

158. Mai pe larg la *A. Bonhöfer*: Epiktet und das Neue Testament, Giessen 1911, p. 2.

159. Mai pe larg la *François Amiot*: L'enseignement de Saint Paul (Col. „Études Bibliques"), tom. I, Paris 1938, p. 26 urm. şi *F. Prat*: Théol. S. Paul II, p. 45—46.

160. *A. J. Festugière*: L'idéal religieux de grecs et l'Évangile (Col. „Études Bibliques"), ed. II, Paris 1932, p. 279.

161. Amănunte interesante în chestiune oferă *Kurt Deissner*: Das Idealbild des stoischen Weisen. Greifswalder Universitätsreden 24, Greifswald 1930; *Heinrich Greeven*: Das Hauptproblem der Sozialethik in der neueren Stoa und im Urchristentum, Gütersloh 1935 şi, firește, lucrarea citată a lui *Bonhöfer*.

162. Cf. *Kurt Deissner*: Paulus und Seneca, Gütersloh 1917, p. 42 nota 26.

163. Op. cit. p. 383—384.

164. Comp. şi *Amiot*; Op. cit. tom. I, p. 27.

165. Cf. *Prat*: Théol. S. Paul II, p. 46.

166. Diatriba cinic-stoică consta din apostrofe, întrebări bruscate şi presante şi din dialoguri fictive cari aţâţau interesul şi atenţiunea ascultătorilor. La obiecţiunile pe cari în

lipsa unui preopinent capabil şi le făceau de cele mai multe ori ei înşişi, cinicii răspundeau de preferinţă cu ironii, în mod dispreţuitor. Repetând mereu anumite formule stereotipe, ei isbuteau să le introducă în mintea ascultătorilor lor şi să le asigure astfel o circulaţie largă. Amănunte la *R. Bultmann*: Der Stil der paulinischen Predigt und die kynisch-stoische Diatribe, Göttingen 1910, îndeosebi p. 67 urm. 108.

167. Taufe und Abendmahl bei Paulus, 1903 p. 52. Citat la *B. Bartmann*: Paulus. Die Grundzüge seiner Lehre und die moderne Religionsgeschichte, Paderborn, 1914 p. 99 şi nota 3. Relaţii asupra religiilor de mistere ale Orientului oferă — în afară de erudita lucrare citată a lui *Franz Cumont* — *G. Kittel* (Die Religionsgeschichte und das Urchristentum, Gütersloh [1932], *J. Huby* (Op. cit.), *Kurt Deissner* (Paulus und die Mystik seiner Zeit, Leipzig, ed. II 1921), *E. Jacquier* (Les mystères paiens et Saint Paul, art. în: Dictionnaire Apologétique de la foi catholique, tom. III, ed. IV, Paris MCMXXVI, col. 64—1014) ş.a.

168. Licht vom Osten p. 226—227.

169. Vezi în această chestiune înţeleptele consideraţiuni ale lui *G. Kittel*: Op. cit. p. 9. Reţinem: (Die) religionsgeschichtliche Forschung ihr Ziel nicht in der Nivellierung hat, sondern in der am Vergleich entstehenden Herausarbeitung der Konturen des Eigenen der Religionen... solche echte religionswissenschaftliche Arbeit für die christliche Frömmigkeit nicht Gefahr, sondern Vertiefung ist. Echte Wissenschaft ist immer nur insofern gefährlich, als etwa Erkenntnis der Wahrheit gefährlich sein könne".

170. Vezi *Richard Reitzenstein*: Die hellenistischen Mysterienreligionen. Ihre Grundgedanken und Wirkungen, Leipzig 1910, p. 59.

171. După *Prat*: Théol. S. Paul II p. 50—51. Comp. şi *Bartmann*: Op. cit. p. 75.

172. Cf. *A. Schweitzer*: Die Mystik des Apostels Paulus Tübingen 1930, p. 28.

173. Cf. Prat: Théol. S. Paul II, p. 48.

174. Citat la *Jacquier*: Actes des Apôtres p. 247.

175. Citat la *Jacquier*: Op. loc. cit.

176. Op. cit. p. 107.

177. Cf. Dr. *Johannes Nickel* în *Huby*: Christus p. 954.

178. Histoire des dogmes dans l'antiquité chrétienne. I: La théologie antenicéene, ed. 11, Paris 1930, p. 51—52.

179. Geschichte des jüdischen Volkes II, ed. 2. 1886 p. 832 urm. Citat la *Hans Vollmer*: Die alttestamentlichen Citate bei Paulus... nebst einem Anhang ueber das Verhältniss des Apostels zu Philo, Freiburg i. B.—Leipzig 1895, p. 84.

180. Op. cit. p. 85.

181. Cf. *Hans Windisch*: Paulus und das Judentum, Stuttgart 1935, p. 79.

182. Vezi *Tixeront*: Op. cit. I p. 55—56.

183. *Hans Windisch*: Taufe und Sünde im ältesten Christentum, Tübingen 1908, p. 63.

184. *Windisch*: Taufe u. Sünde p. 51.

185. Cum au arătat studiile comparative ale lui *Vollmer* (Op. cit.) şi *Otto Michel* (Paulus und seine Bibel, Gütersloh 1929).

186. Théol. S. Paul II, p. 42—43.

187. *Hermann Strack* şi *Paul Billerbeck*: Komentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch. Dritter Band: Die Briefe des Neuen Testaments und die Offenbarung Johannis, München 1926.

188. În următoarele lucrări: Rabbinic Judaism and the Epistles of St. Paul, în: The Jewish Quaterly Review XIII, 1901 p. 161—217 şi Judaism and St. Paul, 1914. — Ultima nu ne-a fost accesibilă. Noi o urmărim după citatele ample pe cari le face *Windisch*: Paulus u. das Judentum p. 5 urm., 35 urm., 48, 87.

189. Der Mythus des 20. Jahrhunderts. Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit, ed. 55—56; München 1935, p. 75, 235, 457, 480, 605 urm.

190. Cf. *Jacquier*: Actes des Apôtres p. 247; *Ernst Lohmeyer*: Grundlagen paulinischer Theologie, Tübingen 1929, p. 230—233 ş. a.

191. *William Wrede*: Paulus, ed. 2; Tübingen 1907 p. 26.

192. Vezi şi *Godet*: Op. cit. tom. I p. 90.

193. Der Apostel Paulus I. Seine weltgeschichtliche Bedeutung; Halle (Saale) 1926 p. 23.

194. Vezi şi *H. Weinel*: Paulus. Der Mensch und sein Werk, ed. 2; Tübingen 1915 p. 1.

195. Cf. *Prat*: S. Paul p. 20.

196. Comp. şi *Dobschütz*: Op. cit. I p. 1.

REGISTRUL TEXTELOR BIBLICE

		Pag.
Deuteronom	17, 6	104
	17, 7	104
I Samuil	9, 1	98
	9, 2	98
Mateiu	12, 48	39
	12, 49	39
	12, 50	39
	19, 16	36
	23, 27	21
	27, 55	61
Marcu	3, 33	39
	3, 34	39
	9, 40	28
	10, 17	36
Luca	8, 2	61
	8, 3	61
	8, 21	39
	9, 50	28
	18, 18	36
F. Ap.	4, 5	106
	5, 38	28
	5, 39	28
	6, 5	41
	6, 8	41
	6, 9	45
	6, 11	42
	6, 13	42
	6, 14	42
	6, 15	41
	7, 54	43
	7, 58	4
	7, 60	44. 46
	8, 1	104. 105
	8, 3	47
	8, 4	48
	9, 1	47. 48
	9, 2	48
	9, 4	51
	9, 5	40. 51
	9, 13	49
	9, 14	106
	9, 15	51
	9, 18	70
	9, 21	106
	9, 30	38
	11, 25	38
	12, 25	99
	13, 9	98. 99
	13, 12	99
	14, 11	52
	14, 12	52. 53
	16, 6	66
	16, 14	60
	16, 15	60
	16, 40	60
	17, 28	115
	18, 3	57
	18, 25	106
	18, 26	106
	19, 9	106

		Pag.
	19, 19	109
	19, 23	106
	21, 39	2. 94
	21, 40	75. 101
	22, 2	75. 101
	22, 3	2. 5. 8. 32. 100
	22, 4	48. 106
	22, 12	107
	22, 20	45
	22, 28	2. 96
	23, 6	2. 24
	23, 7	24
	23, 8	24
	23, 9	24
	23, 16	18
	24, 22	106
	25, 11	96
	26, 5	2
	26, 9	48
	26, 10	48. 106
	26, 11	48. 49
	26, 12	106
Rom.	1, 1	91
	1, 32	44
	8, 15	75. 101
	9, 3	38
	11, 1	18
	11, 25	82
	16, 3	71
	16, 4	71
	16, 13	100
	16, 25	82
I Cor.	1, 19	80
	1, 20	80
	1, 22	80
	1, 26	38
	2, 2	39
	3, 19	80
	3, 20	80
	5, 1	61
	7, 2	61
	7, 6	63
	7, 7	63. 67
	7, 10	61
	7, 11	61
	7, 12	61
	7, 13	61
	7, 14	61
	7, 16	61
	7, 27	61
	7, 29	61. 63
	7, 32	63
	7, 33	61. 63
	7, 34	63
	7, 35	63
	7, 38	63
	7, 39	61
	9, 5	60. 61
	10, 13	79
	10, 18	38
	15, 9	48
	15, 33	115
	16, 22	101
II Cor.	3, 6	21. 64
	4, 16	55
	5, 16 . .	36 37. 38. 39
	5, 17	55
	6, 14 urm. .	83
	10, 10	53
	11, 22	2. 101
	11, 23 urm. .	109
	12, 2	68, 73

		Pag.
	12 6	90
	12, 7 . . .	67. 68. 114
	12, 8	68
	12, 9	56. 68
	12, 11	90
Gal.	1, 13	48
	1, 14	2. 32
	1, 15	90
	1, 23	48
	3, 1	39
	4, 6	75. 101
	4, 13 . . .	66. 68. 114
	4, 14	66. 70
	4, 15	70. 71
	6, 11	70
	6, 15	55
Efes.	1, 9	82
	2, 12	90
	3, 3	82
	3, 9	82
	4, 13	55. 82
	5, 22 urm. .	110
	5, 25 urm. .	112
	6, 4	18
Fil.	3, 5 . .	2. 18. 32. 101
	3, 6 . .	2. 18. 48. 67
	3, 13	25. 46
	3, 14	25
	4, 2	60
	4, 3	60
Col.	2, 1	52
	4, 14	25
I Tes.	2, 18	72
II Tes.	3, 10	59
	3, 17	71
I Tim.	1, 13	48
II Tim.	1, 3	2. 21
	1, 16	54
	4, 19	54
Tit	1, 12	115
Filim.	9	5

REGISTRUL NUMELOR

(Sf. Părinți, scriitori bisericești, scrieri apocrife, tratate rabinice, rabini, filosofi, autori moderni etc.)

	Pag.
Acta Pauli et Theclae —	54. 108. 111
Alexander W. M. — — —	66
Akiba (rabbi) — — —	84. 85
Allo E. B. —	66. 68. 70. 72. 102. 103. 110. 113. 114
Amiot Fr. — — — — —	116
d'Aquino Toma — — —	65
Aratus — — — — — —	115
Atenodorus din Tars	14. 77
Augustin fer. — — — —	98
Bartmann B. — — — —	117
Battifol — — — — —	83
Belser I. — — — — —	93
Ben-Azai (rabbi) — —	113
Billerbeck Paul — —	88. 118
Biswanger — — — —	65
Böhlig H. — — — —	94
Bonhöfer — — — —	79. 116
Bousset W. — — —	36. 65
Brassac A. — — — —	93
Bultmann R. — — —	80. 117
Casian I. — — — — —	67
Cleantes — — — — —	115
Clement Alexandrinul	60. 61. 62
Clement Romanul — —	28
Colan Nicolae — — —	100
Cornely R. — — — —	93
Cumont Franz — —	97. 117
Dächsel H. T. — — —	65
Dante — — — — — —	40
Deissmann A. — — —	52. 68. 69. 80. 95. 107. 115
Deissner K. — — —	116. 117
Delling G. —	111. 112. 113
Dibelius M. — — — —	65
Dio Cassius — — — —	96
Dobschütz E. v.	91. 108. 109. 119
Epictet — — — —	77. 116
Epifaniu — — — —	60. 110
Epimenides — — — —	115
Erasmus — — — — —	60
Eusebiu al Cezareei — —	105
Ewald — — — — — —	60
Farrar — — —	60. 65. 113. 114
Fascher E. — — —	112. 113
Feine Paul — — —	35. 36. 37. 38. 39 102
Felten — — — — — —	65
Fenner — —	65. 113. 114
Festugière — — —	78. 116
Fiebig P. — — — — —	101
Filon din Alexandria —	84. 85. 86. 95. 118

Pag.

Findlay — — — — — 65
Fischer — — — — — 65
Flaviu Iosif — 6. 7. 26. 93. 95. 97. 99. 100. 106. 107
Fleury A. — — — — — 116
Fotie Patriarhul — — 7. 28

Gamaliel (rabban) 2. 21. 22. 23. 24. 25. 27. 28. 29. 32. 34. 37. 38. 45. 83. 87. 102
Gamaliel (cel tânăr) — 102
Gheorghiu V. Dr. 6. 93. 94. 98. 99. 100. 101. 102. 104. 105. 109
Glover T. R. — — — — 95
Godet F. 6. 65. 93. 98. 99. 107. 108. 110. 113. 114. 115. 119
Goguel M. — — — — 93
Greeven H. — — — — 116
Groschke H. — — — — 94
Grotius H. — — — — 60
de Guerle — — — — 95

Haggada — — — — 31
Halacha — — — — 31
Harnack A. — — — 93. 105
Hausrath — — — — 60
Havet E. — — — — — 116
Headlam — — — — — 84
Heitmüller — — — — 80
Hennecke E. — 108. 110. 111
Herzog W. Dr. — — — 66
Hillel (rabbi) — — 26. 27. 101
Hoennicke G. — — — 93
Hofmann — — — — — 65
Holsten C. — — — — 65
Holzner J. — 16. 94. 95. 97. 99. 100. 101. 104. 108. 109

Pag.

Hrisostom, sf. Ioan — 28. 57. 58. 60. 108
Huby J. — — — 97. 117. 118

Iehuda ha-nasi (rabbi) — 56
Ieremias J. — — — 101. 113
Ieronim fer. — 5. 6. 7. 60. 94. 98
Înălțările lui Iacob — — 59
Ioan al Antiohiei — — — 54
Iohanan (rabbi) — — — 109
Iuda (rabbi) — — — — 26

Jacquier E. — 54. 93. 94. 95. 96. 97. 99. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 109. 110. 113. 117. 118. 119
James — — — — — 36

Kittel G. — — — 84. 85. 117
Knopf R. — — — — 109
Krenkel Max — — — — 65

Lagarde Paul de — — — 88
Lagrange M. J. 62. 110. 113. 114
Lietzmann H. — 36. 98. 100. 101. 109. 110. 113
Lightfoot — — — — 65. 93
Lohmeyer E. — — — — 119
Lombard E. — — — — 65
Loofs F. — — — — — 35
Lucian — — — — — 107
Lupaș I. Dr. — — — — 102
Luther — — — — — — 60

Maccoth — — — — — 72
Matia (rabbi) — — — — 26
Martindale C. — — — 97
Meinertz Max — — — 110. 111

Pag.

Menandru — — — — 115
Meyer Ed. — — — — 93
Michel Otto — — — — 118
Midrasch — — — — 31. 118
Migne P. — — — — — 94
Mișna — — 29. 72. 87. 88. 100. 101. 109
Mommsen Th. v. — 10. 95. 97. 99. 100
Montefiore Cl. — — — 88
Multon — — — — 35. 102
Musonius Rufus — — — 77

Nägeli Th. — — — 75. 115
Nestle E. — — — 94. 110. 114
Nestor — — — — — — 14
Nicetas — — — — — 65
Nichifor Filopatris — — 54
Nickel Joh. — — — — 118
Nietzsche — — — — — 88

Origen — — — — — 98
Ovidiu — — — — — — 13

Paterculus Velleius — — 102
Pierius — — — — — 60
Pindar — — — — — — 115
Pirche Abbot — — 56. 59. 100. 101. 113
Pope A. M. — — — — 36
Poseidonius — — — — 14
Prat. F. — 87. 93. 94. 101. 102. 103. 108. 109. 115. 116. 117. 119
Preisker H. — — 95. 100. 112
Preuschen E. — — — — 65
Pseudo-Lucian — — — 54

Pag.

Ramsay W. M. — 11. 36. 66. 72. 93. 94. 97
Reitzenstein R. — — 81. 117
Rembrandt — — — — 109
Renan E. — — 60. 62. 65. 108
Richter I. — — — — — 110
Rienecker Fritz — — 104. 114
Rosenberg Alfred — — 88

Șammai (rabbi) — — 26. 101
Schaefer — — — — — 36
Schaff — — — — — — 115
Schlatter Ad. — — — 35. 114
Schmiedel — — — 65. 110
Schrenk Gottlob — — — 106
Schumacher H. — — — 111
Schumacher Rud. — — 104
Schürer — — — — — 85
Schweitzer A. — — — 83. 117
Seeligmüller Ad. Dr. — 66. 69. 71. 72. 113
Seneca — — — — — 14. 77
Sickenberger J. — 66. 110. 113
Stählin Gustav — — — 108
Stauffer Eth. — — — — 112
Steinmann Ad. — 95. 96. 97. 100. 104. 109
Strabon — — — — — 15
Strack H. — — — — 88. 118
Sueur (Le) Eustache — — 109

Talmudul — — 21. 32. 109. 118
Tarnavschi V. Dr. — — — 98
Teodoret al Cirului — — 57
Tertullian — — — — 60. 65
Tillmann Fritz — 109. 110. 111
Tischleder P. — 111. 112. 113

Pag.

Tixeront I. — — — 85. 118
Τρεμπέλα Η. — — — 93. 114
Tricot A. — — 93. 94. 96. 97. 101. 102. 103. 107
Turner — — — — — — 93

Uhle- Wetter — — — 66

Vollmer H. — — — 85. 118
Vulgata — — — — — 67

Pag.

Weinel H. — — — — 109. 119
Weiss Joh. — — — 35. 112
Wernle P. — — — — 65
Windisch H. — — 87. 113. 118
Wrede W. — — — 66. 119

Zahn Th. v. — — — 65. 93. 104. 116
Ziegler — — — — — 65

Biblioteca populară

„VENIŢI LA HRISTOS“

care se tipăreşte cu binecuvântarea I. P. Sf. Mitropolit NICOLAE

1. *Nicolae,* arhiepiscop şi mitropolit: „VENIŢI LA MINE...“ Pilde şi învăţături, XII+68 p. Lei 12.—
2. *I. Gr. Oprişan:* SĂMĂNĂTORI... SĂMÂNŢĂ... SĂCERIŞ... 30 p. Lei 6.—
3. Diacon *Grigorie T. Marcu:* RĂTĂCIŢI NEŞTIIND SCRIPTURILE. Despre folosul citirii Sf. Scripturi şi despre tâlcuirea ei. 32 p. Lei 6.—
4. *Ioan Halmagiu:* SF. PETRU N'A FOST ŞI PAPA NU EŞTE CAPUL BISERICII. 40 p. Lei 7.—
5. Protopop *A. Nanu:* MAICA DOMNULUI. 72 p. Lei 14.—

BIBLIOTECA BUNULUI PĂSTOR

APARE CU BINECUVÂNTAREA I. P. SF. MITROPOLIT NICOLAE AL ARDEALULUI
îngrijită de
Prof. GRIGORIE T. MARCU

Nr. 1. **Taina pocăinţii**, de Pr. Ioan Hanzu. 1911.
Nr. 2. **Clerul şi chestiunea alcoolismului**, de Dr. Aug. Egger, trad. de Vasile Oana. 1912.
Nr. 3. **La centenarul seminarului Andreian**, de Dr. A. Crăciunescu. 1912.
Nr. 4. **Chemarea preoţimii noastre**, de mai mulţi. 1913.
Nr. 5. **Şase predici pentru Duminecile postului mare şi Un cuvânt pentru ziua Învierii Domnului**, de mai mulţi. 1913.
Nr. 6. **„Îndrăsniţi, eu am biruit lumea“**, predici pentru timp de războiu, prelucrate după I. Kessler. 1915.
Nr. 7—8. **26 Predici la credinţa creştină sau tâlcuirea crezului**, de Pr. C. Stratilatov, trad. de Nicodem, episcop al Husilor. 1916.
Nr. 9. **Petru Maior şi unirea**, de Părintele Terenţie. 1921.
Nr. 10. **Schisma românească sau „Unirea cu Roma“**. 1921.
Nr. 11. **Studiul pastoralei în biserica românească**, de Arhim. Iuliu Scriban. 1924.
Nr. 12. **Ortodoxia şi creştinismul apusean**, prelucrare din ruseşte de I. P. S. Sa Nicodem, episcop al Husilor. 1922.
Nr. 13. **„La cine ne vom duce?“**, de Pr. Dr. Gr. Cristescu. 1925.
Nr. 14. **La luptă dreaptă**, de N. Colan. 1926.
Nr. 15. **Un păstor model**, de Gr. Petrov, trad. de Episcopul Nicodem, starețul Mănăstirii Neamţu. 1925.
Nr. 16. **Iisus în viaţa modernă**, de Dr. Gr. Cristescu. 1927.
Nr. 17. **La picioarele Mântuitorului**, vol. I, prelucrare de Prof. I. Moşoiu. 1927.
Nr. 18. **Datoria preotului către limba bisericească**, de Arhim. Scriban. 1938.